

+

Od materinske politike mira do feminističko – antimilitarističkog otpora

*Čitanka za kurs o prisilnoj mobilizaciji
i ženskom otporu*

**Od materinske politike mira
do feminističko – antimilitarističkog otpora**

Žene u crnom, 2012.
Jug Bogdanova 18/5
Telefon i fax: 011. 2623 225
zeneucrn@gmail.com
www.zeneucrn.org

Beograd

ANIMA
Centar za žensko i mirovno obrazovanje,
Kotor, Stari grad 420
Telefon: + 382 32 33 91 45
anima@t-com.me
www.animakotor.org
Crna Gora

Uredila:

Staša Zajović

Saradnik:

Miloš Urošević

Tehnička obrada:

Zinaida Marjanović

Štampa:

Studio Denik – Novi Sad

Publikacija je realizovana zahvaljujući solidarnoj podršci
Kvinna Till Kvinna – Švedska

Sadržaj

Uvod	5
I deo	
Militarističko nasilje – politika ženskog otpora – feministički antimilitarizam	7
Sara Radik: Beleške ka feminističkoj materinskoj politici mira	9
Staša Zajović: Feministički antimilitarizam	34
Bojan Aleksov :	
Opiranje jugoslovenskim ratovima: Ka jednoj autoetnografiji	57
II deo	
Prisilne mobilizacije u Srbiji (1991. – 1999.) militarističko nasilje i ženski otpor	77
Majke protiv rata: jul i avgust 1991. godine	79
Pobune rezervista i dezertera u Srbiji: Pobunjenici protiv rata	79
Žene iz Trešnjevca – Duhovna republika „Zicer”	80
Bojan Tončić: Ratno stanje na njivu, brate	81
Snežana Jakovljević – Alternativa	
Godinu dana posle: Sećanje na majske proteste Kruševljana, roditelja i rođaka mobilisanih vojnika i	84
Bojan Tončić: Mrtvi i živi	91
Roditelji u crnom: „Nekažnjeni zločini!”	92
Osam godina od ubistva gardista u Topčideru – Saopštenje Centra za atlantskeintegracije i žena u crnom, 5. oktobar 2012.	93
Bojan Tončić: Pozivar je srce Srbije	94

III deo

Ženski otpor protiv militarizma u svetu – pokreti majki	97
Majke sa Majskog trga u Argentini/Madres de Plaza de Mayo: Hasta la victoria siempre “Do pobeđe uvek!”	99
Nora Morales de Kortinjas: Majke s Majskog trga – otpor koji traje	99
Ebe de Bonafini (Hebe de Bonafini) Majke s majskog trga (Do pobeđe uvek, drage ćerke i sinovi!)	102
Kada Hotić i Zumra Šehomerović: Majke enklave Srebrenice i Žepe	104
Hajra Ćatić: Tražimo naše nestale! - o mirnim protestima Žene Srebrenice u Tuzli	105
Komitet Majki ruskih vojnika: Dezerterke iz patriotizma!	107
Ela Poljakova: Majka hrabrost	108
Majke iz Šri Lanke – Udruženje ratom ugroženih žena'	109
Asocijacija udovica genocida u Ruandi	110
En-Kristin Kovarš (Ann-Kristin Kowarsch): Zajedno gradimo mir! Kurdske i turske majke	111
Majke subotom – Turska	113
Majke Beslana – Severna Osetija/Kavkaz'	115
Besne bake	117
Mirovna mama Sindi i Porodice za mir/Gold Star Families for Peace	118

Uvod

Od materinske politike mira do feminističko – antimilitarističkog otpora

Čitanka/reader za kurs o prisilnoj mobilizaciji i ženskom otporu

Čitanka sadrži par eseja autorki iz regije i sveta, kao i svedočenja o militarističkom nasilju i otporu direktnih učesnica/ka. Celokupni sadržaj bavi se pitanjima ženske politike mira i feminističko-antimilitarističkog otpora. Ova čitanka ima tri dela.

U prvom delu *Militarističko nasilje – politika ženskog otpora – feministički antimilitarizam* razmatra se rodna dimenzija rata i militarizma, polazeći od „materinske“ perspektive ka feminističkom antimilitarizmu.

Analizirana su iskustva ženskog otpora širom sveta, pre svega u Latinskoj Americi i Srbiji. Autorka Sara Radik analizira čitav spektar društvenih fenomena. Polazi od patrijarhalne zloupotrebe reproduktivnog rada žena - militarizaciji materinstva – preko politike otpora „pokreta majki“ diktatorskim režimima 70-tih i 80-tih godina XX veka u Čileu i Argentini do pre(va)laženja granica materinske uloge u antimilitaristički otpora i solidarnost sa svim potlačenima (žrtvama političkog, ekonomskog, vojnog nasilja). U drugom eseju (Feministički antimilitarizam) prikazane su nacionalističko-militarističke zloupotrebe „pokreta majki“ protiv prisilne mobilizacije u Srbiji, ali i primeri „majčinskog“ otpora – građanske neposlušnosti režimu.

U drugom delu *Prisilne mobilizacije u Srbiji (1991. – 1999.) militarističko nasilje i ženski otpor* – prikazana je neprekidna militarizacija, proizvodnja rata i nasilja od strane režima u Srbiji. To su zločini protiv mira - prisilne mobilizacije za rat, kao i otpor žena, kako srodnica mobilisanih tako i antiratnih aktivistkinja i aktivista. S jedne strane, čini se neophodnim obelodanjivanje militarističkog nasilja, a s druge, neophodno je učiniti vidljivim ženski otpor militarističkom nasilju. Kako protiče vreme, čini se da su, i jedno i drugo, potisnuti, zaboravljeni, prećutani... Međutim, pod/sećanje na to nasilje, ali i na otpor, neophodni su za promišljanje teškog i bolnog bremena nedavne prošlosti, za suočavanje sa prošlošću, etiku odgovornosti i pravednog mira u Srbiji i šire.

U trećem delu *Ženski otpor protiv militarizma u svetu – pokreti majki* predstavljene su ženske a pre svega, „majčinske“ prakse otpora militarizmu, u raznim delovima sveta: Aziji, Africi, Evropi, SAD-u. Od razgradnje mitova o „prirodnoj miroljubivosti žena“ preko podsticanja mirotvornih potencijala kod žena, prikazane su različite prakse zalaganja za mir, uzajamnu podršku i solidarnost žena izvan i iznad svih granica i podela (državnih, verskih, etničkih...).

Tekstovi iz čitanke *Od materinske politike mira do feminističko – antimilitarističkog otpora* služe, pre svega, kao teorijsko-aktivistička podloga za „kurs o prisilnoj mobilizaciji i ženskom otporu“, tj. za zajedničko promišljanje važnih pitanja kojima se bavimo. To su pre svega, feministički antimilitarizam, rodni pristup pravdi, kreiranje novih vidova pravednosti iz feminističke perspektive (npr. ženski sudovi).

U skladu sa feminističkom praksom, *Čitanke* je namenjena za zajedničko učenje, kao i za proizvodnju znanja uključivanjem aktivistkinja u stvaranje analiza i teorija na osnovu iskustva. Deljivost (demokratizacija) znanja podrazumeva širenje zajedničkog prostora žena iz aktivističke i akademske zajednice radi kritičke refleksije; preispitivanja, postavljanje pitanja, uvećanja kolektivne moći i političke snage feminističkog pokreta.

Pitanja za diskusiju (esej Sare Radik) su skroman doprinos diskusiji, a pitanja mogu biti dopunjena pa i menjana u skladu sa dinamičkim i interaktivnim procesom zajedničkog učenja.

I na kraju, najiskrenije zahvaljujemo autorkama i autorima koje/i su nam ustupile/i tekstove, feminističkim aktivistkinjama i prevoditeljicama, svim saradnicama/ima koje su veoma korisnim sugestijama doprinele realizaciji ove Čitanke.

Staša Zajović

Beograd, oktobar 2012.

I deo

**Militarističko nasilje
politika ženskog otpora
feministički antimilitarizam**

Sara Radik

Beleške ka feminističkoj materinskoj politici mira

Kad god pesnik upotrebi metaforu ili priču koja je prethodno prihvaćena i kulturno definisana, taj pesnik upotrebljava mit koji je uvek potencijalno revizionistički; to znači da će metafora ili priča biti izmenjena radi ostvarenja određenih ciljeva, da će staro bure biti napunjeno novim vinom koje će u početku ugасiti žeđ određenog pesnika, ali će na kraju omogućiti da dođe do kulturne promene.

Ališa Ostriker 1/

Materinska politika mira započinje mitom: majke su mirotvoriteljke bez moći. Rat je muški posao; majke su marginalne ili su žrtve; njihov posao je život. Ovaj mit srušila je istorija. Gde god da se muškarci bore majke ih podržavaju. Kada ih moćni muškarci ne obeshrabruju, žene, a ponekad i majke, bore se podjednako svirepo kao i muškarci. S obzirom na to da feministkinje insistiraju da žene i muškarci treba pravično da dele i teret i zadovoljstvo bitke, mnoge mlade žene očekuju da njihov život obuhvati, bez protivrečnosti, i borbu i materinstvo.

Međutim, taj mit nas i dalje opija. Kontradikcija između nasilja i materinskog posla je očigledna. Gde god da se vodi rat deca su gladna, preplašena i povređena; kuće se spaljuju, usevi se uništavaju, porodice se rasturaju. Ugrožavaju se svakodnevne obaveze i dugoročni ciljevi ženskog odgoja dece. Iako majke mogu biti ratoborne, rat jeste njihov neprijatelj. Kad vlada mir, majke se bave poslom koji zahteva nenasilnu bitku i bore se protiv iskušenja da napadnu ili napuste protivnike. Ta povezanost materinstva i nenasilja simbolizovana je u odnosu biološke majke i njene bebe ali i bebe i majke koja ju je usvojila. Iako majke možda nisu miroljubive, "mir" jeste njihov posao. Uprkos jasnim istorijskim dokazima, mit o materinskoj miroljubivosti opstaje.

Mirotvorci, kao i pesnici revizionisti, žele da promene ovaj mit da bi on mogao da preživi savremenu stvarnost vezanu za žene, a da i dalje služi miru. Savremena mirotvorkinja može da ukaže na korist koju majke i materinsko razmišljanje imaju za politiku mira. Iako unutar grupe majki, kao i unutar svake druge grupe, ima običnih militaristkinja i mirotvorki kao i svirepih ratnica i svetačkih pacifistkinja, materinstvo u celini omogućava načine mišljenja i ponašanja koji su korisni za politiku mira. Majke bi *svakoj* politici mogle da donesu sposobnosti koje su izbrusile u svom poslu – na primer, pažljivost, realnost i želju za promenom. Neke materinske karakteristike, koje se smatraju korisnim za svaki organizovani poduhvat, izgledaju posebno pogodne za nenasilnu akciju. Nenasilna akcija, kao i materinsko ponašanje u svom najboljem obliku, zahteva elastičnu veselost, shvatanje istine kao brige i toleranciju dvosmislenosti i ambivalentnosti. Za majke su pitanja pravog

poverenja, dopuštene upotrebe sile kao i mogućnost i vrednost kontrole aktuelna i složena pitanja u njihovom svakodnevnom radu kao i u nenasilnoj akciji. I aktivistkinje i majke mogu smatrati da sam mir zavisi od „ljubavi” koja povezuje ljudska bića i još uvek nije „definisana, jer izrasta iz konfuzije, znanja, bede i neophodnosti.”^{2/} Ništa od pomenutog ne čini većinu majki miroljubivim. Naprotiv, one majke koje su već angažovane u javnoj borbi za mir – u podsticanju sumnji u delotvornost nasilja i u pokretanju nenasilne akcije – mogu da daju drugačiji doprinos kolektivnoj inicijativi za ostvarenje mira.

Iz perspektive mirotvorca dobro je što pojedinci, žene i muškarci, unose različite materinske sposobnosti u mirovni rad. Ali, to je manje od onog što zahteva revizionistički mit. Ideal materinske miroljubivosti leži u ljubavi prema potomstvu i radu na njegovom podizanju. Miska majka mirotvoriteljka ne donosi samo različite poklone mirovnim projektima. Samim tim što odgaja decu ona se smatra inicijatorom mira i svedokinjom protiv rata. Ona oličava ponašanje čiji ciljevi i strategije protivreče ciljevima i strategijama rata koji je, kao i materinstvo, takođe organizovana ljudska delatnost sa moralnim pretenzijama. Upravo ova potencijalno bolna protivrečnost između rata i materinstva kao ljudskih aktivnosti mogla bi da motiviše pojedine majke da se ratu odupru. Slično tome, ponašanjem upravljaju principi nenasilja prema kojima obične majke sebe ocenjuju; upravo nenasilne aspiracije tog ponašanja koje opstaju u stalnim i ponekad katastrofalnim pojedinačnim neuspesima, navode na pomisao o miru šireg opsega koji se ne bi ograničio samo na materinsku sferu. Žene i muškarci čiji je materinski identitet od suštinskog značaja za njihovo samopoštovanje trebalo bi da, kao majke, budu nevoljni militaristi i samouvereni mirotvorci kakve god da su im individualne sklonosti.

Upravo je ovde, gde najviše obećava, mit o materinskoj miroljubivosti najozbiljnije doveden u pitanje. Ne iznenađuje nas to što mnoge majke vole rat, i što je još više onih koje igraju svoje uloge u vojnim scenarijima. Zabrinjava, međutim, činjenica da upravo zahtevi materinskog ponašanja često nadahnjuju militarističku politiku. Materinsko nenasilje ukorenjeno je u posebnim plemenskim, često rasnim lojalnostima; odbranaška i branjena država slavljena kroz teoriju pravednog rata često je najverovatniji predmet proširene materinske ljubavi; materinska sklonost ka vladanju nepokornima preti viziji tela kao testamenta nade. Materinski orijentisane misliteljke koje su žrtve mnogih oblika ograničenosti, odricanja i neautentičnosti često ne uspevaju da vide, a kamoli da pruže otpor militarističkom nasilju.

Kako se onda mit o materinskoj miroljubivosti može revidirati? Kakve akcije ili kakvo razumevanje može da preobrazi samo materinstvo? Ako nema načina da se napravi skok od majki do mira, da li je moguće između njih izgraditi konceptualno-politički most? Pojedine žene kao Kete Kolvic (Käthe Kollwitz) primer su hrabrosti da se ostvari promena. Da li isto tako postoje načini da se preobrazi materinsko ponašanje kao i predstava majke u javnosti? Da li je moguće stvoriti novi, stvarni i simbolički, javno priznat materinski identitet? Da li ima kolektivnih poduhvata ili političkih pokreta koji preobražavaju ponašanje onih majki koje se u njih uključe? Kako učešće u tim pokretima potkopava specifične militarističke elemente tipične za materinsko ponašanje?

Među mnogobrojnim političkim pokretima koji bi mogli poslužiti kao pokretači političkih promena, zapazila sam dva koja ojačavaju miroljubivost majki koje u njima učestvuju i koji za svedoke i simpatizere kristalizuju nove mogućnosti materinske moći i miroljubivosti. Prvi pokret ću nazvati ženskom politikom otpora, a drugi feminističkom politikom. Iako ni ženska politika otpora ni feministička politika nisu po sebi mirovne politike, svaka od njih daje uputstva za ostvarivanje i učvršćivanje mira. Obe ove politike nerazmrsivo su povezane sa materinstvom, mada svaka dovodi u pitanje upravo one vidove materinskog ponašanja koji ograničavaju njihovu javnu, efikasnu miroljubivost. Svaka za sebe, a još više zajedno, one transformišu materinsko ponašanje u mirotvoračko delo.

Ženska politika otpora

Žensku politiku otpora određuju tri karakteristike: njeni zagovornici su žene, one eksplicitno prizivaju simbole ženskosti iz svoje kulture, i njihov je cilj da se odupru izvesnim oblicima ponašanja ili politike koje praktikuju njihovi vladari.

Tipično je da žene, kao i muškarci, ispoljavaju društvenu i političku pripadnost nezavisno od svog pola; žene su socijalistkinje ili kapitalistkinje, patriotkinje ili disidentkinje, kolonijalistkinje ili nacionalistkinje. Za razliku od drugih politika, žensku politiku organizuju i sprovode žene. Žene se bune zbog zarada, protiv alkohola, stvaraju mirovne kampove oko raketnih baza, štite svoje škole od vladinog mešanja, ili svoj protest protiv nuklearnih proba izražavaju sedenjem. Ženska politika često uključuje muškarce: žene traže mušku fizičku snagu ili prihvataju zaštitu koju im nude snažni muški saveznici. Pa ipak, upravo se žene svesno samoorganizuju kao žene. Razlozi koje žene navode u prilog svom organizovanju kreću se od procene da treba zaštititi „ženskost” preko toga da muškarci ne žele da učestvuju u „sentimentalnoj” politici do činjenice da im je u muškom prisustvu teško da govore, a još teže to što ih oni ne shvataju ozbiljno. Suština ženske politike nije u tome da zahteva nezavisnost od muškaraca već, što je pozitivno, da se žene organizuju kao žene. Kakav god da je razlog njihovog separatizma, činjenica da se žene organizuju upravljaju i sprovode politiku omogućava im da koriste simbole ženskosti iz njihove kulture.

Žene takođe mogu da se organizuju bez pozivanja na zajedničko shvatanje ženskosti. Feminističke aktivnosti, na primer, često organizuju žene koje eksplicitno odbacuju uloge, ponašanje i stavove koji se očekuju od „žena”. Po mom mišljenju ženska politika otpora afirmiše obaveze koje se tradicionalno pripisuju ženama i zahteva od zajednice da ih poštuje. Žene su odgovorne za zdravlje dece; u ime svoje materinske dužnosti one pozivaju državu da zaustavi nuklearne probe koje, kao oličjenje opšte bolesti, ostavljaju stroncijum-90 u majčinom mleku. Ako žene treba da hrane svoju porodicu, onda zajednica mora da proizvodi dovoljno hrane i prodaje je po cenama koje one mogu sebi da priušte. Ako su žene odgovorne za obrazovanje male dece, onda se one protive vladinim naporima da se mešaju u lokalno školstvo.

Nije svaka ženska politika politika otpora. Postoje politike koje organizuju žene koje

slave ženske uloge i stavove, ali one više služe da održe postojeće stanje nego da mu se odupru. U skoro svakom ratu majke heroja i mučenika udružuju se da podrže sinove vojnike tako što im pletu čarape i pišu pisma, a zatim ih oplakuju kada poginu i sve to u službi ratničke države. Najpoznatiji primer ženske politike je nacistička organizacija žena koja je slavila *Kinder, Küche, Kirche*.^{3/} U Čileu, danas, jedna ženska organizacija pod upravom žene diktatora Pinoćea slavi „žensku moć“ (*el poder femenino*), koja se iskazuje kroz lojalnost porodici i otadžbini.

Žensku politiku *otpora* čine žene koje preuzimaju odgovornost za posao podizanja dece, a zatim se sukobljavaju sa politikom ili aktivnostima koje se mešaju u njihovo pravo ili sposobnost da obavljaju svoj posao. Žene se odupiru u ime ženskih dužnosti koje su preuzele i koje njihovo društvo očekuje da one izvrše. Taj ženski otpor uznemirio je neke filozofe i feministkinje. Kao i u slučaju organizovanog nasilja, ženski otpor je teško predvideti i kontrolisati. Žene u južnom Bostonu odupiru se rasnoj integraciji; majke se odupiru regrutovanju svoje dece za vođenje pravednih ratova.

Čak i tamo gde se žene bore protiv tiranije, njihovi „ženski“ protesti izgledaju previše prihvatljivi da bi bili efikasni. Kao što Doroti Dinerstin (Dorothy Dinnerstein) tvrdi sa žaljenjem, od žena se *očekuje* da plaču dok se muškarci bore ili vladaju:

Žensko rezignirano, a podrazumeva se tajno, iskazivanje uvrežene intuicije da je svet kojim vladaju muškarci ubitačno sulud, predstavlja centralnu temu folklora, književnosti, drame /i ženske politike otpora/.

Setite se, na primer, poslovice u kojima se žene stavljaju u istu grupu sa vinom i pesmom te predstavljaju neophodan kontrapunkt bici, kontrapunkt koji omogućava muškarcima da se odmore od ubijanja da bi mu se ponovo vratili osnaženi. Ili se setite izreke „Muškarci moraju da rade a žene moraju da plaču.“ U njoj se podrazumeva da su ženske suze zbog onog ubilačkog u muškarčevom delanju deo večnog i nepromenljivog stanja stvari na svetu... Cilj njenih suza nije u tome da muškarca odvrate od njegovog posla već da mu pomognu da ga nastavi, jer ona plače zbog njega dok on zbog nje obavlja ono zbog čega ona plače.^{4/}

Krista Volf (Christa Wolf) s tim u vezi izražava bojazan da je ženski otpor podjednako krhak kao i individualna zavisnost svake žene od muškarca, od lojalnosti rodbini i od klasnih privilegija: *n Dugo mi je trebalo da shvatim. Moje privilegije isprečile su se između mene i najvažnijih uvida; isti slučaj je bio i sa mojom vezanošću za porodicu koja nije zavisila od privilegija koje sam imala.^{5/}*

Kakvi god da su razlozi u pitanju, feministkinje su sklone da se razočaraju u čvrstinu i stepen ženskog otpora. Doroti Dinerstin izražava to feminističko razočaranje:

Apsurdnoj aroganciji njegove borbe odgovara bedna servilnost njenog podsmeha, koji se u celini izražava samo uz njegov pristanak i unutar granica koje je on odredio, i što u celini ima za cilj da očuva stabilnost carstva kojim on vlada.^{6/}

Iako neki ljudi strahuju da je „ženski” otpor neizbežno ograničen – a meni se njihov strah čini osnovanim – ja polažem nadu u jedinstvenu potencijalnu efikasnost tog otpora, naime, u činjenicu da društveni položaj u kome se same nalaze čini žene inherentno „nelojalnim civilizaciji” 7/ koja od njih zavisi. Tako se Hegel plaši, a ja se nadam, da su prividno pokorne žene na ivici disidentstva. Država, čiji najmoćniji vladari zavise od ženskog rada i čija stabilnost počiva na autoritetu Očeva, „stvara sebi od onog što guši i od onog od čega zavisi, unutrašnjeg neprijatelja – žene uopšte.” 8/ Naglašavajući poput Hegela da su žene isključene sa pozicija moći, Julija Kristeva slavi ženu koja je „većita disidentkinja u odnosu na društveni i politički konsenzus, prognana sa pozicija moći, i koja je, prema tome uvek sama, fragmentarna, demonska veštica.” 9/ Međutim, kao i Kristeva, i ja smatram da majka-disidentkinja, možda za razliku od drugih veštica, nije samo potencijalna kritičarka poretka koji nju isključuje već da je isto tako i u podjednakoj meri čuvar i legitimator tog poretka zato što smatra da je njena dužnost da ga usadi svojoj deci. Od ove majke-disidentkinje Kristeva očekuje „etičku osetljivost” koja je ukorenjena u kolektivnom iskustvu i tradiciji materinstva. Ja bih od nje očekivala onu ambivalentnost za koju Džejn Lazar (Jane Lazarre) veruje da održava srce u životu, čak i dok usporava kretanje prsta na obaraču. Ova etička osetljivost može postati efikasno borbena sredstvo u ženskoj politici otpora. Njena ambivalentnost, iako podstiče saosećanje, ne usporava akciju pod uslovom da se žene rukovode principima nenasilja koji im dozvoljavaju da mrze i osuđuju tlačitelje koje pritom ne sakate i ne ubijaju.

Ženske politike otpora razlikuju se koliko i kulture iz kojih potiču. Od mnogobrojnih primera koje bih mogla da izaberem, navešću otpor argentinskih i čileanskih žena vojnoj diktaturi, a posebno politici kidnapovanja, zatvaranja, torture i ubistava „nestalih”. Otpor argentinskih majki postojećem vojnom režimu i sličan, još uvek aktuelan, otpor čileanskih žena Pinoćeovoj diktaturi predstavljaju politički primer centralnih materinskih koncepata kao što su prvenstvo telesnog života i povezanost sopstva sa drugim. U isto vreme, ovi pokreti politički preobražavaju izvesne tendencije materinskog militarizma kao što su veselo poricanje i ograničenost.

Iako poslu kojim se žene bave uvek pretili nasilje i mada žene u ratu uvek pate zbog gladi, bolesti, sakaćenja i gubitka voljenih bića, zločin poznat kao „nestajanje” posebno je potresan. Otmice i glasine o torturi i ubistvu uništavaju živote i porodice. S obzirom na to da sudbina nestale osobe nije jasna, da niko na vlasti ne priznaje njeno postojanje, a kamoli nestanak, tu osobu nije čak moguće ni ožaliti:

*Ako ste **nestali** znači da su vas oteli na uglu neke ulice, ili su vas izvukli iz kreveta, ili iz bioskopa ili kafića, bilo da je to učinila policija, vojska, ili ljudi u civilnoj odeći, tako da ste od tog trenutka nestali bez traga sa lica zemlje. To znači da su sve informacije o **nestaloj** osobi u potpunosti izgubljene. O njoj ili njemu ne zna se apsolutno ništa. Kakva im je sudbina? Ako su živi, gde su? Šta preživljavaju? Ako su mrtvi, gde su im kosti?10/*

Nejtan Laks (Nathan Laks) opisuje kako je započeo argentinski protest u Buenos Ajresu 1976. godine:

Kada je došla na vlast /u Argentini 1976/, vojska je sistematizovala i ubrzala teror tako da je

ubrzo uništila kako oružane tako i neoružane organizacije levice, a takođe i veliki broj pojedinaca koji su imali malo ili nimalo veze sa njima. Neselektivne otmice i nekažnjivost sa kojom su vršene posejale su strah – kako je i bilo planirano. Odnosi među prijateljima i rođacima raspali su se od straha bez presedana. Sasvim pristojni ljudi iznenada su počeli da se plaše da odu u posetu roditeljima otete osobe jer bi takav izraz saosećanja možda mogao da ih izloži užasnoj sudbini. U toj državi terora jedna mala organizacija žena, majki i rodbine otetih Argentinaca iskazala je zapanjujući čin prkosa. Jednog četvrtka popodne ta grupa se okupila na trgu „Plaza de Mayo” , na glavnom trgu u Buenos Ajresu koji je bio poprište bezbrojnih istorijskih događaja počevši od 1810. godine kada se Argentina odvojila od Španskog carstva. Na centru tog trga, u vidokrugu predsedničke palate, nacionalne katedrale, nekoliko ministarstava i sedišta korporacija, Majke su hodale u zatvorenom krugu.11/

Te Majke su se upoznale pred bolnicama ili zatvorima kuda su nosile hranu i druge potrepštine, tragajući za nestalima ili pred vladinim kancelarijama gde su pokušavale, uglavnom bezuspešno, da saznaju nešto o tome gde se nalaze njihovi najmiliji. Kada su marširale, majke su nosile bele marame na kojima su bila izvezena imena nestalih. Često su nosile upaljene sveće a skoro uvek i fotografije nestalih. U Čileu, žene su se vezivale lancima za stepenice parlamenta praveći ljudski lanac koji je preko stadiona, koji je služio kao sabirni centar za uhapšene ljude koji su kasnije bili mučeni i ubijani, vodio do rudnika „Lonken” u kome je otkrivena masovna grobnica.

Ženski pokreti u Latinskoj Americi jasno predstavljaju politiku otpora. Žene koje u njima učestvuju rizikuju da budu bačene u zatvor i mučene, a u nekim slučajevima su i same „nestajale”. Znajući kakve ih užasne stvari mogu snaći, žene u Čileu su se međusobno obučile da imenuju i odbrane se od onog čega se plaše:

Ako su se plašile suočavanja sa policijom, rečeno im je da jednostavno pronađu nekog policajca i netremice ga posmatraju sve dok ne uspeju da ga vide kao muškarca a ne kao predstavnika države. Hodale su oko policijskih kombija sve dok ti simboli režima ne bi počeli da im izgledaju samo kao drugi tip motornog vozila... Žene su takođe učile jedna drugu kako da se odbrane od suzavca... da ne jedu dva sata pre demonstracija, da obuku običnu odeću, da se ne šminkaju već da na jagodice stave so da bi sprečile da im prah od suzavca uđe u oči... da nose limun da ih ne bi pekle oči i bokal domaće mirišljave soli napravljene od soli i amonijaka.12/

Te su žene međusobno razgovarale o svojim strahovima, nalazile su druge žene koje su delile njihove strahove i marširale su sa njima kao sa srodnim grupama. I tako su one došle da se svojim telima bore protiv države.

Kao što je slučaj sa mnogim politikama otpora, Argentinke i Čileanke među mnogim drugim ženskim odnosima stavljaju naglasak na materinstvo. One su „Madres”, bez obzira na to da li su biološke majke ili majke usvojiteljke nestalih pojedinaca; kasnije je stvorena grupa koju su činile bake – „Abuelas”. Njihovo prisustvo i karakter njihovih akcija, kao i intervjui koje su davale, bez razlike navode iskustvo materinstva kao najvažnije za njihov život, kakav

god da je drugi kućni ili plaćeni posao koji obavljaju. U više navrata one se sećaju i govore o običnim stvarima – odevanju, ishrani, smeštaju i najviše od svega o srodnim poslovima. Svi ti poslovi, koji se obično uzimaju zdravo za gotovo, dramatično su prisutni samo zato što su prekinuti; oni postaju ogoljeno vidljivi zbog jezivih „nestanaka”, zbog razornog podsmeha materinskom i detinjastom „nepromenljivom očekivanju dobrote u srcu.” 13/

Uvažavajući materinstvo ove žene uvažavaju i sebe. Uništavanje života njihove dece, koja su često bila tek na pragu zrelosti, uništava i godine njihovog rada; gubitak dece i nemogućnost da ih ožale stvaraju u njima ogroman gnev. Međutim, ovakav stav može nas dovesti u zabludu. Ove žene ne govore o svom radu već o svojoj deci; one nose slike svoje dece a ne svoje sopstvene. Karakteristično struktuiranje njihovog odnosa prema sebi i drugom, simbolizovana u činu rađanja i ostvarena u materinstvu, sada se politizuje. Deca, koja su odsutna, *nisu* njihove majke, koje nesumnjivo *nisu* nestale već su telesno prisutne. Izgubljena su jedinstvena i nezamenljiva deca. Ali, slike koje Majke nose sugerišu da njihova deca nisu, iako su nestala, odvojena od svojih majki već su uprkos svom nestanku i dalje nerazdvojno vezana za njih.

Za ove Argentinke i Čileanke, kao i za žene iz većine kultura, materinstvo je intuitivno ili „prirodno” povezano sa rađanjem. Posebno su Bake („Abuelas”) dobile političke poene insistiranjem na emocionalnom značaju genetskog kontinuiteta. Posle pada vojnog režima jedan od njihovih projekata bio je da stvore genetsku banku da bi otkrile biološke roditelje dece koju su usvojili ljudi bliski vladajućoj klasi u vreme kada je vojska bila na vlasti. Ovo insistiranje na genetskoj vezi predstavlja jedan vid opšte afirmacije tela. Jer, zaista, ranjivost, potencijal i moć ljudskog tela od suštinske su važnosti za politiku otpora koju sprovede ove žene kao i za materinstvo:

Ljudsko telo je veoma značajan reper za ove žene kao i afirmacija života. One često govore o fizičkom bolu, o ranama koje im je u duši izazvao nestanak njihove dece. Izgleda da one, noseći njihovu fotografiju zakačenu na odeći ili u medaljonu na lancu oko vrata osećaju da su tako u bliskom kontaktu sa svojom decom. 14/

Zbog patnje od nasilja koje je nad njima izvršila vojska – zato što su skidana gola, seksualno ponižavana i mučena – tela njihove dece postala su mesto bola. S obzirom na to da se nasilje nad telom vrši radi zastrašivanja, samo telo postaje mesto na kome se nasilje izvršava. Odupirući se tom nasilju, tela majki postaju instrumenti nenasilne moći. Ukrašene slikama voljenih tela izloženih nasilju, one iskazuju neophodnost da se voli čak i usred užasa, „uprkos zločinima koji su nad njima počinjeni, zbog kojih su propatile i čije su svedokinje bile.” 15/

U svom protestu, ove žene ostvaruju ulogu koja se tradicionalno očekuje od žena ali je istovremeno i narušavaju. Ove žene su možda očekivale da će živeti u skladu sa ideologijom „odvojenih sfera” po kojoj muškarci i žene imaju različite ali komplementarne zadatke. Kakvu god ideologiju o polom uslovljenoj podeli rada da su možda prihvatile, političke okolnosti

u kojima su se našle kao i njihova očigledno veća ranjivost i očevidno veća plašljivost i konvencionalnost muškaraca među kojima su živele, zahtevale su od njih da u javnosti deluju kao žene. Kao žene koje na gradske trgove policijske države donose slike svojih najmilijih, kao žene koje stavljaju jastučnice, igračke i druge predmete za koje su vezane na ograde od bodljikave žice podignute oko vojnih baza, pretvarajući na taj način simbole materinstva u politički govor. Ljubav koja održava u životu, jedinstvo u povezanosti, potencijalno rođenje i istrajnost u nadi, nezamenljivo blago ranjivog telesnog bića – sve su to materinski klišeji koje žene prikazuju u javnosti, insistirajući da njihovi upravljači imenuju odgovorne ljude i preuzmu odgovornost za zločine. One govore „ženskim jezikom” lojalnosti, ljubavi i gneva; ali one takođe artikulišu gnev javnosti na javnom mestu onako kako se od njih to nikada nije očekivalo.

Iako u konvencionalnom smislu to nije „mirovna politika”, protest žena iz Latinske Amerike podriva tendencije materinskog ponašanja i razmišljanja koje se mogu označiti kao militarističke. U izvesnoj meri, to je pitanje promene ravnoteže od materinskih tendencija koje podržavaju militarizam ka tendencijama koje ih podrivaju. U ovom slučaju, ravnoteža se pomera od poricanja ka istini, od uskogrudosti ka solidarnosti i od nezakonitosti ka aktivnoj odgovornosti. Pišući o Andreu Trockmu (André Trocme) i njegovim parohijanima u francuskom selu Le Šambon za vreme Drugog svetskog rata, Filip Holi (Phillip Hallie) odredio je tri karakteristike koje su im omogućile da razbiju konfuziju i dezinformacije kojima su nacisti obavijali svoju politiku i da deluju u skladu sa onim što znaju. „**Lucidnost njihovog znanja, svest o tuđem bolu i tvrdoglave odluke** raspršile su stanovnicima Le Šambona noć i maglu koje su prekrile umove tolikih ljudi u Evropi, i širom sveta, 1942. godine” 16/ U transformaciji materinskog ponašanja Argentinki i Čileanki, na delu su iste te vrline nenasilnog otpora.

Veselo poricanje je materinsko endemsko iskušenje. Slična „spremnost na samozavaravanje,” kako ju je nazvao vođa pokreta otpora Andre Trockm, takođe navodi mnoge pristojne građane da podrže ratnu politiku. Opšte je poznato da retko ko može da podnese, osim nakratko, da prizna opasnosti koje sobom nosi upotreba nuklearnog oružja i štetu koju je ona već nanela i koju bi još mogla da nanese. Slično tome, malobrojni su oni građani koji zaista uspevaju da sagledaju političke ciljeve i materijalno-emosivni život ljudi koje ugrožava intervencionistička ratna politika njihove sopstvene vlade. Nasuprot tome, Argentinke i Čileanke insistiraju na „lucidnosti znanja” za zločine koje je počinila vojska i to znanje šire. „Kod njih je duboko potresna ta odlučnost da se otkrije istina.” 17/ One nastoje da i drugi čuju istinu. One su „spremne da odmah razgovaraju; potrebno im je da razgovaraju, da budu sigurne da će njihova priča, tako tragična i tako obična,... biti ispričana, biti poznata.” 18/ Pored toga što razgovaraju, one prave tapiserije, „arpilleras,” na kojima prikazuju scene iz svakodnevnog života, uključujući radničko organizovanje, policijsku brutalnost, otmice i otpor. Protesti, priče i tapiserije proširuju materinski zadatak pripovedanja i održavaju realnost uobičajenih materinskih vrednosti nasuprot iskušenju da se one poreknu ili izopače. U ovom kontekstu, njihov običan ali neobičan rad postaje politika pamćenja.

Pošto se borio u Drugom svetskom ratu filozof Dž. Glen Grej (J. Glenn Gray) je napisao:

Veliki bog Mars pokušava da nas oslepi kada uđemo u njegovo carstvo, a kada iz njega izlazimo daje nam da popijemo veliku čašu vode zabvaćene iz reke Lete... Kad pomislim kako lako zaboravljamo milione ljudi koji su neizmerno propatili, bilo da su zauvek telesno ili mentalno obogaljeni, ili da su poginuli pre ostvarenja svog cilja, u meni se rodi bunt protiv celog tog suludog spektakla ljudskog postojanja.19/

Posle pada vojne hunte, žene Argentine insistirale su da se tela nad kojima je izvršeno nasilje **zapamte**, što je zahtevalo da se zločini imenuju, da se ljudi koji su ih izvršili izvedu na sud, kao i da se objasni gde se, živa ili mrtva, nalaze ta tela i da se, ukoliko je moguće, vrate porodici.

„**Svest o tuđem bolu.**” Argentinske i čileanske Majke govornice su prvo o sopstvenom bolu, a potom o bolu rodbine i prijatelja drugih nestalih lica. Slično tome, materinsko nenasilje ukorenjeno je i po pravilu ograničeno na vezanost za „sopstvenu” decu i ljude u čijem okruženju žive. U Poglavlju 7 govorila sam o ograničenjima kao o glavnom izvoru materinskog militarizma; uskogrudost materinskog ponašanja može da se pretvori u rasizam koji pothranjuje organizovano nasilje. Ova plemenska uskogrudost takođe je bila prevaziđena u protestima žena u Argentini i Čileu.

Kao što je kod materinstva uopšte uzev slučaj, žene najlakše saopštavaju zabrinutost koju osećaju za svoju decu drugim majkama „koje su im slične”; samo što u ovom političkom kontekstu sličnost nije vezana za rasu ili etničku pripadnost već za zajedničku patnju. U Argentini, gde su protesti bili okarakterisani „jedinstvenošću” fotografija, žene su počele da nose identične maske da bi ukazale na svoju običnost. U Čileu je jedna žena rekla:

Sva ova patnja nas je ujedinila. Ja ne tražim samo pravdu za svoje dete niti je druge žene traže samo za svoju decu. Mi tražimo pravdu za sve njih. Sve smo mi jednake. Kad bismo našle samo jednog nestalog, ja bih se radovala kao da smo pronašle moje dete.20/

Zabrinutost za sve žrtve ponekad se proširivalo na kolektivnu zabrinutost za sve ljude jedne nacije:

Mi smo žene i majke radnika, stručnjaka, studenata i budućih generacije ove zemlje.21/

Ovo jeste „nacionalizam,” ali onaj plemenitiji. Mnoge žene otišle su korak dalje eksplicitno se identifikujući sa svim žrtvama vojnog ili ekonomskog nasilja:

Na samom početku samo smo želele da spasemo svoju decu. Ali što je vreme prolazilo došle smo do različitih saznanja. Bolje smo shvatile šta se događa u svetu. Znamo da kada bebe nemaju dovoljno hrane to takođe predstavlja kršenje ljudskih prava.22/

Trebalo bi da se obavežemo da Lonken /mesto gde je otkrivena masovna grobnica/ pretvorimo u sveto mesto. Neka to bude mesto za izražavanje dubokog poštovanja, da se neprijateljska ruka više nikad ne digne ni na jedno ljudsko biće koje živi na zemlji.23/

Bila bi ludost verovati da je svaka žena u argentinskom i čileanskom protestnom pokretu proširivala zabrinutost za sudbinu svog deteta na sve nestale, a zatim na čitavu naciju i na sve žrtve nasilja uopšte. Zbog čega bi žene čija su deca i najmiliji bili pojedinačno progonjeni proširivale svoje saosećanje na sve žrtve, s obzirom na to da je takvo proširivanje izuzetno retko čak i kod žena i muškaraca koji nisu žrtve pojedinačnih napada? Ipak, mnoge od ovih žena proširile su svoju angažovanost na intelektualni, politički i emocionalni plan. One nisu „prevazišle” svoj pojedinačni gubitak i svoju ljubav prema pojedincu; pojedinačnost je bila emocionalni koren i izvor njihovog protesta. Kroz angažovanje u pojedinačnom slučaju one su proširile materinstvo na davanje podrške i zaštite ljudima čiji je život upropašćen nasiljem.

„*Tvrdoglava odluka.*” Kao što nas deca podsećaju, tvrdoglava odluka je obeležje materinstva. Majke odgovaraju: to što izgleda da je tvrdoglava odluka može biti mešavina plašljivosti, oklevanja i očaja. Žene koje pružaju otpor nisu (skoro sasvim sigurno) kao ni obične majke oslobođene iskušenja da odgovornost prebace na druge, odnosno, da dopuste da drugi – nastavnici, poslodavci, generali, sveštenici, bake i deke – utvrđuju norme prihvatljivosti i da se na njih prebaci odgovornost za dečji život. Poput običnih majki, među ženama iz pokreta otpora verovatno ima *pojedinki* koje bi u normalnim vremenima diskutovale sa nastavnikom ili organizovale protest protiv lokalnog zagađivača. Ali, „tvrdoglava odluka” poprima novo i kolektivno političko značenje kada žene koje zajedno deluju izađu iz svojih domova da zauzmu prostore koji nikada nisu bili predviđeni za žensko prisustvo.

Nalik na svoje pandane u drugim pokretima otpora, ove tvrdoglavo odlučne Argentinke i Čileanke, koliko god da su lično plašljive, javno izjavljuju da preuzimaju odgovornost za zaštitu sveta u kome one i njihova deca moraju da žive. Ove žene su ćerke, naslednice i kako ih Kolvicova naziva, *mater dolorosa*. Kao i u prikazu koji daje Kolvicova, majka postaje žrtva kada njena deca postanu žrtve. Ove žene su i same žrtve; štaviše, one su prvo svedokinje kako njihovi najmiliji postaju žrtve, a zatim i nepoznati ljudi; one stoje nasuprot vlasti, solidarne sa povređenima. Međutim, u izvesnom smislu, zbog ispoljene hrabrosti, one odbijaju da budu žrtve. Tačnije, one se podsmevaju dihotomijama koje još uvek rešavaju političku misao. Ne postoji kontradikcija između „uloge žrtve” i preuzimanja odgovornosti za javnu politiku. Moguće je snažno delovati stajanjem uz one koji su povređeni. Slabost i pasivnost ne ogledaju se u otkrivanju sopstvene patnje i odsustvu želje da se drugi osakati ili da mu se nanese šteta. Latinoamerička *mater dolorosa* naučila je kako da se bori kao žrtva za žrtve; ne pristajanjem uz jake već pružajući otpor jakima.

Ženska politika otpora nije sama po sebi mirovna politika. Žene mogu da organizuju sabotažu mirovnim sporazumima ili da slave heroje ili mučenike organizovanog nasilja. Tokom Malvinskog/Foklandskog rata, Argentinke i Engleskinje organizovale su ženski skup u Njujorku da zajedno osude militarizam i imperijalizam svojih zemalja. Ali, tokom istog tog rata, argentinske Majke su navodno koristile patriotsku retoriku za jačanje sopstvenih ciljeva: „Malvini pripadaju nama kao što nam pripadaju i naši sinovi.”

Međutim, u sopstvenom kontekstu, argentinski protest je imao a čileanski i dalje ima antimilitarističke implikacije. Režimi protiv kojih žene protestuju bili su i jesu militaristički; sveprisutnost vojnika kao tlačitelja i generala kao komandanata tih tlačitelja bila je – a u Čileu je i dalje – dovoljna da simbolizuje kontrast između žena i rata. Štaviše, delovanje generala nije slučajno povezivano sa militarizmom. Kao što je Platon shvatio, odbacujući vojnu vlast u svojoj totalitarnoj državi, mučenje, otmice i drugi fizički teror inficiraju vlast strašnih tirana, baš kao što zverstva inficiraju i najbolje organizovani rat. U svojim planiranim i sve brutalnijim strategijama radi zadobijanja apsolutne kontrole, generali su primer preterivanja svojstvenog vojnoj tiraniji. Zbog toga se u ženskim protestima pred sud javnosti ne izvodi samo određena vlada već vojna vlast uopšte.

Kakva god da su njihova militaristička osećanja ili retorika, argentinski i čileanski protesti svetu pokazuju ideale nenasilja. Iako efikasni protesti neizbežno povređuju svoje protivnike i osobe koje su sa njima povezane, cilj demonstracija nije da vređaju nego da okončaju vređanje. Nijedna od njihovih akcija nije nosila čak ni rizik nanošenja ozbiljne i trajne fizičke štete. Njihov postojani cilj bio je ponovno povezivanje i obnavljanje pravednog društva, ali i kažnjavanje onih koji su bili odgovorni za nasilje. Dajući primer postojanog i tvrdoglavog delovanja, argentinske i čileanske žene poslužile su kao uzor za nenasilni otpor u drugim zemljama Latinske Amerike kao i u celom svetu. One su, prema tome, doprinele kolektivnim naporima da se pronade mir, kakav god da je njihov stepen efikasnosti unutar sopstvenih zemalja. Kao i materinsko ponašanje iz koga izrasta, ženska politika otpora može da bude rasna, plemenska ili šovinistička; ne možemo očekivati da žene u pružanju otpora izraze onu retku ljudsku sposobnost solidarisanja sa svim žrtvama nasilja. Ali, ako ovi latinoamerički protesti na bilo koji način imaju simboličku vrednost, oni nam sugerišu da latentna miroljubivost koja karakteriše materinsko ponašanje ima tendenciju da se ostvari jer se njene učesnice, razmišljajući o nasilju, aktivno bore protiv njega.

Feministička politika

Ne postoji nikakav lakmus test da se utvrdi ko je „feministkinja”. U svetu i u Sjedinjenim Američkim Državama, feminizam je raznolik društveni pokret koji se nalazi u procesu promene i sopstvenog stvaranja. Kada govorim o feminizmu najmanje imam u vidu politiku transformisanja onih socijalnih i lokalnih odnosa u kojima se žena namerno ili nesvesno kažnjava zbog svog pola. Drugo, kakvom god drugom politikom i interesima da se rukovode, feministkinje se ozbiljno usredsređuju na načine na koje rod – socijalna konstrukcija muškosti i ženskosti – organizuje politički, lični i intelektualni život. U skladu sa tom feminističkom pretpostavkom, rodom uslovljena podela rada, zabave, moći i osećajnosti predstavlja socijalni konstrukt koji nanosi štetu ženama, a u manjoj meri i muškarcima, i koji se, prema tome, može i mora menjati. Najvažnija, iako možda najkontroverznija, činjenica jeste da se feministkinje bore za prava žena,^{24/} da se bore na njihovoj strani, ponekad protiv muškaraca, a često sa njima. Kao žene, ili iz solidarnosti sa ženama, feministkinje se bore protiv svih socijalnih, rasnih, ekonomskih ili fizičkih zloupotreba koje prete da ugroze sposobnost žena da rade i vole.

Ovo je opšta i elastična definicija koja ostavlja otvorenom mogućnost za praktično svaku vrstu neslaganja među feministkinjama u pogledu politike ili teorije. Ovo je definicija koja ni na koji način ne obavezuje feministkinje na antimilitarizam. U mnogim delovima sveta, feministkinje organizuju nabavku oružja za ličnu odbranu i odbranu svog naroda, želeći u očajanju da razoružaju moćne i nasilnički nastrojene muškarce. Neke feministkinje podržavaju vojno regrutovanje žena u manje očajnim okolnostima, tvrdeći da žene imaju koristi od plata, posla, putovanja i obrazovanja koje nudi život u vojsci: štaviše, one insistiraju, da bi žene kad bi im bilo dozvoljeno da se obučavaju i da neposredno učestvuju u borbi mogle da steknu hrabrost i veštine koje se u borbi stvaraju.

Politički gledano, mnoge feministkinje veruju da građani u demokratskom društvu treba da prihvate privilegije i dužnosti koje im vojnička država nameće. U Sjedinjenim Američkim Državama, pojedinci su plaćali i molili da dobiju mogućnost da ne učestvuju u borbi; Crni Amerikanci i drugi muškarci pripadnici „manjina” i siromasi selektivno se regrutuju za nepopularne ratove. Međutim, uprkos tim nepravilnostima, mnoge severnoameričke feministkinje podržavaju ideal građanske vrline po kome nijedna grupa ljudi, bez obzira na klasnu pripadnost, rasu, pol ili etničko poreklo, ne bi trebalo da bude isključena ili izuzeta od učešća u vojnom komandovanju ili borbenim dejstvima.

Bez obzira na to da li su racionalne liberalke ili se bore za oslobođenje, feministkinjama može da priraste za srce stvaranje feminističke *ženske* militarističke politike. Feministička vojnička junakinja najvernije se može predstaviti slikom mlade žene sa bebom u naručju i puškom preko ramena, mada naoružana devojka koja u uniformi liči na zgodnog muškarca, sa kojim je ponekad posmatrač može pobrkati, zauzima drugo mesto. Mnogobrojne izuzetno ženstvene, a često izuzetno seksepilne, vojničke heroine primernog duha istovremeno ublažavaju nasilje, povećavaju imaginarnu žensku agresivnost i ponovo ispisuju, na golicav i zastrašujući način, seksualni scenario bitke.

Bilo da feministkinje jesu ili nisu militaristkinje, feministička politika preobražava materinski militarizam. Kao i ženska politika otpora, i feminizam dovodi do promene ravnoteže u materinskom ponašanju od poricanja lucidnog znanja i od uskogrudosti do svesti o tuđoj patnji, kao i od povinovanja tvrdoglavoj sposobnosti odlučivanja do aktivnog delovanja. Ovaj preobražaj paradoksalno započinje u bliskom odnosu koji postoji između feministkinja i žena koje su majke. Majke i feministkinje ne mogu jedne bez drugih. Skoro svaka feministkinja je imala majku; mnoge su i same majke; malo je onih koje hladne glave razmišljaju o institucijama i iskušenjima materinstva koja su često uticala na njihov život, kao i na život njihovih majki. Mnoge majke, čak i one koje su feministkinje, plaše se da feminizam nudi bezdušna ili previše uprošćena rešenja za socijalne i lične dileme materinstva.

Međutim, aktuelni sukob majki i feministkinja – bilo da je praktične ili psihološke prirode – od ogromne je koristi za materinstvo. Iako se neke feministkinje zaista mogu optužiti za preziranje materinstva, nijedan drugi pokret nije ga tako ozbiljno analizirao i tako efikasno radio na ostvarivanju ekonomske i psihološke mogućnosti žena da se posvete materinstvu, a da mu pritom ne žrtvuju svoje fizičko zdravlje i projekte koji sa nisu povezani

sa materinstvom. Organizovanjem žena radnica, borbom za stvaranje obdaništa, za dobijanje odgovarajuće zdravstvene nege, za porodiljska i roditeljska odsustva, kao i zahtevima da se ženama da pravo da budu majke ako to žele i onda kada to same žele – u ovim i mnogim drugim borbama koje su vodile, feministkinje su toliko puta dokazale da su, boreći za ženska prava, jake saveznice majki. U toj praktičnoj podršci koju pruža majkama u njihovom svakodnevnom radu počiva koren feminističkog preobražaja materinskog militarizma.

Bilo zbog sopstvenog iskustva vezanog za polne predrasude i polne zloupotrebe ili zato što su bile ohrabrene određenom feminističkom politikom i borbom koju su feministkinje vodile u njihovo ime, mnoge prethodno skeptične majke postale su feministkinje. To znači da su one, sa različitim stepenom ubedenosti, bile sklone da postanu pobornice ženskih prava, sposobne da se usredsrede na uticaj koji rod ima na njihov život, kao i da same počnu da u svom okruženju menjaju rodne odnose koji ih sputavaju. Postajući feministkinje, majke stiču „feminističku svest,” zbunjujuće, često bolno, ali neizbežno saznanje da priče koje su same sebi pričale o tome šta znači „biti žena” predstavljaju samozavaravanje i nisu u službi njihovih interesa. Sa ovim novim saznanjem stvara se i uznemirujuće ubedenje da su izvesne realnosti njihovog života nepodnošljive i da se moraju promeniti.

Iskaz Sandre Bartky (Bartky) o početku stvaranja njene feminističke svesti – karakterističan za kasnije teorijsko stanovište – veoma je koristan: *Stvaranje feminističke svesti predstavlja iskustvo spoznavanja istine o sebi i društvu... Samo **značenje** onog što feministkinja predoseća obasjano je svetlošću onog što treba da bude... Feministkinja naslućuje neke karakteristike realnosti kao nepodnošljive, kao one koje bi trebalo odbaciti u korist jednog projekta za preobražaj budućnosti... Socijalna realnost otkriva se kao obmana... Ono što se stvarno dešava sasvim je različito od onog što izgleda da se dešava.*^{25/}

Što se majke tiče, „spoznavanje istine” podrazumeva sagledavanje stvarnih osećanja i konflikata materinstva. Feministički projekat sastoji se u realističnom opisivanju gneva i ambivalentnosti materinske ljubavi. Feministička svest takođe zahteva od majke da sagleda, ne braneći ih, društveni položaj žene i političke odnose između muškaraca i žena, koji od majki iznuđuju – čak i od muškaraca koji preuzimaju ulogu majke – nepotrebno i neprihvatljivo žrtvovanje moći i zadovoljstava.

Sve veća sposobnost majke koja je feministkinja da imenuje i odupre se silama koje postoje u njoj i izvan nje, podriva mnoge oblike samoodricanja kojima je materinsko razmišljanje sklono. To ne znači da se veselo poricanje, neiskrenost i gubitak ličnosti u odanoj ljubavi – da uzmemo samo tri primera – može „izlečiti” feminizmom. To su endemska iskušenja materinstva. Međutim, jasno sagledavanje, a ne mistifikacija naslućivanja „sebe i svog društva” kao i istinsko povećanje mogućnosti koje se pružaju ženama i izgrađivanje njihovog samopoštovanja, pomeraju ravnotežu udaljavajući se od iluzija i pasivnosti i idući u susret aktivnoj odgovornosti i angažovanju. Majka koja stiče feminističku svest otkriva tajno značenje dominantnih vrednosti i želi da zna čijim interesima one služe i kako utiču na njenu decu. Biti majka i feministkinja znači prepoznati da mnoge dominantne vrednosti – koje uključuju, ali ne ograničavaju, potčinjenost žena – nisu prihvatljive i ne treba da budu prihvaćene.

Ova feministička lucidnost jača materinsko nenasilje na različite načine. Iako se majke angažuju u pružanju otpora nasilju koje je usmereno prema njihovoj deci, sama deca često smatraju da ih je majka izdala jer ih je optuživala da su „izazivala” nasilje koje je nad njima vršeno ili je od njih tražila da „razumeju” nasilnika. Podjednako su zastrašujuća sećanja majki koje su štitile svoju decu, ali nisu mogle da zaštite sebe od fizičkog zlostavljanja ili od ućutkivanja i prezira koji su bili na granici nasilja. Feministkinje imenuju mnogobrojne oblike nasilja kojima su žene izložene – od ljubavnika, poslodavaca, muževa i nepoznatih muškaraca – i prepoznaju žensku sklonost ka „potčinjavanju” ili ka preuzimanju krivice za muško nasilje, ili, što je još gore, sklonost da decu uče istom takvom ponašaju.

Iako su feministkinje možda užasnute kada majke zlostavljaju ili zanemaruju svoju decu, i mada se feministički glasovi ističu u protestima protiv siromaštva i očaja koji su često uzrok tog zlostavljanja ili zanemarivanja, feministkinjama je ponekad teže da jasno vide nasilje i da ga bezrezervno osude kada to nasilje čine žene. Međutim, u naučnim radovima, lepoj književnosti i pismima uredništvu raznih listova, feministkinje su insistirale na sagledavanju materinskog nasilja da bi se ono razumelo i da bi se protiv njega preduzele mere. Feministkinje imaju zadatak da utvrde kakvo je nasilje u pitanju kada majke prirodu doživljavaju kao neprijatelja, lomeći dečju volju i ponekad dečje telo. Uopšteno govoreći, kada feministkinje analiziraju posledice potiskivanja polnosti ili materinski gnev zbog poretka rođenog iz straha i lišavanja, one isto tako pišu o materinskom nasilju i izjašnjavaju se protiv njega. Feministkinje sve ovo čine kao pobornice ženskih prava. One se ne bave samo analizom već i stvaranjem politike i prostora koji ženama pružaju ekonomsku mogućnost i fizičku bezbednost da se staraju o sebi i onima do kojih im je stalo, dakle, da krenu iz početka.

Sve u svemu, majka-feministkinja sve jasnije sagledava nasilje koje je nad njom izvršeno ili koje je ona izvršila i postaje sposobnija da mu se odupre. Kada razvije kritički stav prema nasilju koje je prethodno prihvatila, ona će verovatno početi da sumnja u dominantne fantazije i teorije o organizovanom nasilju u javnosti. Mitovi o divljim mužjacima, strašnim ratnicima, sveznajućim intelektualcima, o zaverama, vanrednim stanjima i nuklearnoj zaštiti postaju ranjivi pod lucidnim značkim pogledom. Udruženo sa obavezom da pruži zaštitu, to lucidno i kritičko znanje može samo po sebi biti dovoljno da podstakne majčin otpor militarističkim planovima i „odbrambenim strateškim inicijativama” koje prete njenom deci.

Ali, lucidno znanje ne može samo po sebi da podstakne majčin otpor nasilju koje preti „drugoj” deci, čak ni u slučaju kada to nasilje finansira i izvršava njena sopstvena vlada. Kada je u pitanju proširen materinski militarizam, najbolje znanje mora biti motivisano i provereno u saosećanju sa tuđim patnjama koje su „nepodnošljive i koje bi trebalo odbaciti u korist jednog projekta za preobražavaj budućnosti.” U Poglavlju 7, nagovestila sam da u materinskom ponašanju ima osnova za proširivanje obima nenasilja u porodici putem materinske identifikacije sa drugim posebnim materinskim obavezama da se štiti i voli život. Upravo sam odala priznanje proširivanju saosećanja ženske politike otpora kod argentinskih i čileanskih žena. Feministička politika takođe daje značajan doprinos transnacionalnoj i transkulturnoj solidarnosti majki.

Za razliku od materinskog načina mišljenja koje ima koren u posebnim osećanjima i lojalnostima, feminizam izričito proklamuje ideal solidarnosti i glasno izražava žaljenje zbog svog neuspeha da taj ideal sprovede u praksi. Ideal solidarnosti naslednik je ranijeg ideala „sestrinstva,” koji su neke feministkinje prihvatile još pre jedne decenije.^{26/} Žensko sestrinstvo zasnivalo se na navodno zajedničkoj ugnjetenosti od strane muškaraca i na zajedničkoj odgovornosti za starateljski posao. Romantične nade polagane u sestrinstvo nisu izdržale klasnu i rasnu podeljenost, izraženu razliku u obliku i stepenu ugnjetavanja žena, kao i bezbroj kulturnih i individualnih razlika u pogledu učešća žena u poslu starateljki. Zajedno sa idealom sestrinstva, nakratko je zavládala ideja da su muškarci drugi i neprijatelj. Ova miltaristička konstrukcija protivrećila je savezima žena i muškaraca iste rase i klase i nežnom drugarstvu koje se često razvija između žena i muškaraca koji su kolege i prijatelji. Feminizam koji bi muškarce oznaćio kao neprijatelje ne bi mogao da dobije podršku velikog broja žena koje su, kakvo god da im je seksualno opredeljenje, volele muškarce kao braću, oćeve, sinove, roćake, prijatelje, i ponekad ljubavnike.

Feministićki ideal identifikovanja sa borbom za ženska prava potpuno se razlikuje od lićnog iskustva u okviru romantićnog i militarizovanog sestrinstva. Iako feministkinje više ne tvrde da su sve žene potlaćene na isti naćin ili da sve žene imaju zajednićko iskustvo u pogledu materinstva i staranja o deci, one jesu razvile alternativni ideal zasnovan na solidarnosti sa ženama koje trpe i opiru se seksualnom, rasnom, intelektualnom, ekonomskom ili drugom obliku zlostavljanja. Ideal solidarnosti ne odražava stav koji feministkinje imaju prema bilo kojoj ženi ili prema svim ženama. Oćigledno je da su subjekti feministićeke solidarnosti žene koje trpe zlostavljanje od muškaraca kao pojedinaca ili od seksistićkih ili heteroseksistićkih institucija. Drugo, kakva god da su njihova individualna iskustva, feministkinje su sklone da budu politićeke saveznice zlostavljanih žena – bez obzira na klasu, rasu i oblik seksualnog tlaćenja – kao bića koja daju život, kao majke ili roćake. Solidarnost se pruža bez ogranićenja sa razlićitim naglascima u zavisnosti od stavova samih feministkinja. Ali, solidarnost ne ukljućuje „žene” uopšte, već, naprotiv, žene koje ućestvuju u posebnom obliku borbe.

Majka koja je istovremeno žena u procesu sticanja feministićeke svesti verovatno će pronaći ideal solidarnosti meću ženama, posebno ako se naće u društvu drugih feministkinja. Bez obzira na to da li će se sresti u skloništu, ćitalaćkoj grupi, centru za rekreaciju, sindikatu ili u mirovnoj akciji, feministkinje proklamuju ideale solidarnosti u eksplicitnim ideoloćkim izjavama, ćesto kroz ogorćene optužbe i kroz priznanja o neuspehu koji potvrćuje snagu njihovog ideala. U meri u kojoj sama majka prihvati ideal solidarnosti, delokrug njenog lucidnog znanja proširiće se na „druge” žene, i ukljućiti ćesto one majke koje su mete nasilja njihovih sopstvenih vlada. Solidarnost sa ženama koje se bore za svoja prava podriva vojnu lojalnost drućavi. Ta solidarnost izbegava apstraktne partijske etikete – poput „komunistićeke,” „fašistićeke,” „demokratićeke” – radi pažljivijeg uvida u razloge ženske patnje i ženskog delovanja. Vojna lojalnost zahteva od žena i muškaraca da ubijaju – ili bar da plate da se obuće ubice – u ime apstraktnog neprijateljstva. Feministićka solidarnost meću tim apstraktnim neprijateljima i saveznicima pokućava da se identifikuje sa kulturno specifićnom borbom žena da rade, da se staraju o svojoj deci, da ućivaju, da slobodno razmićljaju i govore, kao i da se suprotstavljaju zlostavljanju.

S obzirom na to da feminizam preobražava poricanje i uskogrudost koji podstiču materinski militarizam, majke će verovatno prvo reagovati protiv posebne politike nasilja i snaga koje prete njima i njihovoj deci, a zatim protiv onih koje njihova sopstvena vlada upotrebljava protiv drugih, i konačno u ime dece nad kojom se bilo gde vrši nasilje. Majke nisu posebno altruistički nastrojene, ali su sposobne da budu odgovorne i solidarne. Majke se angažuju u različitim akcijama, od pisanja pisama do blokiranja vojnih baza, obično u dogovoru sa muškarcima i ženama koje nisu majke, ponekad u grupama koje su isključivo sastavljene od majki ili od feministkinja. Sve dok su u javnosti prisutne kao majke koje se opiru nasilju i traže mir, one preobražavaju značenje “materinstva.”

Istina je, takođe, da kada se majke eksponiraju u javnosti kao mirovne aktivistkinje, feministkinje se mogu pokazati nevoljnim da ih podrže. Kao što su mnoge feministkinje istakle, žene mogu da se angažuju kao žene individualno ili kolektivno, a da u svoje ime ili u ime žena uopšte ne iznose tipične feminističke zahteve kao što su pravo na jednaku zaradu, pravo na napredovanje u službi, pravo na obavljanje rukovodećih funkcija, pravo na seksualno zadovoljstvo u kome zadržavaju samopoštovanje, pravo na kontrolu uslova rađanja, ili pravo na autonomiju unutar braka i mogućnost pravičnog razvoda. Mnoge feministkinje smatraju da svaka politika koja eksplicitno ne govori o nepravdi koja se čini ženama odvraća žensku energiju od feminističkih zahteva. Mnoge feministkinje su posebno skeptične kada je reč o materinskoj antimilitarističkoj politici koja se zasniva na identitetu žena kao majki, starateljki, kao rodbine koja pruža pomoć i utočište. Ova politika koja crpe snagu iz posla koji žene obavljaju, izgleda da previđa eksploataciju radnika i ojačava koncepciju ženske odgovornosti koja, što se samih žena tiče, ne sluti na dobro. Za razliku od ženske politike otpora koja se ponosno oslanja na tradicionalne identitete čak iako ih preobražava, feministička politika podvrgava kritičkom razmišljanju sve tradicionalno ženske uloge.

Međutim, uprkos tim neizbežnim tenzijama ja verujem da feministkinje jačaju moć majki da deluju bilo kao pojedinke bilo u mešovitim grupama bilo u okviru ženske politike otpora. Same feministkinje naglašavaju činjenicu da kad god žene deluju u javnosti ili zajedno sa drugim ženama, one stiču samopoštovanje i veštine koje feministkinje žele da sve žene steknu. Feministička književnost i umetnost slave takvu snagu i potom je ozakonjuju kao žensko pravo i to vrlo često na očigled njihove kulture kakav god da je razlog zbog koga je ta snaga stvorena. Nažalost, takođe je istina da kada se žene ponašaju militantno, kada tu snagu steknu i žele da je upotrebe, one bez razlike postaju predmet mizoginih uvreda od strane nepoznatih muškaraca, od strane političkih protivnika, a često i od strane muškaraca u čijem okruženju žive. Uprkos lokalnim varijantama u rečniku i naglasku, u tom rečniku uvreda postoji obeshrabrujuća redundanca: ženski sudovi se pobijaju kao „suludi,” „histerični,” naivni i sentimentalni; njihov „kastriirajući” gnev potiče iz seksualne zavisti ili seksualnog lišavanja; one su veštice, kurve i lezbejke. Upravo su feministkinje dekonstruisale ove uvrede i otkrile kako su psihijatrijske uvrede, seksualno sujeverje i homofobija bili instrumenti za zastrašivanje koji su žene međusobno razdvajali i poricali njihovo poverenje u sopstveni um, poricali njihov gnev i njihove želje. U feminističkoj kulturi, čak i bez eksplicitne feminističke podrške, prezir koji bi u suprotnom bio obeshrabrujući može kod žena da stvori umesan gnev i ponos.

U celini, majke koje steknu feminističku svest i uključe se u feminističku politiku verovatno će postati još sklonije nenasilju i antimilitarizmu. Povećavajući moć majki da saznaju, da vode računa o svojoj deci, kao i da deluju u skladu s tim, feminizam aktualizuje miroljubivost koja je latentno prisutna u materinskom ponašanju. Feminizam poseduje tu moć transformacije bez obzira da li su feministkinje antimilitaristički nastrojene ili nisu. Kao što sam naglasila, u okviru svakog širokog shvatanja feminizma, moguće je aplaudirati organizovanom nasilju a da se pritom ne naruši feministički angažman.

Iz ovog, međutim, ne proizlazi da su feminizam i politika mira međusobno suprotstavljeni. Naprotiv, ja verujem da je feminizam već povezan sa politikom mira i da svoje dvostruko poreklo vodi od rada koji su tradicionalno obavljale žene i od feminističkog otpora zlostavljanju žena. Trebalo bi da je već postalo očigledno da su majke-feministkinje ujedno i antimilitaristkinje, a takav je i onaj deo feminističkog pokreta koji čine majke zajedno sa muškarcima i ženama koji su preuzeli ulogu majke. Sasvim nezavisno od svojih pripadnica koje su majke, u samom feminizmu postoje inherentne antimilitarističke karakteristike. Otkrivajući veze između stvaranja „muževnih” muškaraca i ratovanja, feministkinje su podrile apstraktne teorije o pravednom ratu, seksualnim fantazijama i strahovima koji pothranjuju privlačnost nasilja. Feministkinje često smatraju da se nasilje nad ženama simbolički reflektuje na vojno i ekološko nasilje i da je uzročno odgovorno za njih; opiranje jednom podrazumeva opiranje drugom. Feminizam je globalni pokret solidarnosti koji poštuje razlike uprkos gnevu i ogorčenosti. Čak i u svojim naporima da jedne drugima efikasno pruže podršku, feministkinje moraju da stvore „mirovne” tehnike.

Zbog toga ne bi trebalo da nas iznenađuje činjenica što specifično feministička politika mira predstavlja jedan od najvitalnijih delova međunarodnog mirovnog pokreta. Ako feminizam u svojoj borbi protiv militarizma upućuje izazov materinskom militarizmu, da li je nerazumno nadati se da antimilitaristički feminizam može efikasno da transformiše latentnu materinsku miroljubivost u instrument mira? Feminističke mirovne aktivistkinje nude miroljubivim majkama pomoć, teoretske uvide, psihološku podršku i solidarnost u akciji. Taj proces nije isključivo jednosmeran. Majke osnažuju feminizam jer, osnažene feminizmom, donose kolektivnoj politici mira drugačije načine mišljenja i principe nenasilja izbrušene u svakodnevnoj upotrebi.

Time ne želim da kažem da se feminizam utapa bilo u materinstvo bilo u politiku mira. Mnoge feministkinje su zaprepašćene uslovima u kojima se odvija nega dece i činjenicom da žene na njih pristaju. Mnoge feministkinje su uključene u organizovano nasilje kao u deo svog otpora neprekidnom ekonomskom i rasnom nasilju kome su izložene. Međutim, ima istine – i nade – u paroli da je „Feministički svet miroljubiv svet”. Feministička svest može biti i antimilitaristička i materinska; stav do koga se došlo u feminističkom preobražaju materinstva ujedno predstavlja specifičnu i moćnu antimilitarističku viziju. Još jednom ću parafrazirati iskaz Sandre Bartki o njenom sticanju feminističke svesti koji sam prethodno citirala:

Sticanje antimilitarističke i feminističke materinske svesti znači iskustvo spoznavanja istine o društvenoj upotrebi organizovanog nasilja i o sopstvenoj reakciji na njega u obliku straha ili revolta. Društvena stvarnost, stvarnost organizovanog nasilja je varljiva... Ono što se zaista dešava potpuno se razlikuje od onog što izgleda da se dešava... Sticanje materinske feminističke i antimilitarističke svesti predstavlja iskustvo spoznavanja uticaja nasilja na sopstvenu decu i sebe same, kao njegove žrtve ili izvršiteljke, da bi se potom odbacila sopstvena sudbina radi solidarnosti sa drugim ženama koje se odupiru nasilju... Samo značenje onog protiv čega se bori materinski feministički antimilitarizam, dakle, brutalnost i nasilje koji sobom nose velike troškove, otkriva nam se u svetlosti mira koji treba da bude afirmacija života koji nasilje uništava. Materinski antimilitarizam smatra da su neke karakteristike stvarnosti neprihvatljive i da ih treba odbaciti radi projekta o preobražaju budućnosti.

Epilog

Feministička materinska politika mira: mirotvorci stvaraju zajedničku sumnju u nasilje, klimu u kojoj se izražava želja za mirom, način života u kome je moguće učiti i ispoljavati nenasilan otpor i strategije pomirenja. Ovaj opis mirotvorstva je i opis materinstva. Majke svoj posao shvataju ozbiljno i stvaraju žensku politiku otpora. Feministkinje podržavaju tu politiku, smišljaju njene strategije, slave njenu snagu i opiru se nasilju i preziru. Majke, feministkinje i žene koje pružaju otpor članice su „maštovitog kolektiva.” 27/ Kao kolektiv, ta grupa crpe snagu iz čina i simbola rađanja kao i iz predanog rada žena koje su tokom većeg dela istorije preuzimale odgovornost za zaštitu i negu potomstva. Ali zbog toga što je feministički, ovaj maštoviti kolektiv podriva mitsku podelu na žene i muškarce, na privatnu negu i javnu zaštitu, koja sputava i materinske i mirotvorne napore. S obzirom na to da muškarci preuzimaju ulogu majki, a da majke artikulišu javni otpor nasilju, materinstvo i mirotvorstvo postaju jedno, žensko-muški posao – feministička materinska politika mira.

Taj „maštoviti kolektiv” majki, feministkinja i žena koje pružaju otpor predstavlja čudan politički entitet. Njega čine jedno ponašanje i dva politička pokreta, u kome je svaki element često u sukobu sa druga dva. Svaki od ova dva politička pokreta transformisao bi, sa svoje strane, materinsko ponašanje; zajedno, međutim, oni rade na maštovitosti majki i svakog onog ko se identifikuje sa ulogom roditelja. Koalicija majki, feministkinja i žena koje se opiru nasilju u stvarnosti je retka pojava. Međutim, ta maštovita veza nadahnjuje nov politički entitet: majku-mirotvorku feminističkog usmerenja koja se oslanja na istoriju i žensku tradiciju stvaranja politike mira koja poštuje ljudska bića. Oblici i ideologije feminističke materinske politike mira su različiti i još uvek se stvaraju u raznolikim kombinacijama angažovanja majki, feministkinja i žena koje se opiru nasilju. Pojedinke u njima učestvuju u skladu sa sopstvenom ekonomskom situacijom, političkom lojalnošću, temperamentom i veštinom. Ali, čak i u svojim početnim oblicima ova politika već daje značajan doprinos višeznačnom, polimorfnom stvaranju „mira” .

Ja sam stvorila te argumente, stoga verujem u njih. Međutim, ideja feminističke materinske mirovne politike stvara nevericu. Živimo u ratnom okruženju. Čini nam se da se na svakom

koraku bore muškarci a ponekad i žene. Na svakom koraku, muškarci i žene podržavaju te borce u izvršenju akcija za koje veruju da opravdavaju nasilje. Na svakom koraku, uprkos najboljim namerama pravednih ratnika i onih koji ih vole, „svirepost prati rat kao što šakali prate ranjenu životinju.” 28/ Oni koji žive u neobjavljenom ratu – u stanju koje se smatra mirom – svedoci su plemenskog nacionalizma, rasizma, potčinjavanja i imperijalizma koji nas podsećaju na činjenicu da nam mir tako često izgleda samo kao privremeni prestanak neprijateljstava.

Mirovna aktivnost je uvek specifična kao poseban otpor posebnom nasilju. U Argentini Majke, kao grupa, nisu preživele pobjedu koju su ostvarile. Kada su otmice prestale i kada je vojnu tiraniju zamenila demokratskija vlada, žene više nisu bile sigurne u to šta treba da zahtevaju i kako da pružaju otpor. Žene su bile klasno i politički podeljene; samo su neke od njih bile zainteresovane da učestvuju u demokratskom životu. One nisu mogle kolektivno da odluče koliko će se dugo nadati povratku svoje dece, kako će obeležiti uspomenu na njih, a ni kako će ubice pozvati na odgovornost. Međutim, zahtevi koje su one postavljale čak i posle pada vojne hunte izgledaju jasniji od zahteva sa kojima se suočavaju mirotvorci u Sjedinjenim Američkim Državama.

U Sjedinjenim Američkim Državama vladini službenici sastaju se sa vođama imperija koje su nekada nazivali zlim i, u trenutcima optimizma, izjavljuju da je „hladni rat” završen. Pa ipak ti isti službenici i dalje prizivaju sveti rat protiv komunizma i u to ime pripremaju „konflikte niskog intenziteta” koji razaraju tkivo dalekih društava, tolerišu zločinačka kršenja ljudskih prava u „prijateljskim” zemljama i detaljno planiraju tako ogromno i konačno nuklearno uništenje da ono izmiče ljudskom poimanju. Građani Sjedinjenih Američkih država žive u stanju nuklearne opsade, 29/ kao taoci oružja koje njihova vlada razmešta, kao saučesnici u proizvodnji municije koja se naširoko reorganizuje kao „oružana agresija protiv siromašnih,” 30/ i jer su nesposobni da razmišljanjem iskorače iz teologije koja zagovara „mir kroz snagu” – drugim rečima, kroz nasilje. Nuklearno oružje nije neutralna činjenica već funkcioniše u sistemu rizika i u sistemu ekonomske i vojne prevlasti koji je skoro previše kompleksan da bi se mogao shvatiti. Kada se tortura i tiranija tolerišu u jednoj zemlji, kada se zauzimaju poljoprivredna dobra, bombarduju gradovi ili u drugoj zemlji spaljuju bolnice, moguće je nazreti posledice ratova za koje se pripremamo i koje finansiramo. Međutim, lako je skrenuti pogled sa nasilja koje nuklearna država dozvoljava i rizikuje i okrenuti se, umesto toga, ranijim ratovima da bismo uživali, ili u najmanju ruku opravdali, nasilje izvršeno u ime patriotizma u ranijim, nevinijim vremenima.

Međutim, uprkos sveprisutnosti rata, centralne ideale na kojima se zasniva vojnička čast i pravda sada dovodi u pitanje njihovo sopstveno oružje. Istini za volju, vojnička romansa je verovatno uvek bila iluzija (čak se ni u *Ilijadi* ne daju utešne slike nasilja). Iako je možda bilo bitaka u kojima su se vojnici borili protiv vojnika i gde je retko ko drugi bio povređen, od kad postoje ratovi postoje i „civilni” koje ranjavaju, koji gladuju, koje siluju i koji postaju robovi kad vojska dođe. Sada, međutim, čak i ti tragovi romanse blede. Ni najstroža podela na borce i civile ne može da opstane s obzirom na postojanje modernog oružja. Ne postoji „prekid vatre” između „konvencionalnog” i nuklearnog oružja; 31/ ona su ekonomski, fizički

i strateški nerazdvojna. Ona zajedno oličavaju kontradikciju između ideala viteškog, moralno uzdržanog vojničkog patriotizma i mašina od kojih patriote zavise. U svetlu nuklearnog rata, svi ratovi izgledaju bledunjavo. Da li je ikada postojalo dovoljno dobro oružje za naoružanog ali ranjivog, hrabrog ali uzdržanog pravednog ratnika? Da li je bajonet bio bolji od napalma; da li su životinje u stanju raspadanja koje su vojnici bacali preko zidina u gradove pod opsadom da bi zarazili stanovništvo bolje od hemikalija koje se raspršuju nad mobilisanim trupama? Gde je klupko rata počelo da se odmotava? Jedan američki filozof, ironično i možda uskogrudno, stavlja taj početak u Getizburg, gde je „pobeda pokolja nad viteštvom dovela do užasnog Šermanovog marša kroz Džordžiju i Južnu Karolinu, do totalnog rata, do bacanja zapaljivih bombi na Drezden, do Hirošime i Nagasakija, do granatiranja mlaznog aviona punog putnika.” 32/

Mada se bezbroj žena upustilo u romansu sa ratom, mnoge su odbile seksualno-konceptualnu primamljivost vojničkog razmišljanja. Poput svakog teoretičara koji zastupa princip pravednog rata, i ove žene umeju da naprave moralnu razliku između masakra u Maj Leju i bitke za Britaniju, između Piketovog napada na Getizburg i granate ispaljene na putnički avion. Međutim, one odbijaju onaj način razmišljanja koji van zakona stavlja jedan oblik nasilja da bi ozakonio drugi: „Mi ne pravimo razliku između pušaka i nuklearne bombe.” „Mi smo protiv svakog rata i protiv nasilja nad svakim ljudskim bićem.” „Apstraktni termin ‘neprijatelj’ u praksi znači uništenje ljudskih bića.” 33/ Šta god da žene rade, zavesa pada na dramu o pobeđniku i pobeđenom, o vojniku i civilu, o junaku i nitkovu. Zasićenost bombardovanjem, nuklearnim projektilima i profitiranjem na prodaji malog smrtonosnog oružja bili su dovoljni da okončaju taj komad. Žene nisu zaustavile rat; mnoge od njih su ga volele. Ali dok se ta „velika drama” odvija, žene stvaraju alternativu. U njihovoj viziji rat nije autentični komad već proizvod „civilizacije” koju on samo naizgled prekida. Vidžinija Vulf o tome piše iz perspektive fašističkih tridesetih godina ovog veka:

Javni i privatni svetovi neraskidivo su povezani; tiranije i servilnosti jednog su tiranije i servilnosti drugog. 34/

Njene reči danas nalaze odjeka kod Kriste Volf:

Znamo kada rat počinje, ali kada počinje ono što prethodi ratu? Ako s tim u vezi postoje pravila, trebalo bi ih preneti drugima. Trebalo bi ih zaveštati i zapisati na glinenim pločicama ili u kamenu. Šta bi u njima stajalo? Ne dozvolite da vas vaši ljudi varaju. 35/

U ovoj alternativnoj viziji nestao je „divni brat,” viteški junak svake militaristički nastrojene sestre i teoretičara sklonog konceptu pravednog rata, a sa njim su nestala i sva njegova pravila. Dok Kasandra Kriste Volf, koju niko nije mogao da čuje, gleda kako ubijaju njenog brata Troila, drevna bitka se povezuje sa aktuelnom opasnošću, sa „užasnom ogoljenom muškom nasladom,” sa apstraktnim eufemizmima intelektualaca koji se zalažu za odbranu zemlje:

Troil je stajao na svom mestu i borio se, licem u lice, sa svojim protivnikom. On se borio po pravilima, kao su ga učili da treba da se bore muškarci visokog roda... Ahil je podigao mač visoko iznad glave, uhvatio ga čvrsto sa obe ruke, i zviznuo njime mog brata. Sva pravila su zauvek bila prekršena. Eto, tako se to radi. 36/

Kasandra vodi svog ranjenog brata u hram, skida mu oklop i vida mu rane. Ahil ide za njom, napušta označeno „bojno polje” i ulazi u svetište.

U kakvoj ulozi se neprijatelj približava mom bratu? Kao ubica? Kao zavodnik? Da li tako nešto može da postoji – spoj pohote ubice i ljubavnika u jednoj osobi? Da li je dozvoljeno da tako nešto postoji među ljudskim bićima? Ukočeni pogled žrtve. Nestašno približavanje progonitelja, koga sada vidim otpozadi, te razvratne zveri. On grli Troila, miluje ga, pomera ga – bespomoćnog dečaka sa koga sam ja, nesrećna žena, skinula oklop! Kako se smeje i previja od smeha. Hvata ga za vrat. Njegova punačka, dlakava šaka kratkih prstiju steže vrat mog brata... Oči mog brata počinju da iskaču iz svojih duplji. Kakvu nasladu vidim na Ahilovom licu. Užasnu ogoljenu mušku nasladu. Ako to postoji, sve je moguće. 37/

Tako Krista Volf, građanka nuklearne Istočne Nemačke, piše o Troji. U Sjedinjenim Američkim Državama njene reči nalaze odjek kod jedne druge žene, Lesli Marmon Silko, koja je stvorila još jednog junaka pravednog rata. Njen junak, Indijanac Tajo, bio je vojnik u Japanskom ratu (1941-1946), a zatim se vratio da živi u Sjedinjenim Američkim Državama. „Izbezumljen” kao Septimus Voren Smit Virdžinije Vulf i Šadrak Toni Morison, Tajo ne može da zaboravi:

*Stalno je video kožu leševa u rovovima sa obe strane blatnjavog puta – tanku i tamnu kožu razapetu na nadutim šakama prekrivenim muljem; čak su i beli muškarci imali tamniju kožu posle smrti. Nije bilo nikakve razlike kada su njihova tela ležala naduta i prekrivena muljima. Ta tela su za Taju postala nešto najgore; izgledala su mu previše bliska i kad su bila živa. Kada im je narednik rekao da poubijaju sve japanske vojnike postrojene ispred pećine sa rukama na glavi, Tajo nije mogao da povuče obarač... U tom trenutku video je kako Džosaja /njegov ujak/ stoji među njima... Tako je Tajo stajao, ukočen od gađenja, dok su pucali na vojnike i dok je gledao kako njegov ujak pada, a on je znao da je to Džosaja... /čak i pošto ga je / Roki naterao da pogleda leš i rekao mu: „Tajo, ovo je **Japanac!** Ovo je **japanska** uniforma.” 38/*

Rat u kome se Tajo bori „prerasta u nuklearni”; Tajo se vraća kući, u rezervat Laguna u kome žive Pueblo Indijanci, na zemlju gde se prave bombe i gde su usevi i stoka uništeni mnogo pre no što je ta zemlja počela da se koristi za proizvodnju bombi. U napuštenom rudniku uranijuma Tajo naslućuje suludi i globalni obrazac uništenja, u viziji čiji početak liči na viziju mira:

Lokacija po imenu Trojstvo, gde su isprobali prvu atomsku bombu, nalazi se samo tri stotine milja jugoistočno u Vajt Sendzu (White Sands). Tajne laboratorije u kojima je bomba stvarana bile su duboko u planinama Džemes, na zemlji koju je vlada oduzela Indijancima Kočiti Pueblo: Los Alamos, udaljen sto milja severoistočno od mesta na kome se on sada nalazi, još uvek je ograđen visokom žicom kroz koju se pušta struja, gustom borovom šumom i žutomrkim stenama od peščara na obodu kanjona gde se oduvek nalazilo svetište planinskih lavova blizanaca. Nema kraja; nema granica; on je stigao do tačke konvergencije u kojoj počiva sudbina svih živih bića i same zemlje. U džunglama iz svojih snova saznao je zašto su se japanski glasovi pomešali sa glasovima iz Lagune... Obris i kultura i svetova povučeni su tamnim ravnim linijama na sitnom svetlom pesku... Ljudska bića su ponovo jedno pleme, sjedinjena sudbinom koju uništitelji planiraju za

sve njih, za sva živa bića; ujedinjeni u krugu smrti koji proždire ljude u gradovima udaljenim dvanaest hiljada milja, žrtve koje nikada nisu upoznale ove visoravni, koje nikada nisu videle nežne boje ovih stena gde se pripremao njihov pokolj.

... Zaplakao je osetivši olakšanje što je najzad shvatio taj obrazac, način na koji se sve priče međusobno uklapaju – stare priče, ratne priče, njihove priče – i postaju priča koja se njemu priča. Nije on lud; nikada i nije bio lud. Samo je video svet onakvim kakav je oduvek bio: bez granica, samo kao prolaz kroz prostor i vreme.^{39/}

Svako bi mogao da očajava zarad „miroljubivosti” usred nasilja koje je tako sveprožimajuće, a ipak je često nevidljivo. Žene, od kojih se očekuje da budu „miroljubive” i bespomoćne, posebno su svesne tih sila koje su uperene protiv njih. Ponekad izgleda da među ženama majke imaju najbolju priliku da izvrše uticaj. Militaristi još uvek računaju na majke da blagoslove planove nasilnika, uključujući nasilje za koje se njihovi sinovi mobilišu. Trebalo bi nešto da znači kada majke, u ime zaštite i prihvatljivosti, kažu ne. Međutim, ako su među ženama majke najspremnije da govore, njih možda najmanje žele da čuju.

Majke su u mnogim vidovima slične vojnicima. Poput Vilfreda Ovena (Wilfred Owen) i drugih pesnika-vojnika, one su stvorile antiratnu književnost i oslanjale se na autoritet *svog* iskustva da bi nas podstakle da vidimo ono što su one videle: kad biste mogli da čujete nade i strahove koje sam ja čula, kad biste znali ono što ja znam o životu i brizi, „Prijetelju moj, ne bi govorio s tolikom žarom/ Deci što žarko žude za očajničkom slavom,/ onu staru laž.” Činjenica da vojnici i dalje slave rat uprkos svemu što su videli i da se majke pretvaraju u militaristkinje uprkos svom radu i ljubavi, ne odbacuje autoritet njihovog iskustva iako navodi na pomisao da je njihovu kontinuiranu podršku ratu potrebno objasniti. Zanimljivo je da često upravo ženu/majku vojnici optužuju za patriotizam o kome ništa ne zna, dok ona njega optužuje za bezobzirno uništenje.

Ali, na kraju krajeva, majke i vojnici su potpuno različiti. Vojnici poznaju rat jer su u njemu bili. Oni se vraćaju iz zemlje smrti, govore iz prve ruke o ratnom užasu i tajnovitoj privlačnosti, i svedoče o onom što većina nas nije videla. Majke, posebno ako su iz zemalja koje svoje ratove vode daleko od kuće, nisu nigde bile. Ono što one znaju može da zna svaki muškarac i svaka žena i toga niko ne treba da bude pošteđen. Nekim ljudima je teško da slušaju vojničke priče dok drugi uživaju u perverznom ili sadističkom zadovoljstvu slušajući potvrde o užasima o kojima se odavno nagađalo. Retko da je kome dosadno. Materinske priče nisu ni tajanstvene ni privlačno užasne. Kada govore protiv rata, majke kažu upravo ono što svi očekuju da čuju.

Možda, međutim, u političko-akustičkim uslovima tehno-strateškog rezonovanja majke imaju posebnu sposobnost da govore i učine vidljivim kako besmislenost tako i obrasce uništenja. Kad bi se ratovi zaista vodili između boraca i po pravilima, na bojnopolju sa koga bi običan svet bio udaljen, onda bi samo vojnici mogli da ih razume i samo bi on (ili ona) kroz patnju zaslužio pravo da o njima svedoči. Međutim, „kuće” su u ratu uvek bile bojna polja; sada vojnici koji lete visoko na nebu ili oni koji sede za kompjuterima, miljama

daleko, mogu „bojna polja” mogu da donesu u kuće. To može učiniti vojnik koji se nalazi negde drugde, na drugoj strani projektila ili bombe, kad gore gradovi, kad se hrana kvari a deca razboljevaju i umiru. Ili možda bljesak naših najnovijih raketa samo otkriva ono u šta smo već dugo sumnjali. Upravo majke i oni koji sa njima žive sa njihove strane puške – „stanovništvo” koje se siluje, porobljava, izgladnjuje i spaljuje – mogu da nam saopšte šta se stvarno dogodilo.

Majke su oduvek bile čuvarke obećanja rođenja; one su te od kojih se očekuje „da nas nauče da osetimo sa velikim žaljenjem šta je to što nasilje ubija i ponovo će ubiti.” 40/ Ali njihovog svedoka obesnažuje njihova sopstvena eksploatacija, bespotrebno žrtvovanje i politička izolacija. Rođenje nije ništa bez materinstva, iako materinstvo kao što znamo nije imuno na rasizam, već je naprotiv nerazmrsivo vezano za njega, na rasizam u kome rat buja, kao i apstraktne mržnje i lojalnosti od kojih zavisi militarizam. Sada, kako moja priča kaže, feministička materinska politika mira može da preobrazi materinsko delovanje i natalitet u kome se ono začinje. Naravno, ne postoji jednostavan način koji bi razmrsio destruktivnost koju smo stvorili, koji bi razmontirao njeno oružje, raspleo privlačnost njenih koncepata i izlečio nas od užasne romanse koju smo doživeli sa njom. Priča koju sam vam ispričala nije jedina priča koja govori o majkama ili o miru. Potrebne su nam mnoge politike, mnoge volje, mnoga moralna i intelektualna ostvarenja. Feministička materinska politika je jedna od tih priča. Ona označava početak koji, kao I samo rođenje, oživljava ljudske nade koje su podjednako stare i bar podjednako neuništive kao i rat.

/Iz: Sara Ruddick: *Mathernal Thinking: Towards a Politics of Peace*/
Prevela sa engleskog Dragana Starčević

Beleške:

1. Alicia Ostriker, *Stealing The Language* (Boston: Beacon Press, 1986) str.212.
2. Jane Lazarre, *The Mother Knot* (Boston: Beacon Press, 1986) str.156.
3. Za diskusiju o ženskom učešću (i povremenom suprotstavljanju) nacističkoj nemačkoj vladi videti Claudia Koonz, *Mothers in the Fatherland: Women, the Family and Nazi Politics* (New York: St. Martin's, 1987). Među mnogim dobrim osobinama ove fascinantne knjige najvažnije je kako prati kompleksne veze između ženskih odvojenih sfera, nacistički i feministički pristup različitosti žena i učešće žena u nacističkoj državi i njihovo razočaranje.
4. Dorothy Dinnerstein, *The Mermaid and the Minotaur* (New York Harper& Row, 1976) str. 226.
5. Christa Wolf, *Cassandra* (New York; Farrar Straus&Giroux, 1984), str. 53.
6. Dorothy Dinnerstein, "The Mobilisation of Eros", u *Face to Face* (Greenwood Press, 1982). Zahvaljujem se autorki na dozvoli da citiram rukopis. Vidi intelektualno sofisticiran i nadahnut pregled američke ženske politike otpora, Amy Swerdlow o ženskim mirovnim demonstracijama, koji će objaviti University of Chicago Press. Kao primer njenog rada vidi 'Pure Milk, Not Poison: Women's Strike for Peace and the Test ban Treaty

of 1963', u *Rocking the Ship of State: Toward a Feminist Peace Politics*, ed. Adrienne Harris & Ynestra King (Westview Press, 1989).

7. Naslov poznatog eseja Adrienne Rich u *Lies, Secrets and Silence* (New York: Norton, 1979), str. 275-310.

8. Hegel, *The Phenomenology of Mind*, deo VI, A, b, 'Ethical Action; Knowledge Humane and Divine: Guilt and Destiny' (New York; Harper, 1967), str. 496.

9. Julia Kristeva, 'Talking about Polygoue' (intervju sa Francoise van Rossum-Guyon), u *French Feminist Thought*, ed. Toril Moi (Oxford: Basil Blackwell, 1987), str. 113.

10. Marjorie Agosin, 'Emerging from the Shadows: Women of Chile', *Barnard Occasional Papers On Women's Issues*, tom 2, br. 3, jesen 1987, str. 12. Veoma sam zahvalna Temmi Kaplan, istoričarki, direktorki Barnard Collage Women's Center, čije je interesovanje za 'materinske' i grass-roots ženske pokrete otpora nadahulo ovo poglavlje. Temma Kaplan me je snabdela materijalom o Madres i diskutovala sa mnom o prvobitnoj verziji ovog poglavlja.

11. Nathan Laks, citirano u Nora Amalia femenia 'Argentina's Mothers of Plaza de Mayo: The Mourning Process from Junta to Democracy', *Feminist Studies*, tom 13, br. 1, str. 10. Argentinske Majke protestovale su do pada vojne hunte i još uvek postoje, iako su sada podeljene na osnovu političkih ciljeva.

12. Marjorie Agosin, Temma Kaplan, Teresa Valduz, 'The Politics of Spectacle in Chile', *Barnard Occasional Papers on Women's Issues*, tom 2, br. 3, jesen 1987, str. 6.

13. Simone Weil, 'Human Personality' u *Simone Weil Reader*, str. 315.

14. Agosin, 'Emerging', str. 16.

15. Simone Weil, 'Human Personality' u *Simone Weil Reader*, str. 315.

16. Phillip Hallie, *Lest Innocent Blood Be Shed* (New York: Harper & Row, 1979), str. 104.

17. Agosin, 'Emerging', str. 16.

18. Agosin, 'Emerging', str. 14

19. J. Glenn Grez, *The Warriors* (New York: Harper & Row, 1979) str. 21

20. Agosin, 'Emerging', str. 21.

21. Patricia M. Chuchryk, 'Subversive Mothes: The Women's Opposition to the Military Regime in Chile', rad prezentovan na International Congress of the Latin American Studies Association, Boston, 1986, str.9.

22. Rene Epelbaum, član argentinskog protesta, u intervjuu uživo sa Jean Betheke Elshtain.

23. Agosin, 'Emerging', str. 18.

24. 'Pobornice prava žena' je izraz Terry Winant u 'The Feminist Standpoint: A Matter of Language', *Hypatia*, tom 2, br. 1, zima 1987.

25. Sandra Lee Bartky, 'Toward a Phenomenology of Feminist Consciousness' u *Feminism and Philosophy*, ed. Mary Vetterlin-Braggin, Frederick A. Elliston & Jane English (Totowa, NJ: Littlefield Adams, 1977), str. 22-34.

26. Moja diskusija u ovom odeljku direktno se oslanja na diskusiju Bell Hooks o solidarnosti u *Feminist Theory: From the Margin to the Center* (Boston: South End Press, 1984).

27. Ideju o 'maštovitom kolektivu', koja mi je poslužila u različitim kontekstima, uzela sam iz razgovora sa Helen Longino nakon čitanja teksta 'Rumors from the Cauldron: Competition among Feminist Writers', gde Valerie Miner koristi ovaj izraz. Tekst je objavljen u *Competition: A Feminist Taboo?* ed. Valerie Miner &

Helen Longino (New York: Feminist Press, 1987), str. 183-94.

28. Dower, *War Without Mercy* (New York; Pantheon, 1986), str. 12.

29. Ideja da živimo pod nuklearnom opsadom i da smo stoga u nekoj vrsti rata, dugujem Helen Knapp. Iz doktorske disertacije koju radi na Union Graduate School koristila sam njenu detaljnu vojnu istoriju i filozofsku analizu.

30. 'The Challenge of Peace. God's Promise and Our Response – A Pastoral Letter on War nad Peace', *National Conference of Catholic Bishops*, maj 1983, II deo, odeljak 128.

31. Ideja o 'pregradnom zaštitnom zidu' između nuklearnog i konvencionalnog oružja se i pobija i na njoj se insistira u nuklearnom diskursu. Ja jednostavno tvrdim ono o čemu ću raspravljati na drugom mestu – da su nuklearno i konvencionalno oružje nerazdvojno povezani tehnološki, strateški i, što je još važno, u teorijama i fantazijama koje formiraju uobičajena mišljanja u vezi sa ratom.

32. Arthur Danto, 'Gettysburg', *Grand Street*, tom 6, br. 3, proleće 1987, str. 111.

33. Est German Women, u *Women in Russia*, ed. Tatyana Mamanova (Boston: Beacon Press, 1984). Potpune reference u beleškama poglavlja 6.

34. Virginia Woolf: *Three Guineas*, str. 142.

35. Christa Wolf, *Cassandra*, str.66.

36. Wolf, Cassandra, str. 73.

37. Wolf, Cassandra, str. 74.

38. Leslie Marmon Silko, *Ceremony* (New York: Viking Penguin, 1977),

39. Silko, *Ceremony*, str. 246.

40. Simone Weil, 'Iliad, Poem of Force', str.29, u *Simone Weil Reader*

Pitanja za diskusiju:

I Materinska politika mira: mitovi, kontradikcije, reproduktivni rad – rat i mir...

- Zašto se u patrijarhatu (od antičke Grčke do danas) najviše slave majke i ratnici?
- Kako patrijarhat militarizuje materinstvo?

II Ženska politika otpora: progresivne i konzervativne politike; politike otpora u Latinskoj Americi:

- Šta znači majčinsko iznošenje 'privatnog bola' na javnu scenu?
- Zašto ženski otpor plaši države budući da majke traže uslove za ispunjenje tradicionalnih uloga (reproduktivnih) koje se od očekuju? Šta o tome misli filozofkinja Julija Kristeva i drugi mislioci?

III Feministički antimilitarizam: sučeljavanja, napetost, preplitanje; uzajamna podrška...

– Na koji način ženski pokreti otpora (Čile, Argentina...) demilitarizuju materinstvo? Kako feminizam podstiče demilitarizaciju materinstva? Kako putem otpora majke pre(vazi)laze granice materinskih uloga? Šta znači 'socijalizacija' materinske brige – brigu o svojoj deci pretvaraju u brigu za svu nestalu decu? Kako majke simbole materinstva pretvaraju u antimilitaristički otpor? Kako se solidarnost u patnji/kroz patnju (zbog nestanka dece) pretvara u solidarnost sa svim potlačenima (žrtvama političkog, ekonomskog, ekonomskog, vojnog nasilja)?

– Kakav je doprinos materinske politike opora i mira feminističkoj etici brige i odgovornosti? Šta su novo donele ženskom mirovnom pokretu?

– Šta podrazumeva feministički pojam i praksa majčinstva? Šta to znači za ženski mirovni pokret?

IV Značaj ovog rada za feministički pristup pravdi (ŽS, itd.): problem prisilne mobilizacije, svedokinje (Srbija i C.Gora) koje će o tome govoriti...

– Militarizacija materinstva: Kako se to dešavalo na prostoru bivše Jugoslavije u poslednjih 20 godina?

– Pokreti majki u ex-Ju se organizuju: Kako se to dešavalo na prostoru ex-Ju tokom ratova? Zašto su kod nas (ex-Ju) pokreti majki uglavnom odani državi/naciji/vojsci?

– Kakav je odnos feministkinja prema pokretima majki? Da li smo imale kontakte sa tim pokretima? Ako jesmo, koju vrstu odnosa? Ako ne, zašto ne?, itd.

Staša Zajović

Feministički antimilitarizam Žena u crnom

I Uvod - u zemlji permanentne militarizacije

Tokom više do četiri decenije godina postojanja SFR Jugoslavije (1945. – 1991.) proces militarizacije se kontinuirano odvijao, kako na instiucionalnom tako i na kulturno-obrazovnom planu. Tokom tog perioda za JNA – Jugoslovensku narodnu armiju ili kako su nas u školi učili 'vojsku svih naroda i narodnosti' izdvajana su ogromna budžetska sredstva a JNA je bila izuzeta od bilo kakve parlamentarne ili javne kontrole.

Pre rata civilne i vojne vlasti SFRJ su se hvalile da je „JNA četvrta vojna sila u Evropi, da je SFRJ veliki proizvođač i izvoznik oružja. Takozvana namenska (vojna) industrija proizvela je masovna oružja smrti, upotrebljena kasnije u ratovima protiv civilnog stanovništva, od Slovenije, preko Bosne i Hercegovine do Kosova“ ¹.

Već na početku rata, ako ne i pre toga, bilo je jasno da: „ovaj rat žele vlastodršci, dobro plaćeni generali, ratni špekulanti i profiteri – svi koji druge teraju na ubijanje radi odbrane svoje vlasti i svojih privilegija“. ²

Srpski režim vodio je rat protiv civilnog stanovništva, ali je vodio istovremeno i pljačkaške ratove za preraspodelu nacionalnog bogatstva: „The only ones who will benefit from this war are militarists, dictators, the government elite, arms dealers, war profiteers and criminals. Everyone else will be defeated, and among them those most unprotected on the war zones: women, children, and the elderly“. ³

Jugoslovenska narodna armija (JNA) stala na stranu srpskog režima i zajedno sa raznim paravojnim formacijama, počinila nebrojene ratne zločine na teritoriji cele bivše Jugoslavije.

Tzv. krunje Predsedništvo SFRJ (kolektivni organ vlasti, sastavljen jedino od Srbije i Crne Gore, nakon što su se početkom iste godine povukle sve republike SFRJ) je 10. decembra 1991. godine donelo odluku da sve dobrovoljačke jedinice stavi pod jedinstvenu kontrolu JNA; odlučeno je da će dobrovoljci imati isti status kao i ostali pripadnici JNA, čime su navodno hteli pokazati da u Srbiji nema paravojski. Dakle, JNA je stavila pod svoju komandu takoreći sve paravojne formacije, uključujući i one koje su vršile najstrašnija zlodela.

Tim činom JNA (pretvorena u Vojsku Jugoslavije 1992. a 2006. u Vojsku Srbije, nakon sticanja nezavisnosti Crne Gore) upisala se u agresorsku zločinačku organizaciju i stotinama hiljada onih koje su terali u rat i u čije ime govorili i dejstvovali, nametnuli su odgovornost

1. Saopštenje Žena u crnom, Beograd, maj 1996.

2. Saopštenje Žena u crnom, 18. decembar 1991.

3. Saopštenje Žena u crnom, 30. oktobar 1991.

(bilo krivičnu, ali pre svega političku i moralnu odgovornost za saučesništvo u agresorskim pohodima).

Dakle, period od 1991. do 2000. obeležen je pre svega, agresorskim ratnim pohodima srpskog režima (1991. do 1995. na Sloveniju, Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu), nastavkom rata niskog intenziteta protiv albanskog stanovništva na Kosovu, a 1999. godine Nato pakt izvršio je vojnu intervenciju na Srbiju i Kosovo.

Pod pritiskom Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju/MKSJ vlasti Srbije su morale da izruče osumnjičene za ratne zločine, ali njeni pripadnici nikada nisu podvrgnuti lustraciji a neki od osumnjičenih za najteže ratne zločine, uključujući i one osumnjičene za genocid (slučaj R. Mladića) bili su na platnom spisku Vojske Jugoslavije sve do 2002. godine.⁴

Sem toga, delovi tajnih službi vojske i policije delovali su i deluju van bilo kakve kontrole, skrivali su objektima Vojske neke od osumnjičenih za ratne zločine: „Povodom sedme godišnjice ubistva vojnika Dražena Milovanovića i Dragana Jakovljevića izražavamo solidarnost s roditeljima i porodicama ubijenih vojnika i još jednom dajemo podršku njihovoj potrazi za istinom o uzrocima smrti dvojice mladih vojnika, koja se s dobrim razlozima povezuje sa skrivanjem haškog optuženika Ratka Mladića u vojnim objektima“.⁵

Dvadeset godina nakon vođenja imperijalnih agresorskih ratova građani/nke Srbije sve je vidljivija direktna veza između tih ratova i bede, poniženja jer su i dalje finansirani oni koji su počinili najveće zločine. Naime, po Zakonu o pomoći haškim optuženicima i njihovim porodicama (donetom 2004.) Srbija ne samo što finansijski obilato pomaže optuženike i njihove porodice, njihove advokate, već je na ime 16 godina dugog skrivanja haškog optuženika, R. Mladića „svaki građanin i građanka Srbije, uključujući i one u kolevci je u poslednjih 16 godina, svakog meseca gubio 159 evra skrivajući Ratka Mladića. U jednom trenutku u Srbiji je bilo 46 haških begunaca. Oni su blokirali put Srbije u EU i zatvorili evropske fondove za Beograd“.⁶ Direktna veza između krajnjeg siromaštva u kojem živi najveći deo ljudi u Srbiji i ratnih zločina počinjenih u naše ime, više je nego očigledna.

II Militarizam, nacionalizam i seksizam – ‘sveto’ trojstvo patrijarhata

Kao što kaže Beti Riardon „*Patrijarhat nije samo nije samo posledica rata, već proizvodi rat, kao osnovni način svog opstanka*“⁷ a povezanost patrijarhata i militarizma kao naoružanog patrijarhata, očigledna je kako u mirnodopskim vremenima a posebno u vremenima rata. Vidljive manifestacije militarizma su: rat, oružane snage (vojska i policija), vojna industrija, vojni budžet, obavezni vojni rok, mobilizacija, proizvodnja i trgovina oružjem, itd.

Na institucionalnom nivou militarizam se ispoljava i kao: „sistem vojne nadmoći, upotreba sile u rešavanju sukoba, sistem kontrole nad civilnim životom i politikom putem

4. Posle 2000. penzija nije isplaćivana, ali je porodici R.M. posle hapšenja isplaćeno 90 000 evra

5. Saopštenje Žena u crnom, 5. oktobar 2011.

6. Tamara Kaliterna, Newsletter/Podlistak, Žene, mir, bezbednost, oktobar 2011. izdanje ŽuC-a

7. Antimilitarizam i žene, 2009. str. 13, ŽuC izdanje 2009.

vojnog aparata, kontrola od strane vojnih i policijskih institucija, uplitanje vojnih i policijskih institucija u politiku, ekonomiju, kulturu, obrazovanje“⁸

Od pesmice „Pioniri maleni, mi smo vojska prava...“ do ratničkih usklika ‘Volim samo tri stvari u životu: pičku, pušku i državu’...

Prema Sintiji Enloe „za razliku od militarizma kao ideologije, militarizacija je socio-politički proces, koji se dešava u vremenima rata, ali i u vremenima mira“.⁹ U tom procesu se međusobno prepliću seksistički modeli (superiornost jednog pola nad drugim – muškog nad ženskim), militaristički (superiornost sile i nasilja nad nenasiljem) i nacionalističko/rasistički (superiornost jedne rase i/ili nacije nad drugom). Militaristička obuka se odvijala u SRJ u dugom vremenskom periodu, a posebno se prenosila preko škole i obrazovnog sistema.

To smo u školi iskusili i u vidu pionirskih pesmica ‘pioniri maleni, mi smo vojska prava...’; obučavali su nas za militarizam i za obožavanje oca nacije ‘Kad bi Jugoslavija bila devojčica, Tito bi bio njen tata...’.¹⁰

Jedna od osnovnih ciljeva militarizacije je prenošenje vojničkih vrednosti i vojničke organizacije na sve sfere života: ‘Vojska nastoji militarizovati društvo i tako što sebe prikazuje kao nešto čisto, oslobođeno od ‘prljavštine’ civilnog društva, vojska sebe postavlja kao moralnog arbitra pokvarenog društva’¹¹.

Obuka za militarističke/vojničke vrednosti (poslušnost, slepo izvršavanje naredbi, hijerarhija, mačizam, ksenofobija, autoritarnost, uniformnost, homofobija...) zadobija svoj zločinačku formu u ratovima. Primera ima u izobilju, a zadržaću se samo na jednom od njih a to je suđenje petorici pripadnika jedinice *Škorpioni* optuženima za ratni zločin ubistva šestorice zarobljenih srebreničkih Bošnjaka kod Trnova 17. jula 1995. godine počelo je 20. decembra 2005 do aprila 2007. Aktivistkinje Mreže Žena u crnom pratile su pred Specijalnim sudom u Beogradu suđenje, slušale iskaze optuženih za ovaj ratni zločin.

U skoro svim njihovim iskazima isprepleteni su elementi ‘svete trijade patrijarhata’: seksizam, nacionalizam, militarizam.

U poremećenom vrednosnom sistemu, zločinci postaju heroji, ubice postaju patrioti, a ratni pljačkaši ugledni članovi društva: *“The Scorpions” unit brought people joy. The next generation must know about our heroism*.

Mržnja prema ženama i ljubav prema otadžbini su iskazivali sledećim rečima: *“I love only three in live – pussy, rifles, and the state”*, *„Try courtship before rape”*.¹²

8. Ibid, str. 16.

9. Ibid, str. 21.

10. Žene protiv rata, 1995, str. 21 (izdanje ŽuC-a).

11. Despotović, Nada “Da li je moguća demilitarizacija na Balkanu?”, *Žene za mir*, 2004. str. 278.

12. Zajović, Staša “Patriotism is the last refuge of a scoundrel”, *Women for Peace*, 2007. pag. 101-105.

Nasilje nad ženama tokom rata – od strane muževa, sinova ratnika...

Nasilje muških srodnika, a posebno sinova nad majkama je raslo kako je odmicao rat. SOS telefon u Beogradu je beležio da su žene trpele nasilje do sinova koji se vraćaju sa ratišta, izjavljivale su da im sinovi nasilnici „nisu tako ponašali pre odlaska na ratište jer su se sa ratišta vraćale osobe potpuno izmenjenih ličnosti. Oni su sa ratišta donosili ogromnu količinu oružja kojim su pretili, prvo u svojoj kući, ali i u celoj okolini...

Ti nasilnici su uživali zaštitu, imunitet i opravdanje od strane institucija. Obraćanje za pomoć miliciji je bezizgledno jer ona (policija) ima puno razumevanje za borbe-nasilnike“.¹³

Jednako se dešava i nakon ratova. Država koja je proizvodila i izvozila rat, ne želi da se suoči sa posledicama rata koje se nužno ‘vraća kući’, ne samo u vidu normalizacije nasilja, isključivanjem drugih i različitih, već i u potpunoj nebrizi o žrtvama unutar ‘svoje’ nacije. Naprimera, ne postoje statističke baza i evidencija o posttraumatskom stresnom sindromu/PTSP u Srbiji, niti koliko žena doživljava nasilje od strane bivših učesnika u ratu koji pate od PTSP. “Domestic violence is intensified because of frustrations, but also of Post Traumatic Stress Disorder/PTSD. The biggest danger from firearms for women is in their own homes. The statistics show that women die of violent death three times more frequently if there’s an arm in the house. Most frequently, the perpetrator is a husband or a partner that has been reported for domestic violence earlier. The state doesn’t undertake anything, neither in the fight against this type of crime, nor in medical treatment of men suffering from PTSD syndrome“.¹⁴

Žene u crnom svake godine (bezuspešno) postavljaju nadležnim institucijama pitanja o tome, ali to za državu nije nikakav društveni problem već isključivo stvar individualne patologije.

Danas postoje analize ženskih autonomnih organizacija koje se bave nasiljem u porodici a koje sagledavaju nasilje koje je proizvela militaristička država.

Prema podacima Mreže žena protiv nasilja u Srbiji, od početka 2011. godine do 9. septembra 2011. godine u porodičnom okruženju ubijeno je 25, a izvan ovog okruženja osam žena. “Svi vojnici ili policajci ubili su ženu u porodično-pravnom kontekstu. Od 25 žena ubijenih u porodično-pravnom kontekstu pet puta su ubice bili vojnici/policajci. Dakle, petina ubica. Ovo se retko kažnjava, jer nasilnici imaju solidarnost i pomoć kolega policajaca. Sa druge strane, žene često, plašeći se ovakvih reakcija, ne prijavljuju ili povlače krivične prijave, tako da nasilnik, često sa službenim oružjem, nekažnjeno nastavlja svoje ponašanje. O ovoj velikoj posledici rata koja ima svoju zdravstvenu, psihološku, socijalnu, pa i ekonomsku dimenziju država uopšte nije vodila računa, a to ne čini ni danas, nakon 12 godina od završetka poslednjeg rata”¹⁵.

13. Žene protiv rata 1994. str. 38.

14. Izjava Kostić, Nevena, (seminar Security seen by the eyes of women“), Women, Peace, Security – Resolution 1325 - 10 years, pag. 110.

15. Cakić, Jelena (izjava na sastanku u UNDP, povodom Svetskog dana mira, Beograd, 19. septembar), Podlistak/Newsletter ŽuC-a, oktobar 2011.

Ženski rad (neplaćeni, nevidljivi) značajan resurs i u ratu rata i nakon rata

Režim S. Miloševića je neprekidno sprovodio i institucionalnu militarizaciju, pre svega ulaganjem ogromnih budžetskih sredstava (tj. novcem građana/nki) u oružje i represivna sredstva, zbog čega je najveći deo stanovništva živeo u krajnjem siromaštvu i bedi a ogromno socijalno nezadovoljstvo je amortizovanom i nevidljivim i neplaćenim ženskim radom.

Celokupno stanovništvo je plaćalo cenu militarizma, a žene i dece najviše. 'Ženski rad (neplaćeni, nevidljivi) režim koristi kao efikasan instrument za kupovinu socijalnog mira. Da bi održale svoje porodice, žene se, nakon gubitka posla ili zbog meseci pa i godina ne dobijanja plata, primorane da se bave poslovima u sivoj ekonomiji – posebno švercu. Tako održavaju neku vrstu 'porodičnog fronta' dok im su dugi niz godina muški srodnici, uglavnom nasilno mobilisani, ali i kao dobrovoljci, na 'patriotskom frontu'. Žene su, po ceni nadljudskih naroda i iznurenosti, održavale krhki socijalni mir u svojim porodicama, ali paradoksalno 'ženski rad režim koristi kao efikasan instrument za kupovinu socijalnog mira. Ženski rad postaje najveći ekonomski resurs u godinama rata i zaoštrenih ekonomskih i socijalnih kriza. Ukratko, ženskim radom se kupuje i mir u porodici, u državi naciji'.¹⁶

Nažalost, pad režima S. Miloševića (oktobar 2000), nije doneo očekivane promene niti je ispunio obećanja. Žene su danas u Srbiji najveće gubitnice tranzicije i pljačkaške privatizacije, žene i danas takođe uz krajnja odricanja održavaju više nego krhki socijalni mir.

III Da li su žene po prirodi miroljubivi pol?

Razgradnja mitova i stereotipa

Žene u službi rata, nacionalizma, militarizma

Rat je od najdavnijih vremena bio prevashodno muška aktivnost i to potvrđuju brojna istraživanja: „Rat je bio, bez sumnje, „sjaj i bijeda“ muškog roda. Počev od završetka neolita i začecem metalnog doba, rat ostavlja tragove u kolektivnim grobnicama. Kosturi izbodeni strijelama pripadaju muškarcima i nigdje nema pomena o takvim ženskim skeletima“. ¹⁷

U ratovima u XX veku civilno stanovništvo je najveća žrtva rata (oko 70%, u nekim ratovima i 90%), a među civilima najveće žrtve su žene i deca; žene i deca čine oko 80% izbeglica i raseljenih lica.

Međutim, žene nisu samo žrtve nasilja, rata i militarizma već su militarizovane pre svega, putem patrijarhalne socijalizacije, a posebno uključivanjem žena u vojne strukture.

16. Saopštenje ŽuC-a, maj 1996.

17. Badenter, Elizabet „Jedno je drugo“, str. 67; „Svjetlost“ Sarajevo, 1988.

Osvrnuću se samo na par primera koji svedoče o aktivno-pasivnom učešću žena, kako u ratnoj propagandnoj mašineriji, zloupotrebi reproduktivnih prava, kao i kroz učešće u oružanim formacijama.

Žene koje huškaju na dezertere – tzv. ženske organizacije u službi rata, nacionalizma i militarizma...

Pokret žena za Jugoslaviju/Movement of Women for Yugoslavia predstavlja primer militarističke kolonizacije i kolaboracije žena za rat. Tzv. pokret 'bundašica', sastavljen uglavnom od ženskih srodnica visokih vojnih funkcionera JNA, nazvanim tako jer su svoj privilegovan položaj pokazivale i nošenjem skupocenih 'bundi' Pokret se pojavio početkom 1991. godine, u znak podrške generalima JNA. Članice ovog instant „pokreta“ su za potrebe ratno-huškačke propagande zahtevale da JNA razoruža paravojne formacije u Hrvatskoj a istovremeno tražile naoružavanje 'naše' strane.¹⁸ To je primer zlo/upotrebe žena po oprobanom receptu nacional-socijalizma 'vojni vrh igra ulogu 'političkog podvođača' (B.Breht) koji izvodi žene na ulicu i koristi ih za svoje militarističke ciljeve.¹⁹

Glavna aktivnost 'bundašica' sastojala se u huškanju na rat i zahtevima za kažnjavanjem muškaraca koji odbijaju da idu u rat ili dezertiraju: „I would never call upon my sons to desert the army, that is a shameful act. I would be ashamed if they gave themselves up“ „Bundašice“ nisu imale kontinuirano delovanje, već su se pojavljivale a skladu sa direktivama i potrebama ratnohuškačke politike političke i vojno-policijske mašinerije. Iskrsle su pod novim imenom „Savez žena Jugoslavije“ usred hajke na vojne obveznike tokom rata na Kosovu a posebno uoči vojne intervencije Nato-a (1999.). Budući da je odaziv za mobilizaciju bio izuzetno slab, počele su, po službenoj dužnosti, da huškaju na rat i podstiču borbeni moral: „Srpski narod je blagosloven jer smo se svi složili u odbranu otadžbine“. ²⁰ Tako je klicala patriotska pesnikinja Mira Alečković.

Među ratnim huškačicama se nalaze i razne ženske patriotske organizacije od kojih ću navesti samo dve: *Centralno kolo srpskih sestara/the Central circle of the Serbian Sisters*, a dovoljan dokaz zločinačke aktivnosti je činjenica da se na čelu te instant organizacije predsednica ratna zločinka Biljana Plavšić, osuđena pred Haškim tribunalom zbog ratnih zločina na 11 godina, a puštena iz zatvora 2010. nakon odležane dve trećine kazne, a dočekana uz velike počasti u Beogradu.

Tu je i „ženska“ organizacija, neka vrsta civilnog dela zločinačkih paravojski, etničkih čistača i ubica: *Samo Srpkinja spašava Srbina/ SSSS/Only the Serbian Women Can Save the Serbian Man*, sastavljena od filmskih i kulturnih radnica koje organizuju „kulturne priredbe na frontu, bave se povratkom crkvi i tradiciji' i stalno ponavljaju 'mi nismo feministkinje i samo ime nas od toga spašava“. ²¹

18. Zajović, Staša, Militarizam i žene, *Žene za mir* 1993., str. 27.

19. Ibid, str. 28.

20. Zajović, Staša, Zemlja mobilizacija... apatija i magija; pevanje i pucanje“, *Žene za mir*, 1999. str. 284-288.)

21. Zajović, Staša „Žene i militarizam u Srbiji“, *Žene protiv rata*, str. 42.

Materinska patriotska mobilizacija za rat – demografija u službi nacionalizma i militarizma

Sredinom 80-tih godina: demografi su se još uvek rukovodili *teritorijalnim* principom jer su pad nataliteta u nekim regijama Srbije (centralna i istočna Srbija, Vojvodina) i rast (Kosovo) i neravnoteža demografskog rasta tumačeni kako ekonomskim faktorima tako i kulturnim (promena vrednosnog sistema).

Međutim, krajem 80-tih godina, jačanjem nacionalističke ideologije, demografski pristup poprima rasistički karakter. Dokument *Upozorenje* vladajuća SPS usvojila 1992. kao kongresni dokument, a podržan je kasnije od strane devet nacionalnih institucija, uključujući SANU, SPC. U pomenutom dokumentu se kaže da „Albanci, Muslimani i Romi, sa višom stopom nataliteta odstupaju od nacionalne, humane reprodukcije, što ugrožava prava drugih naroda, to je deo sveopšte zavere protiv srpskog naroda» jer žene pomenutih nacija „rađaju iz separatističkih, fundamentalističkih razloga i zato bi Srпкиnje trebalo da rađaju iz patriotskih i moralnih i zato treba mobilisati volju za rađanjem», itd.

Tokom ratova 90-ih, jača propaganda upućena ženama i tzv. patriotska mobilizacija poklapa se sa periodom ratova, tokom 90- tih i njene osnovne postavke su: da rađanje ima ne samo cilj da spase naciju od odumiranja nego je u funkciji nacionalne bezbednosti i odbrane („Poslednji Srbi braniće se 2091. na Kalemegdanskoj tvrđavi. Taj poslednji obračun mgao bi se desiti i pre tog datuma...); da porodilišta treba da postanu neka vrsta „regrutnih centara» jer kako je isticala jedna od nacional-patriotskih radnica Rada Trajković: „Za svakog poginulog srpskog mladića u Sloveniji, srpske majke moraju roditi još sto vojnika»; da rađanje ima funkciju odbrane nacionalne teritorije: „Moramo da zadržimo naše teritorije i svete zemlje (Kosovo, Sandžak) jer ako ovako nastavimo, upražnjeni prostor popuniće Šiptari, muslimani...“.

Takođe su nuđeni nacionalističko-militaristički predlozi i mere za ublažavanje „reproduktivne tragedije i reproduktivnog holokausta», kao na primer „medalje za plodne majke sa istovremenom dodelom medalja ratnicima i majkama koje imaju četvoro i više dece“. Sve se odvijalo uz zdušno učešće i podršku SPC-a, ali su ritual ukinuli jer su bili

nezadovoljni učinkom: „Majke su pre mogle da opreme i po devet sinova u carsku vojsku, da se bore za slobodu otadžbine i svoje vere pravoslavne. I danas ima takvih majki, mada vrlo retko...» kazao je Artemije, jedan od velikostojnika SPC-a.

Nakon ratova, represivna propaganda je nastavljena u cilju degradacije žena, svodenja identiteta žene na ulogu majki i supruga kao nacionalne i patriotske dužnosti, ali pre svega radi amortizovanja socijalnog nezadovoljstva zbog masovnog otpuštanja radnika, a žene su uvek prve među otpuštenima.²²

22. Zajović, Staša, „Rađanje, rat, nacionalizam”, *Žene protiv rata*, 1994, *Žene za mir*, 1998, *Žene za mir*, 2002.

Žene u oružanim jedinicama tokom rata – cilj propagande o učešću žena u vojnim jedinicama

JNA je imao probleme kako da ponuni svoje borbene redove za agresorske pohode i kako je odmicao rat, rastao je i broj muškaraca koji su odbijali da idu u rat (o fenomenu dezertiranja u Srbiji biće kasnije reči). Vojne jedinice su popunjavane raznim muškim dobrovoljačkim odredima. Međutim, odjednom su mediji, u jeku ratno-huškačke propagande, počeli da pišu o ženskim jedinicama na frontu, o njihovim podvizima, ali je analiza tih pisanja pokazala da se radi o vrlo malom broju žena koje su učestvovala u ratnim okršajima a cilj te propagande je bio sledeći:

- mobilisanje muškaraca za rat samim prisutvom žena u oružanim formacijama ('da dokažemo muškim kukavicama da i žene mogu biti uspešni borci...');
- huškanje na odmazdu protiv muškaraca koji odbijaju da idu u rat,
- huškanje protiv majki koje skrivaju svoje sinove da ne idu u rat ('Kad je srpska majka zvala sina da baci pušku? Nikad! Izazvalo me da se prijavim u vojsku kad sam videla dezertere i kad sam videla one majke u Skupštini Srbije koje svojim protestima nanose nepravdu srpskom narodu...')
- mobilisanje celokupnog stanovništva za rat...²³

Tokom rata u bivšoj Jugoslaviji žene-pripadnice regularnih armija, kao i raznih paravojski učestvovala su i u zlostavljanju zarobljenika i zatvorenika: Moje iskustvo iz Mostara, gdje sam uglavnom vidjela žena u uniformi HOS-a bilo je strašno. Više sam se plašila žena u uniformi nego muškaraca jer se za muškarce nikad nije moglo tačno znati da li su dobrovoljno ili nasilno u vojsci, dok su žene tamo bile dobrovoljno i bile su surovije".²⁴

Žene u oružanim snagama nakon rata – žene ne/rado idu u vojnike...

Žene u crnom su se od početka rada (1991.) izjašnjavale protiv uključivanja žena u oružane formacije, smatrajući to 'militarizacijom žena', a najveći broj žena je to odbacivao: 'Šta će mi jednake mogućnost u armiji? Zar da tražim/o jednakost u ubijanju i proizvodnji smrti?'.²⁵

I nakon ratova, Žene u crnom su ne samo zadržale, već i razvijale antimilitaristička uverenja i praksu, smatrajući da je to „najzrazitiji vid militarizacije feminističkih zahteva je uključivanje žena u oružane snage, bilo na profesionalnoj, dobrovoljnoj ili prisilnoj osnovi'.

Obavezni vojni rok je ukinut je u Srbiji krajem 2010. godine, čime započinje proces profesionalizacije vojske. Dobrovoljno služenje vojske sa oružjem omogućeno je i ženama i rezervistima koji su odslužili vojni rok ili su bili na civilnoj službi, koristeći se pravom na prigovorsavesti. U jeku propagande za profesionalizaciju vojske već su počeli žene pozivati i ohrabrivati na masovni ulazak u vojsku jer »uključivanje žena u oružane snage postaje važno jer se time »ukrašava militarizam,,²⁶

23. Zajović, Staša, "Žene i militarizam u Srbiji", Žene protiv rata 1995, Žene za mir 1995.

24. Žene i militarizam (radionica u ŽuC-u, izjava Rade Žarković), 1995.

25. Saopštenje ŽuC-a, 1996.

26. Forel, Mireja, Nasilje nad ženama u vremenima rata- nasilje kao oružje rata

Time se navodno, vojsci daje 'modernizacijski i emancipatorski' karakter, ispunjavaju se međunarodni standardi, vlast deluje 'moderno' u očima sopstvenih građana, ali i posmatrača iz inostranstva. Iskustva drugde su pokazala da su neodržive iluzije, čak i nekih feministkinja, da će se povećanim učešćem žena u vojnim snagama postepeno urušavati patrijarhata, da će to vojske činiti manje mačističkim, da će promeniti odnose moći. Naprotiv, opasnost je da konzervativne politike, u strahu od jačanja autonomnog ženskog pokreta i izgradnje drugačijih oblika moći, nude odgovore i rešenja koji militarizuju feminizam, svodeći zahteve za jednak pristup moći isključivo na učešće žena u autoritarnim patrijarhalnim strukturama - vojnoj moći.

U okviru jednogodišnjeg edukativnog seminara o feminističko-antimilitarističkom konceptu bezbednosti, a u okviru toga tokom serije radionica "*Women not/gladly go to the army – About militarization or emancipation of women in armed forces – towards a feminist-anti-militarist concept of security*" realizovanog (2010.) po celoj Srbiji, učesnice smatraju da:

Učešće žena u vojsci ne menja karakter vojske, ne menja odnose moći, već ih reprodukuje, ne slabi militarizam ali militarizuje žene i emancipaciju žena:

- To je reprodukcija patrijarhata. U vojsci se čak ne postiže ni formalna jednakost: žene napreduju samo do određene tačke;
- Žene u vojsci ne menjaju ništa, vojska je ta koja ih menja.

Pored gore navedenog većinskog mišljenja, učesnice smatraju da se:

Žene se uključuju u oružane snage (vojsku i policiju) iz ekonomskih razloga: nemogućnosti izbora, siromaštva, feminizacije bede... ("Žene koje su se odlučile za vojsku, rekle su mi: 'Ili da krenem da se prostituišem/kurvam ili da idem u vojsku, a pošto je ovo drugo prihvatljivo, za to sam se odlučila').

Ratno-buškačka propaganda i poremećeni vrednosni sistem dovodi do militarizacije žena i to se ogleda i kroz uključivanje u oružane snage: (»Žene koje se prijavljuju u vojsku, prijavljuju se u mašinu za ubijanje. Devedesetih godina (XX veka) devojčice su (u Srbiji) vaspitavane i rasle u drugačijim uslovima. Pre im nije padalo napamet da idu u vojsku. Posle ovih ratova mnoge devojčice, kao i dečaci, vole uniforme, vrednosni sistem se promenio. Pružena im je mogućnost i sad se sve više prijavljuju na vojnu a posebno na policijsku akademiju, slušaju u medijima o 'avanturama žena' u Iraku i to im se sviđa".

Žene se uključuju u oružane snage jer je to način za postizanje emancipacije i rodne ravnopravnosti: to smatra jedan deo učesnica, ali bez dovoljno obrazloženja tako da se takav stav može objasniti zvaničnim diskursom o 'modernizaciji' vojske učešćem žena u njoj, o rodnoj jednakosti i jednakom pristupu moći.²⁷

27. Zajović, Staša "Ne/rado žena ide u vojnike", Žene, mir, bezbednost – Rezolucija 1325, 10 godina, str. 106-109.

IV Od brige o drugima ka antimilitarizmu – ženski otpor ratu i militarizmu

Žena se ne rađa, ženom se postaje...feministkinja se ne rađa, feministkinjom se postaje; pacifistkinja se ne rađa, pacifistkinjom se postaje...

Feministički antimilitarizam smatra da su oružane snage glavni generator i oslonac militarizma, analizira i kritikuje rata i militarizam sa stanovišta roda, jer je “rat je društveno organizovano nasilje s izrazitom rodnom dimenzijom” Feministički antimilitarizam je pobuna protiv rodnih uloga – protiv toga da muškarci idu u vojsku, da se ćerke udaju ako to ne žele ili da rađaju sinove za otadžbinu”.²⁸

Feministički antimilitarizam odbacuje površne binarne opozicije biološkog determinizma (žena-miroljubiva; muškarac-agresivan, itd.) već smatra da ni žene ni muškarci nisu miroljubivi ni nasilni po prirodi. I muškarci i žene obučeni su za rodne uloge, ali su u podeli rodnih uloga ženama su manje dostupne funkcije na kojima se odlučuje o ratu, vojsci, vojnoj industriji, a to znači:

- Žene su miroljubivije jer na osnovu vlastitog iskustva nejednakosti i svih vrsta nasilja kojima su izložene, lakše opažaju i shvataju povezanost između porodičnog nasilja i vojnog/ratnog nasilja - zato su žene prijemčivije za kulturu mira.
- Žene su vaspitane tako da brinu o drugima, što ih više upućuje na poštovanje života i potrebe drugih, na brigu o drugima, saosećanje, solidarnost.²⁹

Prema mišljenju mirovne aktivistkinje iz Holandije Šeli Anderson/Shelly Anderson politička isključenost ponekad ženama nudi više prostora i mogućnosti za „izgradnju mira“ tako da se dešava da u vremenima rata pobune žena protiv vojske ne javnost ne shvata „ozbiljno“ ali su posledice tog delovanja ponekad veoma značajne, što ćemo videti po akcijama pokreta žena, posebno majki tokom rata na prostoru bivše Jugoslavije.

Angažovano majčinstvo – majke protiv rata

U svetu su najpoznatije među “majkama” su argentinske *Majke sa Majskog trga*/Madres de plaza de Mayo, koje su se u početku organizovale kao majke, ali su to činile javno i pokazale snagu javnog i “angažovanog” majčinstva. Govorile su 'nas su deca porodila', misleći pod tim na proces političkog osvešćivanja.

Tokom rata u bivšoj Jugoslaviji, neke žene postaju politički subjekt kroz transformaciju najdublje ranjivosti, tragedije i bola u akciju.

Mejra Dautović je izgubila dvoje dece, ćerka Edna i sin Edvin su ubijeni u srpskom

28. Antimilitarizam i žene, 2009, str. 39. (u izdanju ŽuC-a)

29. Zajović, Staša, Ženska mirovna politika, str. 5, u izdanju ŽuC-a, 2006.

konc-logoru Omarska, kod Prijedora, 1992. godine. Kao i Majke sa Majskeg trga, Majka Mejra ne traga samo za istinom o svojoj deci, to više nije samo briga o svojim, o traženju svoje dece, već se briga proširuje na sve koji imaju isti problem, prolaze kroz sličnu bol: "Ja nisam odustala, ja pomažem tuđoj djeci, jer nemam svoju... Koliko god mogu pomažem i materijalno i moralno i kako god. Ja sam najsrećnija osoba kada to učinim. Svaku majku za svojom djecom boli srce. Sve su to naša djeca. Ja sam srećna kad pomažem drugima, zato me i zovu Majka Mejra".³⁰

Navešću još par primera 'angažovanog majčinstva':

Majke protiv rata - jul i avgust 1991: 2. jula 1991. godine u parlament Srbije je upalo nekoliko stotina roditelja, uglavnom majki vojnika-regruta, prekinuli su zasedanje, tražeći povratak svojih sinova iz JNA i iz rata, prekid svih oružanih sukoba. Zahtevi su slični ili identični. Na to ukazuju iskazi majki 'Šta će mi država ako mi sin pogine?', 'Ne dam sinove da ginu za politiku S. Miloševića', itd.

Majke su militarističko-nacionalističkim vlastodršcima poručivale: 'Vratite nam decu, sramota je pobediti u blatoubilačkom ratu. Hoćemo mir sada!' U čuvenom antimilitarističkom saopštenju kažu: "Odbijamo da naša deca budu žrtve militarista. U ime života, mladosti i sve dece na ovim prostorima, u ime ljubavi, prijateljstva i razumevanja, poručujemo armijskim, para-armijskim i svim drugim militaristima da se nismo uplašile njihovih pretnji i da ćemo se boriti za mir. Za suludo zamišljene imperije neka ginu političari koji su ih i smislili".³¹

Krajem avgusta 1991. nekoliko hiljada roditelja, uglavnom majki iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Makedonije i Srbije tražilo je u Domu garde JNA u Beogradu prekid rata i vraćanje svojih sinova sa ratišta. Njihovo protestno okupljanje ispred Generalštaba JNA vlasti su sprečile. Najaktivnije su bile majke iz Sarajeva i drugih delova BiH.

Ovo je bio jedan od retkih, a možda i jedini zajednički protest majki iz svih republika bivše Jugoslavije, budući da su mnoga udruženja majki bila objekat zloupotrebe od strane nacionalističko - militarističkih režima. Mnoge majke i očevi mladića koji su bili odvođeni silom na ratište, bežali su sa ratišta ili se skrivali, aktivno su se uključile u razne vidove antiratnog pokreta.

Nažalost, Pokret majki je fragmentiran i na nacionalnoj i na ideološkoj osnovi, izložen je raznim vrstama manipulacije. Najveći deo Pokreta majki se povlači, pred pritiscima manjeg dela majki koji revnosno služi patriotskoj ratnoj propagandi. Jedan deo majki se aktivno uključuje u antiratne grupe, uključujući i Žene u crnom.³²

Žene iz Trešnjevca – pokret građanske neposlušnosti, ženske hrabrosti i solidarnosti

U bačkom selu Trešnjevca 10. maja 1992, žene, a najvećim delom majke, su odlučile da se kolektivno suprotstave prisilnoj mobilizaciji – odvođenju njihovih sinova, muževa, očeva na front. Žene su odlučile da ostanu u mesnoj piceriji „Zicer” i da tu organizuju život. Istog

30. Feministički pristup pravdi, panel diskusija u organizaciji ŽuC-a, 9. jul 2009. u Beogradu).

31. Apel Majki vojnika iz Beograda, 20. jula 1991., Žene za mir, 1993. str.8.

32. Zajović, Staša, 'Militarizam i žene u Srbiji', Žene za mir, 1993., str. 29, u izdanju Žena u crnom Beograd

dana tenkovi JNA (92) opkolila su selo, da bi zastrašili ljude koji su tražili da se prekine sa mobilizacijom, da se mobilisani vrate kućama, itd. Osnovani su „Duhovnu republiku Zicer“, duhovnu zajednicu svih koji žele mir „bez granica, teritorije, imovine“. Počela je permanentna akcija „*Reč je naše jedino oružje*“. Uskoro su se meštankama i meštanima Trešnjevca pridružili dezerteri rata i prigovarači savesti iz okolnih mesta, podrška je stizala sa cele Vojvodine.

Žene iz Trešnjevca su pretvorile svoj strah od vojnih pretnji u akcije građanske odgovornosti za mir: upotrebile su sva nenasilne sredstva da se zaustave vojnu silu i nasilje i pobile su – tenkovi su se povukli!

Naravno, Žene u crnom su odmah pružile solidarnu podršku i pomoć. Nenasilna pobuna je trajala u kontinuitetu više meseci, dok njen kulturni i politički značaj traje i danas.

Žene u crnom su u Trešnjevcu organizovale dva skupa Međunarodne mreže Žena u crnom, više skupova Mreže za prigovor savesti u Srbiji, brojne seminare.³³

Protest žena u Kruševcu za vreme bombardovanja 1999.

U Kruševcu je protest majki trajao deset dana tokom maja 1999. godine.

Proteste su pokrenule žene, pretežno sa sela, zato što je u seoskim sredinama mobilisan najveći broj muškaraca. Najčešći zahtevi su bili “vratite nas sinove”.

“Efekat pobune je bio da je prestalo bombardovanje Kruševca, o protestu su pisali inostrani zapadni mediji, ali domaći ni reči:”Protest majki je bio veličanstven zato što su posle njega prestali da bombarduju i našu brigadu na Kosovo i sam Kruševac”.

Vojni izvori su govorili da su majke “rasturile kruševačku brigada sastavljenu od osam do devet hiljada ljudi, jer su se, na osnovu svedočenj nabilisanih muškaraca, ali i pripadnika vojske “dve trećine od devet hiljada vojnika i rezervista vratilo sa Kosovo”³⁴.

Iako je ovaj protest prećutan u medijima, učesnice i danas podsećaju javnost na svoj hrabri čin: “Svake godine organizujemo miting da Kruševac ne zaboravi tu prisilnu mobilizaciju, stojimo mirno i dostojanstveno sa panoima, ponosna sam jer idemo ka tome da se promeni ovo društvo”.³⁵

33. Žene iz Trešnjevca, *Žene za mir*, 2007. str. 367.

34. Iz razgovora u Gradskoj biblioteka Kruševca, 15. oktobra 2005. objavljenog u časopisu *Republika*

35. Izjava aktivistkinje iz Kruševca, na seminaru *Ženski sud – feministički pristup pravdi*, Vrnjačka banja, 29. oktobar 2011.

IV – Dezerteri rata i prigovarači savesti – saveznici u borbi protiv rata, militarizma, nacionalizma...

Dezerteri rata – ni kukavice ni heroji...

Na pitanje ko su dezerteri najkraći odgovor je sledeći: „Dezerterima smatram sve one koji su se skrivali ili na drugi način izbegavali da uzmu oružje u ruke, kao i one koji su ratišta i kasarne napustili doživевši sve užase rata“. ³⁶

U mnogim slučajevima njihova odluka da pobegnu je bila spontana i često nije bila politički motivisana: „Dezerteri nisu nužno delili delili naša politička uverenja, a neki od njih nisu čak bili ni pacifisti. Ali, dezertirajući oni su poslali jasnu (polu –svesnu) poruku. Mnogi su rizikovali svoj život da pobegnu i pređu zatvorene granice. Dezerteri nisu ni kukavici ni heroji. Oni su ljudska bića koja nam pomažu da bolje razumemo uzroke i posledice rata“. ³⁷

Nikad se nije saznalo za broj dezertera, od početka rata do danas, cifre se kreću od 380 000 do pola miliona. Podaci o tome antiratni pokret je tražio i traži od početka rata do sada, a vojne i civilne vlasti su to odbijale iz sledećih razloga: zato što se to smatralo (i smatra se i dalje) vojnom tajnom, a objavljivanje tih podataka bi bilo suprotno režimskom tumačenju sukoba i tezom da 'Srbija nije u ratu'. Jer, ukoliko bi se objavili zvanični podaci o dezertiranju, Srbija bi priznala da je JNA (koja se priklonila srpskom režimu) agresorska armija i da Srbija učestvuje u ratu, jer je ogroman broj vojnika JNA odlazio u rat van teritorija Srbije. Antiratni pokret je organizovao jeseni 1991. i zime 1992. godine skupljanje peticije za raspisivanje referendum protiv nasilne mobilizacije, prikupljen je ogroman broj potpisa, ali Skupština Srbije nikad nije pristala da uvrsti pomenute zahteve u svoje rasprave. Sem toga, objavljivanjem podataka o broju dezertera vojne i civilne vlasti bi priznale uticaj antiratne opozicije u Srbiji, koja je od početka rata otvoreno pozivala na dezertiranje, pružala konkretnu pomoć u tome. Veljko Kadrijević, bivši ministar narodne odbrane u SFRJ (a sadašnji begunac) je izjavio da je JNA imala tri neprijatelja: 'novostvorenu hrvatsku Armiju, izmanipulisani hrvatski narod i koordinirano delovanje mirovnog pokreta sa pokretom majki“. ³⁸

Muškarci su odbijali mobilizaciju iz mnoštva razloga, od kojih napominjemo one koji su relevantni sa antimilitarističkog stanovišta a to je 'odbijanje da se učestvuje u agresorskom ratu, u ratu za teritorije i za ekspanzionističke ciljeve; da se učestvuje u zločinu etničkog čišćenja i stvaranja etnički čistih teritorija“. ³⁹

U Srbiji je tokom 1991/1992. nasilno mobilisano 140.000 ljudi, a od toga 82.000 u Vojvodini. 100.000 mladića pobeglo je od vlasti (videti da li je to u 1991. i 1992.) koja ih je terala u rat, a protiv 10.000 njih pokrenut je krivični postupak. ⁴⁰

36. Aleksov, Bojan, „Ni kukavice ni heroji“, Žene za mir, 2002., str. 313-314.

37. Ibid.

38. Aleksov, Bojan i Zajović, Staša "O mobilizaciji i antimobilizaciji", Žene za mir, 1995, str. 36-40.

39. Ibid.

40. Žene za mir, 1993, 1994, 1995, Ženska mirovna agenda 2006.

I pored toga što je bilo izuzetno opasno bilo ne samo govoriti o dezertiranju, a još opasnije organizovati pobune, od oktobra 1991. do proleća 1992. godine u Srbiji je bilo pedesetak pobuna rezervista, sa oko 55.000 učesnika.

Dezerteri su trpeli dvostruku represiju, kako od militarističke države, tako i od militarizovanog društva:

Represija militarističke države u vidu drakonskih kazni za 'izbegavanje vojne obaveze' (kazne zatvora do 20 godina, od oktobra 1991.); svi muškarci su morali da traže dozvolu od vojnih vlasti da odu iz zemlje, a nisu je mogli dobiti ako su odbili mobilizaciju- zabrana izlaska iz zemlje; zabrana izdavanja pasoša ako se odbije mobilizacija; zakon o nedostojnosti nasleđivanja (1995.) kojim se svim vojnim obveznicima koji su izbegli vojnu obavezu, pobeegli u inostranstvo da ne bi bili mobilisani) oduzima pravo nasleđivanja, itd.

Represija društva: u nekim gradovima imena dezertera su ispisivana po banderama i oglasnim tablama (na mestima gde se stavljaju osmrtnice, čime se simbolički oglašavaju 'mrtvima' a u materijalnom smislu se osuđuju na socijalnu smrt jer to podrazumeva gubitak čitavog niza građanskih prava, počev od slobode kretanja do prava na nasleđivanje, itd.); zabeleženi su brojni fizički napadi i odmazde protiv majki dezertera.

Sem toga, vojne i civilne vlasti države Srbije su vršile zločin i putem mobilizacije izbeglica, što je suprotno svim međunarodnim konvencijama.⁴¹

Međutim, zbog ovih zločina protiv mira niko nije do sada u Srbiji odgovarao, niti se to smatralo čak ni "prekršajem".

Dezerteri rata žrtve i regionalnog i međunarodnog militarizma

Brojni su primeri zajedničkog delovanja regionalnog i globalnog militarizma, od čega napominjemo samo neke najdrastičnije:

Neizdavanje viza dezerterima rata kao saučesništvo u represiji srpskog režima: to su evropske države odlučile u jeku rata i saopštile da imaju „dovoljno izbeglica”. Zahvaljujući pritisku mirovnih a posebno antimilitarističkih organizacija i zajedničkom delovanju sa srodnim organizacijama iz Srbije (posebno u Nemačkoj i Norveškoj) par stotina dezertera je dobilo politički azil. Evropske države dezerterstvo nikad nisu prihvatile kao 'opravdan' razlog za dobijanje političkog azila. Čak nisu poštovala ni odluke Evropskog parlamenta koji je 1994. godine doneo Rezoluciju o podršci dezerterima u bivšoj Jugoslaviji. To je dokaz da su se ponašale isto kao i regionalne vlade, izraz straha većine evropskih država da „dezerterstvo i neposlušnost sa Balkana mogu da dovede do podrške takvih pojava u njihovim zemljama“⁴².

Mirovni sporazumi (Dejtonski potpisan krajem 1995. nakon rata u BiH) ili Kumanovski sporazum (1999. nakon vojne intervencije Nato-a) ni jednom rečju se nisu osvrnuli na problem dezertera. „Rezolucija UN 1244 (doneta juna 1999., kojom je završena vojna intervencija) potpuno je neopravdano i nepravedno propustila da SR Jugoslaviji nametne obavezu da po hitnom postupku donete akt o amnestiji za dezertere“.⁴³

41. Saopštenja ŽuC-a, 22. januar 1994 i 2. februar 1994.

42. Kovačević-Vučo, Biljana, Balkan: Dezerteri kao žrtve rata i mira, Žene za mir, 1999, str. 301-304.

43. Ibid.

Legalizam evropskih institucija - izgovor za militarističku represiju: Zapadnoevropske zemlje su deportovale vojne obveznike, pozivajući se na srbijanski Zakon o amnestiji (donet 1996. reda radi, a potpuno arbitrarnog i selektivnog karaktera) i njegovu 'doslednu' primenu, uz pozivanje na legalistički princip da vojni obveznici ne mogu uživati politički azil. Zbog takve politike zapadnoevropskih zemalja, deportovani su prigovarači savesti kojima je bilo odobreno pravo boravka u tim zemljama, a po povratku u Srbiju, a posebno nakon početka Nato bombardovanja su mobilisani i postali su 'legitman vojni cilj'. Dugogodišnje protivljenje ratu i odbijanje da učestvuju u njenu na kraju je 'nagrađeno' njihovim žrtvovanjem i svođenjem na topovsko meso⁴⁴.

Za međunarodnu zajednicu dezertteri su bili nevidljive i nevažne žrtve rata i militarizma.

Ratni zločin nasilne mobilizacije bio je nevidljiv u svetskim medijima, koji su pisali o razaranjima, etničkom čišćenju, silovanju žena, ali o otporu rata skoro ništa, a najmanje se pisalo o dezertterstvu. Naravno, ponašanje antimilitarističkih aktivista/kinja u Evropi bilo je sasvim drugačije i ne samo što su pisali i alarmirali javnost, nego su i pružali konkretnu pomoć i utočište.

Tokom čitavog trajanja rata, ali i nakon njega bio je *jasan militaristički karakter institucionalne međunarodne pomoći*: „Predstavници međunarodnih organizacija i diplomatskih predstavništava pridržavali su se upustava u kojima nije bila predviđena pomoć civilnom stanovništvu, antiratnom pokretu ili dezertterima. Oni su to objašnjavali licemernom 'neutralnošću i nemešanjem' jer su se itetako mešali u unutrašnje prilike nametanjem embarga ili bombardovanjem.⁴⁵

Princip 'neutralnosti' je kršen kad je u pitanju ratno profiterstvo međunarodnih čuvara mira: 'Bilo je opšte poznato da vojnici UN u BiH naplaćuju od 1500 do 3000 maraka do dezerttera za uslugu prevoza u svojim vozilima do bezbedne teritorije. Takvih svedočenja ŽuC je sakupio od dezerttera rata koji su bežali.⁴⁶

V Feminističko –antimilitaristički angažman - intervencija u kontekst - etika odgovornosti i brige

Žene u crnom su od početka svog delovanja izražavale podršku i solidarnost sa svim pobunjenicima protiv rata, svim prigovaračima savesti, smatrajući ih svojim saveznicima u akcijama protiv rata i agresorskog režima u Srbiji.

Zahtevale smo povratak svih regruta i rezervista sa ratišta, prekid nezakonitih nasilnih mobilizacija u Srbiji, ukidanje kazni sa sve koji su odbijali da prime poziv za mobilizaciju ili su se sa ratišta vratili dobrovoljno.

U jednom od svojih prvih saopštenja, Žene u crnom su pružile javnu podršku svim dezertterima, tj. 'muškarcima koji su odbijali učešće u svim vojnim formacijama – regularnim

44. Ibid.

45. Aleksov, Bojan, „Sudbina dezerttera u ratu u bivšoj Jugoslaviji“, *Žene za mir*, 1996, str. 282-286.

46. Ibid.

vojskama, paravojskama, pre svega u agresorskoj vojsci (JNA i VJ) kao i u vojskama napadnutih zemalja“.⁴⁷

Kroz akcije i na iskustvu zasnovanim teorijskim promišljanjima, gradile smo *feminističko-antimilitarističku etiku odgovornosti* ('odgovorna sam ne samo za ono što činim, već i za ono što čine u moje ime'). To je, pre svega, osuda zločina koje su nacionalističko-militarističke strukture vršile prema drugima (drugim državama, zajednicama, civilnom stanovništvu...), ali i zločine prema civilnom stanovništvu agresorske države u kojoj smo živjele i živimo: 'Odgovorna sam jer su moji sugrađani dezerteri morali da napuste zemlju, jer je moj komšija Hrvat morao da napusti zemlju, jer je vlasnik poslastičarnice Albanac takođe morao da napusti zemlju....kao feministkinja i antimilitaristkinja, moram da budem neposlušna svim vidovima etničke homogenizacije, svim vojskama...“.⁴⁸

Naravno, to nije bila samo osuda regionalnog ili globalnog militarizma koji su pogađali bivšu Jugoslaviju, već je to bila politika *internacionalističkeantimilitarističke solidarnosti* Žena u crnom. Pored osude svih vojnih intervencija, 'humanitarnih ratova', globalnog 'rata protiv terora', raznih 'ratova za mir', (i naravno, uključujući i nedavnu vojnu intervenciju u Libiji), to je uvek podršku otporu ratu – nenasilnom, nevidljivom i učutkanom ili prećutanom otporu žena (ali i muškaraca) pre svega u konfliktnim područjima, ali i svugde.

Zajedno sa prigovaračima savesti zalagale smo se tokom rata, a posebno nakon rata za priznavanje prigovora savesti kao osnovnog ljudskog prava. U Manifestu (1998.) 'Ja sam prigovaračica savesti' aktivistkinje ŽuC-a, slično antimilitaristkinjama iz Španije objašnjavaju, da sebe smatraju prigovaračicama: jer je prigovor savesti/PS 'pravo na izbor, moj politički izbor a ne deo moje ženske uloge brige o drugima; PS je izraz neposlušnosti patrijarhatu a posebno militarizmu kao naoružanom patrijarhatu; to je neposlušnost svim oblicima militarizacije društva...“.⁴⁹

Akciju prikupljanja potpisa za priznavanje prava na prigovor savesti ŽuC je organizovao zajedno sa Komitetom za ljudska prava (Jukom) i trajala je od kraja 2000. do maja 2001. godine a kontinuirane aktivnosti organizovane sve do priznavanja tog prava – 2003. godine. je tek 2003. godine. Obavezni vojni rok je ukinut 2010. godine.

Ne postoje muška i ženska pitanja – sva se pitanja tiču žena

Iskustva iz te akcije su jako značajna za naš feminističko-antimilitaristički angažman iz više razloga: ovu akciju su skoro u celosti iznele žene i ženske autonomne organizacije, kao i prigovarači. Kasnije smo analizirale ovaj 'fenomen' i zaključile da je do ovako masovno učešće aktivistkinja (ne samo Mreže ŽuC-a) može objasniti emotivnim, moralnim i političkim razlozima:

- Nepriznavanje podele na muška i ženska pitanja, nepristajanje na getoe u kojima je ženski aktivizam produžetak brige o drugima u javnoj sferi;
- PS ne predstavlja samo podršku prijateljima/prigovaračima i muškim srodnicima,

47. Saopštenje ŽuC-a, oktobar 1991.

48. Kostić, Nevena, Ženska mirovna agenda, 2008.

49. Manifest, 1998.

već je to politički izbor – vojske i vojni troškovi i beda u kojoj živi većina žena u regionu direktno su uzročno-posledično povezani;

– *Zato što su feminizam i antimilitarizam neodvojivi, jednako kao što militarizam, seksizam i nacionalizam čine sastavni deo patrijarhalne kontrole*⁵⁰

Takođe smo analizirale zašto su ovu zakonodavnu peticiju masovno potpisivale žene između 40 i 65 godina starosti i došle do sledećih zaključaka:

– Iskustvo je pokazalo da bez obzira na ideološku opredeljenost, žene su te koje su podnele i podnose najveći teret militarizma – žene su umorne od brige o drugima, ne žele da žive u stalnom strahu;

– *Žene su se najviše brinule za svoje muške srodnike koji su bili nasilno mobilisani, bežali sa ratišta, izbegavali ili još uvek izbegavaju služenje vojske*.⁵¹

Kao i u slučaju njihovih muških srodnika – dezertera – odaziv žena ovoj (a kasnije u sličnim akcijama) ne može se objasniti nekim jasnim antimilitarističkim uverenjima, već time što bolna lična iskustva, strah i stalnu brigu o drugima, žene ne/svesno pretvaraju u borbu protiv militarizma. Još jednu važnu pouku za kasnije antimilitaristički angažman smo naučile a to je da su *‘žene spremne da učestvuju u feminističko-antimilitarističkim akcijama ako su one povezane sa njihovim svakodnevnim iskustvom. Za žene je i feminizam i antimilitarizam nešto strano ukoliko se ne dotiče njihovih ličnih života*’.⁵² Kao što je već rečeno, vojni rok je ukinut krajem 2010. ali bez obzira na vrlo militarizovano okruženje, nije prestalo interesovanje za slične antimilitarističke akcije. Navešću smo par primera.

Ulična akcija *‘U spomen dezerteru’*, živi spomenik, čin odavanja počasti muškarcima, dezerterima i prigovaračima savesti, podižu aktivistkinje koje su pružale podršku dezerterima i prigovaračima savesti, smatrajući ih svojim saveznicima u antipatrijarhalnim nenasilnim pobunama. Ovaj performans *Žene u crnom* su izvele prvi put 18. oktobra 2006. godine u Beogradu povodom petnaeste godišnjice antiratnog nenasilnog otpora u Srbiji.

Umetničko-aktivistička inicijativa koju je ŽuC izcveo više puta zajedno sa umetničkom grupom Art Klinika iz Novog Sada *‘Vraćamo vam tenk – omaž pobunjenicima protiv nasilja i rata’*, izvedena je u znak sećanja na hrabri čin Vladimira Živkovića, nasilnog mobilisanog rezerviste iz Valjeva. On je u jesen 1991. godine uzeo oklopni transporter i odveo ga ispred Skupštine SFR Jugoslavije u znak protesta protiv rata. Tom prilikom obratile smo se i u vidu horskog nastupa institucijama države Srbije sa zahtevom da odgovore na pitanja vezana za rat, ratne zločine, nasilnu mobilizaciju, nasilje nad ženama a takođe smo predale svim poslanicima/ama Skupštine Srbije razglednice sa pitanjima vezanim za posledice ratova 90-tih godina XX veka u nameri da podstaknemo kulturu odgovornosti i politiku sećanja.

Zajedničkim radom sa prigovaračima, kao i političkim angažovanim umetnicama/ima, dezerterstvo nije svedeno samo na bekstva sa ratišta ili odbijanje vojne obaveze, već smo razvijale *‘dezerterstvo’* kao politiku subverzije i trasgresije svih nametnutih identiteta, preskakanja granica, kršenja svih vrsta konzenzusa (nacionalnih, verskih, seksualnih...).

Stigmatizacija i ćutanje o dezerterstvu je i dalje konstanta militarizovanog društva, pa Art klinika u svom umetničkom manifestu pita: *“Da li se događaj sa fotografije uopšte zbijo?*

50. Zajović, Staša, “Od brige o drugima ka antimilitarizmu”, *Žene za mir* 2001., str. 294-297.

51. Ibid.

52. Zajović, Staša, *Žene u crnom: rat, feminizam i antimilitarizam*, *Žene za mir*, 2004., str.13-21.

Da li su učesnici u njemu heroji ili dezerteri? Patrioti ili izdajnici? Pobuna Valjevskog odreda i gest Vladimira Živkovića, koji je bornim kolima krenuo na Skupštinu, za nas predstavlja neki od najznačajnijih događaja devedesetih. Šta misliš o ovom događaju? Da li je stvaran? Nama čini da je zlonamerno zapostavljen... Postoji li istorija van istorije? Kako nešto postaje deo istorije ili iz nje ispada? ⁵³

VI – Koncept bezbednosti – demilitarizacija i feminističko-antimilitaristički koncept bezbednosti

„Ženska” Rezolucije 1325 ili militarističko-birokratska alatka za evro-atlantske integracije elita na vlasti?

Savet bezbednosti UN doneo je 31. oktobra 2000. godine Rezoluciju 1325 „Žene, mir, bezbednost”. To je prvi put da SB UN na tako visokom nivou zagovara uključivanje žena u mirovne procese i u primene mirovnih sporazuma. To je barem bila zamisao R1325 za koje su se borile brojne mirovne aktivistkinje iz celog sveta.

Žene u crnom su, počev od 2005. godine zahtevale implementaciju Rezolucije 1325, usvojile smo i našu rezoluciju ‘Žene, mir, bezbednost’, sa zahtevima specifičnim za politički kontekst Srbije. U tome smo imale podršku desetina organizacija civilnog društva, ali i jednog dela poslanica Skupštine Srbije. Nažalost, naši zahtevi nisu bili uzeti u obzir, ali se država latila posla u vezi sa R1325 radi postizanja političkih ciljeva vladajuće elite.

Tokom dugogodišnjeg rada na terenu (edukativnih aktivnosti, zakonodavnih kampanja, istraživačkog, izdavačkog, umetničko-aktivističkog angažmana) u vezi sa pitanjem bezbednosti i Rezolucijom UN 1325, Žene u crnom su stekle relevantna saznanja:

Prvo, o institucionalnom militarizovanom konceptu bezbednosti na svim nivoima – regionalnom i globalnom, o potpunoj suprotnosti tog koncepta i prakse sa potrebama i interesima žena.

Drugo, nepostojanje političke volje ni na regionalnom i na globalnom planu, da se koncept bezbednosti ‘demilitarizuje. Od toga nije izuzeta ni čuvena ‘ženska’ Rezolucija 1325, koja umesto da podstakne kreiranje drugačijeg koncepta bezbednosti, vrlo često služi kao instrument za sticanje legitimiteta militarističkih vlada pred UN, ali i sredstvo za ‘pacifikovanje’ feminističko-antimilitarističkih aktivistkinja. Naime, iz krajnje pragmatičnih razloga, tj. formalnog usvajanja međunarodnih dokumenata, institucije države Srbije su 2010. godine izradile Nacionalni akcioni plan/NAP za implementaciju R1325. I preko ove „ženske” rezolucije saraduje samo sa organizacijama „koje poslušno slede potrebe države, čime se civilno društvo, ili preciznije ‘civilni sektor’, deli na poslušne i neposlušne i umesto solidarnosti unosi razdor na principima patrijarhalog nadmetanja”. ⁵⁴

U političkoj analizi teksta i procesa izrade Preporuka NAP-a u Srbiji Žene u crnom su istakle ozbiljne nedostatke, a pre svega izrazito militaristički karakter dokumenta i celog

53. Art klinika, 2010.

54. Žene, mir, bezbednost – Rezolucija 1325- 10 godina, str. 27, izdanje ŽuC-a, 2010.).

procesa NAP-a: „Ministarstvo odbrane kao nosilac izrade NAP-a svedoči o militarističkom pristupu bezbednosti. Iskustvo ratova 90-tih godina na prostoru bivše Jugoslavije a posebno uloga Vojske Srbije koja je nasledila breme JNA (Vojske Jugoslavije, Vojske SCG) kao jedan od glavnih izvršnih organa režima S. Miloševića, ozbiljno dovodi u pitanje kredibilitet ove institucije kao nosioca aktivnosti u izradi NAP-a, a posebno je to neprihvatljivo sa feminističko-pacifističkog stanovišta“.

Militarističko saučesništvo nacionalnih, regionalnih i međunarodnih nosilaca moći očigledno je i u ovom slučaju: „Ceo proces se odvija uz potpunu saglasnost, saučesništvo međunarodnih organizacija, pre svega UNIFEM-a, koji mu daje svaku vrstu pomoći, a ignoriše iskustva, znanje, angažman NVO na Rezoluciji 1325 u poslednjih 6 godina, ignorišući doprinos aktivistkinja u izgradnji mira u poslednjih 20 godina, bezbednosne rizike zbog nesuočavanja sa zločinačkom prošlošću, osudom genocida u Srebrenici, itd.⁵⁵

Kao što su aktivistkinje u celom svetu i ranije upozoravale na opasnost birokratizacije R1325 od strane država i dobrog dela NVO, Žene u crnom su u Srbiji se denuncirale zloupotrebu R1325 radi postizanja političkih ciljeva vladajuće elite i jednog dela NVO. Ceo proces izrade NAP-a u Srbiji je netransparentan i zato su Žene u crnom formirale autonomne radne grupe za praćenje primene Rezolucije 1325, radi efikasne kontrole procesa sprovođenja NAP-a i svih aktivnosti države na ovom planu.

Za vlasti u Srbiji Rezolucija 1325 predstavlja još jednu birokratsku alatku koja stvara iluziju lažne integracije i mitomanske opsednutosti 'liderstvom u regiji': 'Naša država pripada malom broju država koje su ozbiljno pristupile implementaciji R 1325. Ako po nečemu zauzimamo lidersku poziciju, onda je to u ovom slučaju. Ideja R1325 je prvo prihvaćena među aktivistkinjama za ženska ljudska prava, pa onda malo šire od NVO i odatle uneta kao ideja u naše ministarstvo“.⁵⁶

Kako demilitarizovati bezbednost?

Činjenica je da se ovom Rezolucijom uglavnom bave, uglavnom na površan i birokratski način mainstream ženske organizacije. Rezolucija 1325 postala je jedan od „atraktivnih modnih hitova“ na tržištu projekata, vid navodne „plodne i uspešne saradnje“ civilnog društva, države i međunarodnih institucija, pre svega UN.

Feminističko-antimilitarističke organizacije u zapadnim zemljama čak ili ne uzimaju u obzir R 1325 ili zaziru od nje jer „svaki principijelno antimilitaristički stav bi bio prema prilično rezervisan prema Rezoluciji 1325“.⁵⁷

Ipak, Žene u crnom su odlučile da se uhvate u koštac sa svim tim izazovima i pokušavaju da daju svoj doprinos feminističko-antimilitarističkom konceptu bezbednosti, deleći to iskustvo sa srodnom mrežama: „Što snažnije insistiramo na njenoj primeni, sve više uočavamo njena ograničenja i shvatamo da se može upotrebiti onako kako ne želimo. Besne smo jer pokazuje kako patrijarhalne i militarističke institucije manipulišu dobrim

55. Kritičke primedbe i aktivnosti ŽuC-a u vezi sa izradom NAP-a za implementaciju R1325, 13.3.2010.

56. Danas, 9.-10. jun 2011.; izjava Tanje Mišćević, državne sekretarke u Ministarstvu odbrane RS

57. Razgovor sa aktivistkinjama ŽuC, Madrid, septembar 2009.

feminističkim delima”.⁵⁸

U našem opsežnom aktivističko-istraživačkom radu stekle smo relevantna znanja o drugačijem/demilitarizovanom konceptu bezbednosti, koji se može rezimirati na sledeći način:

- **Tradicionalni militarizovani koncept bezbednosti u jasnoj suprotnosti sa željama i potrebama žena - žene ne vezuju bezbednost za institucije represije i sile bezbednosti (vojsku i policiju) već isključivo za koncept ljudske bezbednosti:** žene a pre svega aktivistkinje civilnog društva su veoma zainteresovane sa izgradnju sasvim drugačijeg koncepta bezbednosti, pre svega, sa feminističko/antimilitarističkog stanovišta;
- **Ljudska bezbednost mora da sadrži rodnu dimenziju:** odgovori pokazuju da definicija ljudske bezbednosti navedena u dokumentima UNDP ne iskazuje u dovoljnoj meri pojam i sadržaj bezbednosti, da je iskustvo žena daleko bogatije i da ljudska bezbednost mora da se proširi, pre svega rodnom dimenzijom (rodna dimenzija ljudske bezbednosti podrazumeva ženska ljudska prava, rodnu pravdu, zaštitu od svih vidova nasilja);
- **Nasilje nad ženama mora da utiče na oblikovanje politike mira i bezbednosti na nacionalnom i međunarodnom planu:** povezivati nasilje nad ženama, kako u u porodici tako i u javnoj sferi sa konceptom tradicionalne bezbednosti; za žene je veoma često najveća pretnja u kući, zato se veoma veliki broj učesnica radionica zalaže za drugačije odnose u porodici; dok za kreatore strategija nacionalne bezbednosti nasilje u porodici ne predstavlja pretnju bezbednosti žena, tako da je neophodno menjati odnose privatno-javno, lično-političko, lično-međunarodno;
- **Rad na terenu pomaže prožimanje teorijskih znanja i aktivističkog iskustva o pitanjima roda, mira i bezbednosti:** povezivanje naizgled apstraktnih tema/visoke tzv. muške politike (kao što su militarizam, vojni troškovi, razoružanje, bezbednost) sa svakodnevnicom žena, sa svakodnevnim iskustvom žena, kako u ličnoj porodičnoj sferi, tako i u javnoj (političkoj, ekonomskoj, socijalnoj, kulturnoj, obrazovnoj, itd.);
- **Multidisciplinarni pristup neophodan je za preispitivanje militarističkog koncepta bezbednosti:** mora se staviti u kontekst široko rasprostranjene patrijarhalne opresije povezivanjem svih generatora ugroženosti žena (seksizam, militarizam, nacionalizam, ekonomska eksploatacija, ksenofobija, fundamentalizmi, klerikalizacija, nekažnjivost nasilja i zločina;
- **Povezivati lokalno i globalno ('deluj lokalno, misli globalno'):** sve krize su međusobno povezane, proizvoditi znanja i izvoditi zaključke iz iskustva na terenu, ali uvek imati na umu globalnu perspektivu mira i bezbednosti, međuzavisnost i isprepletenost svih fenomena, itd.⁵⁹

58. Kokburn, Sintija, U zamci kontradikcija, Podlistak „žene, mir, bezbednost“ ,novembar 2011., u izdanju ŽuC-a).

59. Zajović, Staša (u saradnji sa Sašom Kovačević i Milošem Uroševićem) ”Od svakodnevnog iskustva do teorije- ka feminističko-antimilitarističkom konceptu bezbednosti”, Žene, mir, bezbednost-Rezolucija 1325, str. 121-124 (izadnej ŽuC-a, 2010.).

Kako demilitarizovati Rezoluciju 1325?

U prethodnom poglavlju je ukazano na probleme primene Rezolucije 1325. Međutim, postavlja se pitanje da li se radi samo o birokratskim zlo/upotrebama R1325 od strane vladajućih elita, uz podršku UN? Žene u crnom se u potpunosti slažu sa stavom ekspertkinje za bezbednost Dragane Dulić, koja s pravom ukazuje da problem nije samo primena, već je problematičan i sam militarizovani karakter R1325:

– **Militaristički karakter Rezolucije 1325:** bavi se ratom i vojnim sukobom kao trajnim, prirodnim, neizbežnim stanjem stvari, što je čak u “suprotnosti sa ulogom UN u održanju mira i bezbednosti u svetu. Rezolucija nalaže da zemlje koje su je usvojile postupaju u duhu njenih članova prvenstveno u vreme oružanog sukoba, što po sebi nije dovoljno da bi se garantovala zaštita žena i dece od posledica rata, u smislu raseljavanja, siromaštva, pa čak i silovanja. Stoga je prirodno to je ona ubrzo dopunjena Rezolucijama SB 1820 (19.6. 2008), 1888 (30. 9. 2009) i 1889 (5. 10. 2009) koje se specifično fokusiraju na seksualno nasilje u toku oružanog sukoba”, itd.⁶⁰

– **Militarizacija feminističkih zahteva za jednakošću:** kvantitativno uključivanje žena u sektor bezbednosti i militarističke strukture, svodi zahteve za jednak pristup moći isključivo na učešće žena u autoritarnim patrijarhalnim strukturama - vojnoj moći: “žene nisu samo žrtve, nego su često i pod oružjem, dakle aktivne učesnice...”⁶¹ Za elitu na vlasti R 1325 predstavlja ulaznicu u svet moćnih: “Otuda Rezolucija 1325 ima u vidu da vodeće snage njene spoljašnje podrške – UN, EU, SAD – treba da pomognu ponovnoj izgradnji i reformi vojske, policije i drugih bezbednosnih snaga, putem efikasne obuke u rodnim pitanjima za čitavo njihovo osoblje kao i uključivanje žena u ovim snagama. Dimenzija specifično ljudske bezbednosti je u drugom planu iako je deklarativno prisutna”.⁶² Dakle, R1325 ne sledi ono što žene na terenu podrazumevaju pod ljudskom bezbednošću! Sem toga, monitoring R1325 pokazuje da žene čak ne učestvuju ni u tom militarističkom konceptu bezbednosti, sve pokazuje da žene (najčešće „podobne i poslušne“) ne učestvuju ni u upravljanju na lokalnom nivou ni u sektoru bezbednosti!

– **Kolonijalni i hegemoni duh:** R1325 se uglavnom primenjuje u siromašnim zemljama Juga, u postkonfliktnim područjima, u tzv. tranzicionim zemljama. Čak ni sve članice SB UN nisu usvojile Nacionalne akcione planove za primenu R1325. U zapadnim zemljama uglavnom njome bave vlade, a pre svega NGO eksperti i ekspertkinje koji je nude i podržavaju kao izvozni artikl za aktivistkinje iz siromašnih zemalja. Budući da su one izložene stalnoj borbi za opstanak organizacija, preko R1325 prihvataju partnerstvo, bolje rečeno, podanički odnos i sa državom i sa donatorima. I to je jedan

60. Dulić, Dragana “Prilog diskusiji o Nacrtu Nacionalno-akcionog plana za R1325” – neobjavljeno.

61. Izjava državne sekretarke u Ministarstvu odbrane T. Mišćević, Danas, 9.-10.jun 2011.

62. Dulić, Dragana “Prilog diskusiji o Nacrtu Nacionalno-akcionog plana za R1325” – neobjavljeno.

od razloga što ova Rezolucija postaje više stvar državnih ili NVO elita, udaljenih od stvarnosti najvećeg dela stanovništva a posebno žena. Zbog toga R1325 ima veoma ograničen uticaja na status siromašnih žena, na kažnjivost nasilja i zločina. To pokazuju izveštaji o implementaciji R1325. Sem toga, kako kaže D. Dulić “ni ova “ženska” rezolucija ne podstiče prostor za reforme UN, ne dovodi u pitanje hegemonu poziciju bogatih država, sučeljavanja i podelu na Sever-Jug produbljenu nakon 11. septembra 2001, kao i da tzv. rat protiv terorizma, humanitarne intervencije, što najviše pogađa civilno stanovništvo, pre svega, žene i decu”. Zato ne iznenađuje da su neke od promoterki R1325 tvrde militaristkinje, kao što je Ursula Plasnik, posebna izaslanica MIP-a Austrije za ženske mreže, bivša ministarka spoljnih poslova: “Nato je naš najbolji saveznik u primeni Rezolucije 1325 – oni znaju koliko je bitno uključiti žene u 'mirovne' operacije, što se posebno vidi u misiji ISAF u Avganistanu”.⁶³

– **Neobavezujući karakter Rezolucije 1325:** D. Dulić smatra da nisu dovoljno razvijeni mehanizmi odgovornosti za njenu implementaciju, nema strogo utvrđen vremenski okvir ili strategiju za svoju primenu, niti je ona obavezujuća, što može da bude prednost u smislu prepuštanja inicijative svakoj zemlji da prema svojim prioritetima odredi agendu, ali i mana ako zbog toga izostane zajednička strategija među državama, zajedno sa UN, tako da svaka od država upotrebljava R1325 u skladu sa potrebama elite na vlasti, bez ikakvog oslanjanja na potrebe žena za ljudskom bezbednošću.

– **Ograničen učinak R1325 na terenu:** Premda učinak zavisi od mnoštva faktora, na osnovu izveštaja prikupljenih za 10 godina postojanja R1325 napravljeni su mali pomaci u pogledu smanjenja seksualnih zločina u ratnim područjima; glasovi žena (sem “odabranih”) se ne čuju na UN međunarodnim konferencijama o miru i bezbednosti, a da ne govorimo o “neposlušnim” feminističko-antimilitarističkim konferencijama! “Otuda se kao crvena nit u brojnoj literaturi posvećenju R 1325 sve manje čuju optimistični tonovi u pogledu njenog sadržaja i njene implementacije, a sve više optužbe da je njeno uvažavanje u osnovi samo deklarativno, i čak da je ona još jedan “trik” koji su članovi SB smislili da pacifikuju aktivistkinje”⁶⁴

I u slučaju Rezolucije 1325, kao i svih teškoća, prepreka, izazova na putu stvaranja pravednog mira i feminističko-antimilitarističke utopije o drugačijoj bezbednosti, nije dovoljno naljutiti se, već se odgovorno organizovati na lokalnom, regionalnom i globalnom planu i ne dozvoliti da se obesmišljava i kidnapuju važni međunarodni dokumenti kao što treba da bude R1325. Zato raste broj koalicija i mreža koje to čine i u kojima ŽuC aktivno učestvuje.

63. Izjava U. Plasnik, na panelu “Bez mira nema žena: uključivanje žena u regionalnu sigurnost u organizacij Regionalnog ženskog lobija za mir, bezbednost i pravdu”, održanom u Skopju, 25. juna 2010.

64. Dulić, Dragana “Prilog diskusiji o Nacrtu Nacionalno-akcionog plana za R1325” – neobjavljeno

Bojan Aleksov

Opiranje jugoslovenskim ratovima: Ka jednoj autoetnografiji

Kad su mi urednici predložili da napišem tekst koji je pred vama, oklevao sam. Moje iskustvo antiratnog aktiviste okončalo se brutalno i ja sam i dalje očekivao izvinjenje za hapšenje i torturu koju sam preživio od stranesrbijanske Službe državne bezbednosti. Dugo sam verovao da su zaborav i posvećenost akademskoj karijeri najbolji način da se nosim sa traumom koju sam doživio. Onda mi se obratio Bojan (Bilić), tada doktorant na mom univerzitetu, ukazujući na prazninu u postojećoj literaturi o otporu ratovima za jugoslovensko nasleđe. Kako je naglasio, skoro da nema svedočenja onih koji su taj otpor pružali. Na kraju je, ipak, pobedio aktivista u meni, pa sam odlučio da zapišem svoje iskustvo, iako sam znao da ću tako pobuditi bolna sećanja.

To se, međutim, ispostavilo kao moja najmanja briga. S obzirom na to da sam istoričar, znam koliko je problematično oslanjati se na pamćenje posle više od decenije od događaja u kojima sam učestvovao. Moj najveći izazov bio je, dakle, šta i kako da uopšte pišem. Kao profesionalni istraživač, usvojio sam osnovne postulate historiografske „objektivnosti“, kakvi su vremenska distanca, narativ zasnovan na dokumentima i dokazima i, što je najvažnije, nepristranost, odnosno lična nepovezanost sa predmetom istraživanja. U ovom tekstu, pak, trebalo je da krenem u sasvim drugom smeru i da se okušam u formi analitičke autoetnografije u kojoj bih sopstveno iskustvo postavio u kontekst širih društvenih procesa. Vesna (Janković) mi je pomogla tako što je sa mnom podelila rad Ellis i Bochnera, koji se bavi prednostima ove istraživačke metode, ali me je upoznala i sa skorašnjim naporima zagrebačkih aktivista i aktivistkinja da zabeleže i analiziraju svoj antiratni angažman.⁶⁵

Pa ipak, bez obzira na to koliko sam se trudio da ispričam svoju priču i povežem je sa postojećim teorijskim znanjima, manjak mog iskustva na polju autoetnografije očigledan. Učinilo mi se nemogućim da moja sećanja budu, kao i moj antiratni aktivizam, „neobuzdana, opasna, ranjiva, buntovna i kreativna“.⁶⁶ Kako bi se i očekivalo, „krotio“ sam svoju priču, podvrgavajući je kontroli razuma, logike, istorijskog konteksta i post-facto analize, te stoga ovaj tekst ispisuju dva „glasa“, jedan autobiografski i drugi – analitički. Mada nisam uspeo da ih razdvojim, suzdržavao sam se, ipak, koliko sam mogao, od preteranih uopštavanja i teoretiziranja. Moj skromni cilj bio je samo da doprinesem našem znanju o jugoslovenskim ratovima i da ukažem na još jedan način na koji bi trebalo razumeti kako ratove same, tako i pokušaje da se oni spreče i da se ublaže njihove posledice.

65. Carolyn S. Ellis i Arthur P. Bochner, „Analyzing Analytic Autoethnography: An Autopsy,” *Journal of Contemporary Ethnography*, 35 (2006) 4, str. 429–49; Vesna Janković i Nikola Mokrović (ur.), *Antiratna kampanja 1991.-2011. Neispričana povijest* (Zagreb: Documenta, 2011).

66. Ovo su po Ellis i Bochneru imperativne karakteristike autoetnografije, videti „Analyzing Analytic Autoethnography,” str. 435.

Svedočenje o učešću u antiratnom pokretu podeliću na tri celine – kako sam postao aktivista, aktivizam i razmišljanja o aktivizmu – koje se, naravno, preklapaju. Za razliku od teorija društvenih pokreta, koje žele objasniti vezu između protesta i aktivizma, s jedne, i širih društvenih odnosa, s druge strane, priznajem da je moj narativ sasvim subjektivan. S obzirom na to da se graniči sispovešću, mnogi će se zapitati koliko je relevantan i reprezentativan. Jedino što mogu ponuditi kao odgovor na ovu sasvim legitimnu opasku je činjenica da je i moja motivacija da postanem aktivista, kao i kasnije iskustvo, sasvim lične prirode. Iako je bilo nekoliko masovnijih protesta i znatnijeg izbegavanja vojne obaveze, antiratnom aktivizmu se u bivšoj Jugoslaviji posvetio mali broj ljudi. Kako je moja aktivistička putanja osa ove priče, opažanja i analize će se usredsrediti na najmanje dokumentovane teme prigovora savesti i dezerterstva, koje su i bile moja preokupacija između 1991. i 1999. godine. Osim toga, kratko ću kontekstualizovati antimilitaristički i antiratni angažman u (bivšoj) Jugoslaviji i ukazati na neke od glavnih faktora koji su ga oblikovali, počevši od neizostavne uloge majki, preko feminističkog antimilitarizma, stranih aktivista/aktivistkinja, anarho-panka, pa sve do Hristove Besede na Gori. Takođe, osvrnuću se na razlike i veze koje su postojale među antiratnim aktivistima/aktivistkinjama širom bivše Jugoslavije koji/e su se našli/e na suprotnim stranama fronta, kao i na naše kontakte sa aktivistima/aktivistkinjama iz inostranstva. Konačno, ispitaću efekte postjugoslovenskog antimilitarističkog angažmana i neke od pouka koje bi eventualno mogle koristiti međunarodnom mirovnom pokretu.

Kako sam postao aktivista?

Prvi put sam učestvovao u antiratnim protestima u jesen 1991, odmah pošto sam se vratio u Beograd sa služenja vojnog roka. Za mene, poput većine ljudi u tadašnjoj Jugoslaviji, rat je došao kao šok, bez obzira na to što je bio dugo pripreman. Najviše je, međutim, zbunjivala činjenica da je bilo relativno malo otpora toj strašnoj, orkestriranoj i predupredljivoj tragediji čije se posledice osećaju i posle dvadeset godina.⁶⁷Šta je sprečilo masovniju reakciju? I ovde mogu ponuditi jedino odgovor iz lične perspektive. Samo godinu dana pre izbijanja sukoba – u jeku ozbiljne ekonomsko-političke krize – otišao sam u vojsku, kao i bilo koji drugi jugoslovenski osamnaestogodišnjak. Pre toga, proveo sam godinu dana u Sjedinjenim Američkim Državama, gde sam završio srednju školu, ne obazirući se mnogo na ono što se dešavalo kod kuće. Uz pomoć veza koje je moj otac imao u lokalnom vojnom odseku, sredio je da budem poslat u Hrvatsku, što dalje od Kosova jer se poput svih jedino plašio nereda i mogućih sukobapa je služenje vojske na Kosovu trebalo izbeći.⁶⁸Ipak, ni on ni ja nikada nismo dovodili u pitanje poštovanje zakona i ispunjavanje

67. Jedan od retkih pokušaja da se kontekstualizuje (anti-)militarizam u Srbiji i Jugoslaviji je: Dragan Stojković, „Antiratne i mirovne ideje u istoriji Srbije i antiratni pokreti do 2000. godine,” *Republika*, 492-493 (2011). Tekst dostupan na adresi: <www.republika.co.rs/492-493/20.html> (Pristup 30. jula 2012).

68. Ovde nema mesta za hronologiju jugoslovenske krize koja se može potražiti u bogatoj literaturi o jugoslovenskim konfliktima. Želeo bih da naglasim da mnoge studije ne posvećuju dovoljno pažnje relevantnosti „kosovskog pitanja“ za situaciju u Jugoslaviji i često ga vezuju za oružani sukob 1999. Zaista je do proleća 1991. nasilja bilo na Kosovu, pa je većina stanovništva mislila da bi rat eventualno mogao izbiti

zakonom propisane vojne obaveze. Danasmislim da smo bili “taoci” uloge koju je armija igrala u jugoslovenskom društvu, kao i ideje da je služenje vojnog roka čin uvođenja u svet odraslih muškaraca. Jugoslovenski režim, oličen u liku Josipa Broza Tita, crpeo je svoju moć iz pobeđe komunističkih partizana u Drugom svetskom ratu. Jugoslovenska narodna armija, naslednica partizanske vojske, slavljenja je kao četvrta vojna sila Evrope.⁶⁹ Ta je vojska, u stvari, preuzela ulogu graditelja nacije, pa je militarizam ušao u same ideološke temelje zemlje. Vojno osposobljavanje je biloobavezno i uključivalo je školske predmete i vojnu službu koja je posle Drugog svetskog rata trajala tri godine, da bi kasnije – kad sam ja bio u vojsci – bila skraćena na jednu. Prigovor savesti je bio nepoznat koncept, bez obzira na to što su generacije religioznih prigovarača širom Jugoslavije zahtevale pravo na civilno služenje vojnog roka. Zbog toga su mnogi, više puta, bili osuđivani za isti “prestup”, a neki su u veoma lošim zatvorskim uslovima proveli i do petnaest godina.⁷⁰ Iako su ove kazne u toku 1980-ih u dobroj meri ublažene, skoro da niko – osim malog slovenačkog mirovnog pokreta koji je tada stupao na scenu – nije na ove ljude obraćao pažnju.⁷¹ Ja, na primer, nikada nisam ni čuo za njih, niti sam razmišljao o mogućnosti prigovora savesti, iako sam, kao i većina urbanih mladih ljudi u Jugoslaviji, prezirao vojnu službu.

Kao institucija političke indoktrinacije, JNA je bila objekt ismevanja, ali ideja regrutacije, kao i vojska sama, nisu, u načelu, bile kritikovane. Nasleđe i srbijanske i jugoslovenske državnosti zasnovano je na poredama na bojnopolju, te su rat i nasilje često predstavljani kao sredstvo oslobođenja i napretka. U pogledu vrednosti, patrijarhalni mentalitet i nacionalizam, nasledeni iz XIX veka, dobro su se uklapali u militarizam koji su promovisali JNA i njeno komunističko rukovodstvo. Dominantna ideologija nikada nije dozvoljavala da “manje važna” pitanja, kao što su onakoja se tiču emancipacije žena, seksualne orijentacije ili prigovora savesti dođu na dnevni red. Retko su se, uostalom, njima bavili i oni koji su se suprotstavljali ideološkom monopolu partije. Napori koji su u toku 1980-ih činjeni u Sloveniji kako bi se umanjio značaj vojske i afirmisala alternativna politička agenda nisu nailazili na dovoljno razumevanja u Srbiji i drugim delovima Jugoslavije. Te su napore, čak i u toj najliberalnijoj jugoslovenskoj republici, ubrzo smenili “oportuniji” zahtevi slovenačkog nacionalnog samoopredeljenja.⁷² Razlika između “pravih” i “manje važnih” pitanja bila je prisutna i u mirovnom pokretu koji je tek nastajao, kao i među različitim civilnim inicijativama. Mada su njihovi učesnici/e jednoglasno odbijali

samo tamo.

69. O ulozi JNA, videti: James Gow, *Legitimacy and the Military: the Yugoslav Crisis* (London: Pinter, 1992); Miroslav Hadžić, *The Yugoslav People's Agony. The Role of the Yugoslav People's Army* (Aldershot: Ashgate, 2002); na srpskom/hrvatskom: Davor Marijan, *Slom Titove Armije. JNA i raspad Jugoslavije 1987.-1992.* (Zagreb: Tehnička knjiga i Hrvatski institut za povijest, 2008); Mile Bjelajac, *Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom armijom 1918-1991* (Beograd: Udruženje za društvenu istoriju, 1999); Dragan Vukšić, *JNA i raspad SFR Jugoslavije* (Stara Pazova: Tekomgraf, 2006).

70. O iskustvima osoba koje su bile prigovarači savesti iz verskih razloga, pisao sam u: “Nonconformist Sects under Communism: Case Study of Yugoslavia,” u *Crossroads of History: Experience, Memory, Orality. Proceedings of XI International Oral History Conference vol. III*, Istanbul. International Oral History Association and University of Bogazici, 2000, str. 1334–7.

71. O civilnim inicijativama, uključujući i mirovni pokret u Sloveniji, videti: Jozef Figa, “Socializing the State: Civil Society and Democratization from Below in Slovenia,” u Melissa Katherine Bokovoy, Jill A. Irvine, i Carol S. Lilly, (ur.), *State-Society Relations in Yugoslavia, 1945-1992* (Basingstoke: Macmillan, 1997), str. 163–82. Videti takođe: Marko Hren, “The Slovenian Peace Movement: An Insider's Perspective,” u Bojan Bilić i Vesna Janković (ur.), *Resisting the Evil: [Post-]Yugoslav Anti-War Contention* (u pripremi).

72. Žarko Paunović, “Mirovne aktivnosti u Srbiji: između inicijativa i pokreta,” *Filozofija i društvo*, 7 (1995), str. 107–125, ovde str. 111.

rat, često su mir razumeli samo kao prosto odsustvo oružanog sukoba.

Dozvolite mi da još jednim primerom ilustrujem štetnost militarističkog nasleđa koje glorifikuje rat i nasilje, a čiji je značaj do sada veoma često bio zanemaren u interpretacijama jugoslovenske krize. Najveći zločin počinjen u ratovima 1990-ih koji je i zvanično prepoznat kao genocid, počinile su srpske snage, predvođene generalom Ratkom Mladićem, koje su u leto 1995. u Srebrenici ubile preko 8000 muškaraca i dečaka. Žrtve su bile uglavnom zarobljenici - bošnjački Muslimani, dok je njihov egzekutor bio bivši general jugoslovenske armije.⁷³ Ovaj se masakr odigrao tačno 50 godina posle najvećeg zločina koji se na jugoslovenskom tlu dogodio u toku Drugog svetskog rata i u kojem su stradale desetine hiljada zarobljenih hrvatskih ustaša, kao i slovenačkih i srbijanskih kolaboracionista i monarhista, uključujući i članove njihovih porodica.⁷⁴ Jasno je, naravno, da se istorija nikada ne ponavlja, jer se menja društveni kontekst, pa su i istorijske analogije često problematične ili suviše. Prva ključna razlika između ova dva masakra odnosi se na političke i ratne ciljeve i vojnu moć, odnosno angažovanost žrtava. Na drugom je mestu razmera zločina – u pogubljenjima ratnih zarobljenika nakon Drugog svetskog rata u Jugoslaviji stradalo je bar deset puta više ljudi.⁷⁵ Pa ipak, istoričari povlače paralele i ukazuju na kontinuitete. Bez obzira na očigledne razlike između ova dva tragična događaja, istakao bih i neke zabrinjavajuće sličnosti. U oba slučaja, žrtve su bile ratni zarobljenici (što je pojam koji uključuje i civile) uhvaćeni u toku bežanja ili u potrazi za zaštitom od strane međunarodnih snaga – britanskih u prvom i holandskih UN trupa u drugom slučaju. Ove strane trupe nisu učinile ništa kako bi im pomogle ili su ih čak i predale njihovim dželatima. Počinitelj oba zločina bila je jugoslovenska armija odnosno vojna formacija koja je iz nje proizašla. Konačno, odgovornost za prvi zločin nikada nije utvrđena, a žrtvama je čak onemogućeno i pravo na dostojanstveni pokop. Dugo vremena je isti scenario pretio i srebreničkim žrtvama, ali je sprečen zahvaljujući neumornim naporima „Majki Srebrenice“. Jasno je da ove paralele ne odgovaraju na pitanje zašto se masakr u Srebrenici desio, ali nam, po mom mišljenju, pomažu da razumemo kako je postao moguć, kao i zbog čega ga mnogo Srba i drugih i dalje poriče.

Posle ove duge digresije o sveprisutnoj i normalizovanoj kulturi militarizma i nasilja u Jugoslaviji, vraćam se ličnim sećanjima. Dok sam bio u vojsci, bio sam stacioniran u severnoj Bosni i istočnoj Slavoniji, upravo tamo gde su i izbili prvi sukobi (kakav je, na primer, bio onaj od 2. maja u Borovu Selu) između naoružanih srpskih i hrvatskih grupa. Moj vojni rok, koji je trebalo da bude samo jedna dosadna obaveza, pretvorio se u noćnu moru. U toku leta 1991. video sam i učestvovao u izolovanim incidentima, ali sam u isto

73. O masakru u Srebrenici, videti: David Rohde, *Endgame: the Betrayal and Fall of Srebrenica, Europe's Worst Massacre since World War II* (Boulder: Westview Press, 1998) i Isabelle Delpla, Xavier Bougarel i Jean-Louis Fournel (ur.), *Investigating Srebrenica. Institutions, Facts, Responsibilities* (Oxford: Bergahn, 2012).

74. Literatura o masakrima ratnih zarobljenika i ideoloških neprijatelja je obimna. Jedan pregled postojeće literature o „Blajburgu“ daje: Vladimir Geiger, „Osvrt na važniju literaturu o Bleiburgu 1945,“ *Časopis za suvremenu povijest* 35/1 (2003), str. 189–216. O stradanjima u Kočevskom rogu, videti: John Corsellis i Marcus Ferrar, *Slovenia 1945: Memories of Death and Survival After World War II* (London: I.B. Tauris, 2005). Još jedan skorašnji opšti pregled je: Michael Portmann, *Communist Retaliation and Persecution on Yugoslav Territory during and after WWII (1943-1950)* (Beč: Grin Verlag, 2004). Takođe, jedan broj časopisa *Europe Asia Studies* (62 (2010) 7) je posvećen komunističkom nasleđu u Jugoslaviji, uključujući i masacre počinjene u toku Drugog svetskog rata.

75. Ovo se odnosi na ukupan broj stradalih ratnih zarobljenika u toku ili posle Drugog svetskog rata u Jugoslaviji.

vreme naslućivao tragediju koja će zahvatiti celu zemlju. Moja je jedinica bila u stalnoj pripravnosti. Kako su tenzije rasle, oficiri su nam sve više pretili i nasilno se ophodili prema nama. Takođe, bili smo sve češće ispitivani od strane vojne bezbednosne službe. Jednom prilikom, dok smo sprovodili konvoj sa hranom, na nas je otvorena vatra koju smo morali da uzvratimo. Sećam se tog događaja kao najidiotskije situacije – svi smo bili smrtno uplašeni, pa nismo znali kuda da pucamo. Vrištali smo i ispaljivali metke na sve strane. Na svakom smo mestu, čak i u samoj kasarni, bili ophrvani strahom, posebno zbog toga što armija nije imala jasan cilj i zadatke osim darazdvaja različite naoružane grupe i sačuva Jugoslaviju.

Kako se vrelo leto bližilo kraju, odluke rukovodstva JNA sve više su ugrožavale našu “neutralnu” poziciju. Ono se, u stvari, spremalo na rat sa Hrvatskom i Slovenijom. Moju zemlju su – i to pred mojim očima – počeli da rasturajusami Jugosloveni, a ja nisam mogao da se identifikujem ni sa jednom stranom u tom sve više etnički obeleženom konfliktu. Pojavio se tada u meni osećaj zgađenosti Armijom, pa sam se sve više pitao o njenoj ulozi u jugoslovenskoj krizi. Jednostavno nisam mogao da prihvatim svoju “sudbinu”: izvršavam apsurdna naređenja, naviknem se na rat i prihvatim prezir, nepoverenje i histeriju koji su ga pothranjivali. U toku ovih letnjih meseci, mnogi vojnici iz Slovenije i Hrvatske su dezertirali, naročito pošto su njihove republike proglasile nezavisnost krajem juna 1991. Oficiri su ih odmah prozvali kukavicama, izdajnicima i neprijateljima. Ja nisam mogao tako lakoda promenim ono što sam osećao prema svojim prijateljima: razumeo sam i delio njihove strahove i brige. Odluka da dezertiraju bila je spontana i često nepolitička. Međutim, taj čin, nama koji smo ostali, kako običnim vojnicima, tako i oficirima, slao je jednu “polusvesnu” poruku, pa sam na kraju i ja pozeleo da se što pre izvučem.

Moja jedinica je 7. avgusta 1991. prešla u Đakovo (Hrvatska) gde je trebalo da štiti izolovani vojni objekat u kom je bilo skladište municije i oružja. Neuspešno sam pokušao da pobegnem i doživeo slom kad su me uhvatili na „žici“. Poslali su me u sarajevsku vojnu bolnicu iz koje sam posle jedanaest meseci pušten sa napomenom da sam “mentalno nesposoban za vojnu službu”. Jednostavnije rečeno, JNA se, uz Hrvate i Slovence, oslobađala i svih onih koji su mogli da joj prave probleme.

Sredinom avgusta, zabrinut za prijatelje koje sam ostavio iza sebe, vratio sam se kući i sigurnosti. Ali mnoga pitanja su ostala sa mnom. Da li je dezertiranje bilo dovoljno? Počeo sam da smatram da ne postoji nijedna ideja i razlogkoja bi bila vredna moje smrti ili ubijanja drugih. Prijatelji i porodica stvorili su okruženje u kom sam se osećao zaštićenim i podržali su moju odluku, iako su prošli meseci pre nego što sam sasvim razumeo političke implikacije mog čina. Kad su stigle vesti o smrti nekih od regruta iz moje kasarne, shvatio sam kakvim sam čudom uspeo da napustim Armiju. Nisam mogao da ćutim o njihovoj smrti i bio sam odlučan da moje iskustvo podelim sa što više ljudi. Ne samo da sam bio sasvim ubeden u to da više nikada neću uzeti oružje, već sam osećao da moram nešto da učinim protiv rata.

Međutim, u Beogradu sam bio šokiran time koliko su moji sugrađani malo znali o

onome što se zbivalo na mestima udaljenim samo par sati vožnje. Želeo sam da vičem, skrećem pažnju i da svakom ispričam šta mi se dogodilo, ali činilo se da niko nije bio dovoljno zainteresovan. Decenija političke i ekonomske krize, koja je počela posle Titove smrti, kulminirala je nacionalističkom euforijom 1989. i već 1991. prešla u ratno huškanje i u same oružane sukobe. U Srbiji je većina ljudi bila pod jakim uticajem Miloševićevih medija koji su i promovisali ideju o Srbima kao večitim žrtvama. Opozicija Miloševićevom režimu brutalno je ugušena 9. marta 1991. u protestima u kojima su po prvi put posle Drugog svetskog rata, upotrebljeni tenkovi, samo što je ovom prilikom Armija napala sopstveni narod.⁷⁶ Krah ovog protesta uneo je letargiju, rezignaciju i osećaj bespomoćnosti, dok su Miloševićevi mediji i dalje besomučno širili strah i nacionalističku mržnju što delimično objašnjava i zašto opozicione i antiratne aktivnosti nakon toga nisu uspevale da zadobiju masovnu podršku.

U jesen 1991, u jeku mobilizacije, slučajno sam naišao na malu grupu ljudi koja je protestovala protiv rata paleći sveće ispred rezidencije Slobodana Miloševića u beogradskom Pionirskom parku. Bilo je, takođe, i organizovanih protesta protiv bombardovanja Vukovara i Dubrovnika. Osetio sam olakšanje kad sam upoznao ljude koji su, kao i ja, bili duboko uznemireni ratom i nisu želeli da o tome ćute. Te sam se zime pridružio organizatoru protesta – beogradskom Centru za antiratnu akciju (CAA), koji je osnovan u toku leta kako bi kanalisao otpor ratnim sukobima.⁷⁷ U toku zime i proleća 1992, čim se rat u Hrvatskoj stišao, eksplodirale su tenzije u Bosni i Hercegovini koje će, sa još fatalnijim posledicama, trajati sledeće tri godine. U tom periodu, naš aktivizam se sastojao od uličnih protesta, jer smo imali malo iskustva, sredstava i prilika da preduzmemo nešto drugo. Tako su se i naše prve akcije završile neuspehom. Jedna je bila mirovni karavan koji je trebalo da putuje do Sarajeva i ukaže na pogubne posledice koje ratni sukob može da ima po budućnost Bosne i Hercegovine. Zatim, organizovali smo kampanju za skupljanje sto hiljada potpisa na osnovu kojih bismo tražili da parlament raspiše referendum i građanima/građankama omogući da se izjasne o tome da li bi vojnici Srbije trebalo da ratuju van njenih granica. Uspeli smo da sakupimo oko 60 hiljada potpisa. Ipak, aktivisti i aktivistkinje CAA ostali su dosledni svom cilju, pa su u proleće 1992. organizovali neke od najvećih mirovnih protesta na jugoslovenskom prostoru u kojima sam i ja intenzivno učestovavao. Slične manifestacije su održane u Bosni i Hercegovini, ali je sve bilo bez izgleda da spreči rat koji se spremao.

Početak leta 1992. beogradski protesti, mirovne šetnje, koncerti, studentske demonstracije, dostigli su vrhunac. Na naše zaprepašćenje, Slobodan Milošević, predsednik Srbije, koji je za nasbio oličenje ratnog huškanja i stradanja, uspevao je da ih sve preživi i ostane netaknut na svojoj funkciji. Ja sam, pak, doživeo iskustvo koje mi je promenilo

76. O Srbiji 1990-ih, videti: Thomas Robert, *Serbia under Milošević: Politics in the 1990s* (London: Hurst, 1999) i Eric D. Gordy, *The Culture of Power in Serbia: Nationalism and the Destruction of Alternatives* (University Park: Pennsylvania State University Press, 1999). O protestima krajem 1990-ih: Mladen Lazić (ur.), *Protest in Belgrade* (Budapest: Central European University Press, 1997) i Stef Jansen, "The Streets of Belgrade. Urban Space and Protest Identities in Serbia," *Political Geography*, 20 (2001) 1, str. 35–55.

77. Jedna ilustrovana knjiga koja dokumentuje proteste i civilne inicijative u Beogradu 1990-ih: Grupa autora, *The Last Decade. Serbian Citizens in the Struggle for Democracy and an Open Society 1991–2001* (Beograd: Media Center, 2001).

život kad me je Vesna Pešić, direktorka CAA, izabrala da učestvujem u međunarodnom okupljanju prigovarača savesti [International Conscientious Objectors' Meeting (ICOM)] u francuskom gradu Larzaku (Larzac). Tamo sam upoznao mnogo muškaraca i žena iz celog sveta koji su se ratu suprotstavljali principijelno. Većina njih nije bila ni na koji način ugrožena ratnim sukobima poput nas u bivšoj Jugoslaviji, ali su neki proveli godine u zatvoru, skrivanju ili egzilu zato što su odbili vojnu službu. Svi su bili zainteresovani za moje iskustvo i nesebično mi ponudili svoju pomoć, a neki su kasnije godinama podržavali mirovne inicijative na tlu bivše Jugoslavije. I dok je moj otpor ratu bio motivisan ličnim razlozima, njihov se vodio savešću, religijskim i moralnim vrednostima, poznavanjem istorije, kao i osećajem za nepravdu, patnju i razaranja koje rat uvek proizvodi. To što sam upoznao druge prigovarače savesti i podelio sa njima svoje misli i iskustva, učinilo je moj aktivizam više političkim i osnažilo otpor militarizmu, nacionalizmu i nasilju. Tada sam shvatio da mi, koji smo se u Beogradu suprotstavljali ratu, nismo bili sami.

Aktivizam

Neuspeh nekoliko masovnih protesta 1992. doprineo je osećaju rezigniranosti i nemoći kako u Beogradu, tako i širom Srbije. Baš kad smo pomislili da ne može biti gore, Srbiji su uvedene međunarodne sankcije koje su mnogo ljudi, uključujući i protivnike režima, osudile na puko preživljavanje i tako osnažile političku apatiju. Ja sam se u to vreme, pak, potpuno posvetio antiratnom aktivizmu. Po povratku iz Larzaka, približio sam se Ženama u crnom, koje su od oktobra 1991. tiho protestovale obučene u crninu. Sprijateljio sam se sa Stašom Zajović, feministkinjom i osnivačicom ŽUC-a, na prvoj radionici posvećenoj mirnom rešenju sukoba koju je, u organizaciji Centra za antiratnu akciju, vodio američki mirovni aktivista Erik Bahman (Eric Bachman). Staša me je upozнала sa ostalim aktivistkinjama, i ja sam se ouševionjihovim beskompromisnim antimilitarizmom, odlučnosti sa kojom su odbijale poslušnost, kao i činjenicom da je njihova protestna strategija podrazumevala insistiranje na javnosti i vidljivosti. Glavni feministički slogan grupe „ne u moje ime“, kao i posvećenost utvrđivanju individualne i moralne odgovornosti, govorenju i pružanju otpora, dobro su se slagali sa mojim stavovima o prigovoru savesti. Postali smo prirodni saveznici.⁷⁸ ŽUC je svoje delovanje izvodio iz dela feminističkog pokreta koji nije težio da postigne jednakost između žena i muškarcima tako što bi i ženama postale dostupne tradicionalno muške uloge, kakva je, na primer, ona povezana s vojskom ili ratovanjem. Naprotiv, one su verovala da muškarci treba da se izjednače sa ženama tako što ne bi pribegavali nasilju i oružju, već bi učestvovali u podizanju dece, kućnom radu, pomaganju starijima i nemoćnima. To bi bio prvi korak ne samo ka društvu bez vojske, već ka društvu bez militarističkih vrednosti koje proizvode rat, opresiju, diskriminaciju i nasilje.

Ranjivom i osetljivom mladiću, kakav sam tada bio, ŽUC je ponudio prijateljsko okruženje i utehu. U narednim godinama, pridružilo nam se još nekoliko muškaraca, iako

78. Videti: Bojan Bilić, *We Were Gasping for Air: [Post-]Yugoslav Anti-War Activism* (Baden Baden: Nomos, 2012).

je ŽUC ostao prvenstveno ženska organizacija.⁷⁹ Kao feministička i ženska grupa, ŽUC je našem političkom aktivizmu doneo nekoliko novih i retkih kvaliteta. Žene su pazile jedna na drugu na sve moguće načine i to su činile baš u vreme kad je osećaj pripadnosti široj društvenoj zajednici u Beogradu brzo nestajao. Solidarnost je postala naš moto, pa smo pokušavali da ješirimo i delimo u toku rada sa izbeglicama, dezerterima ili bilo kojom drugom žrtvom rata i diskriminacije. Prostorije ŽUC-a postale su neka vrsta komune u kojoj smo radili, kuvali, jeli, pa i spavali, ukoliko smo zbog posla ili razgovora ostali do kasno. Često je neko od nas bio pogođen ličnim gubitkom ili nekom drugom nesrećom. Mnogi nisu znali gde su njihovi bližnji niti da li su uopšte živi. Svi smo bili uronjeni u strah i ljutnju stalno tragajući za smislom onoga što smo radili i u šta smo verovali. Osećaj zajedništva nas je spasio i pomogao da nastavimo čak i u najtežim uslovima. Često bismo se okupljali i samo kako bismo strah odagnali pesmom i igrom. Zajednički obroci i zabave bili su jednako važni kao rad, pisanje i protestna stajanja na ulici. Iako ne znam da li je to dobro ili loše, stopili smo život s aktivizmom. I mada nam je to pomoglo da preživimo, gubljenje granice između ove dve sfere činilo nas je ponekad neusredsređenim. Osim toga, bilo nam je jako teško da se „izvučemo“ iz takvog života po završetku rata, kad su veze među nama počele da slabe.

ŽUC je u toku rata – i sve do danas – ostao predusretljiv, otvoren i proaktivan, što je privuklo mnogo mladih žena i muškaraca, dok su druge antiratne organizacije patile od „buržujskih“ konvencija i hijerarhijskog uređenja i odlučivanja, pa su na taj način stvarale i prepreku za pridruživanje drugih. Jedan primer je taj što se u ŽUC-u govorilo na „ti“ nezavisno od starosti, pola ili statusa. Bez obzira na to, ni ŽUC niti bilo koja druga antiratna organizacija u bivšoj Jugoslaviji nije imala masovnu podršku. Po mom mišljenju ima nekoliko razloga kojima bi se mogla objasniti slabost antiratnog angažmana. Prvo, sama ideja građanskog aktivizma, čak i ako je sporadično postojala u jugoslovenskom političkom prostoru, zamrla je zbog monizma Komunističke partije.⁸⁰ Kako je Partija organizovala, upravljala ili kontrolisala sve aktivnosti, oni koji nisu bili članovi Partije, a naročito mladi ljudi, izgubili su entuzijazam i veru da i sami mogu nešto promeniti. Svaki aktivizam „mirisao“ je na bliskost sa Partijom ili nekim drugim izvorom moći. Još jedna posledica striktno partijske kontrole građanskih inicijativa u zemlji u kojoj je većina lidera i partijskih članova dolazila iz ruralnih, patrijarhalnih i konzervativnih područja, bilo je odsustvo empatije za „drugost“, nezavisno od toga da li se ona odnosila na invalidnost, seksualnu orijentaciju ili neki životni stil. U toku mog višegodišnjeg aktivizma, video sam koliko se mirovni pokret, koji je tada nastajao u Srbiji i u drugim bivšim jugoslovenskim republikama, često neuspešno trudio da istakne svoju različitost od „mejnstrima“ i postane alternativan, i to ne samo u političkom smislu odbijanja nacionalizma, već i po pitanju grupne kulture i načina rada. ŽUC je, u tom je pogledu, bio važan izuzetak. Takođe, mislim da se odsustvo masovne podrške može pripisati i godinama nacionalističke propagande koje su ljude učinile sumnjičavim i ksenofobičnim, ako ne i otvoreno šovinistički nastrojenim.

79. Sintija Kokburn, „Muškarci u Ženama u crnom,“ u Staša Zajović *et al.* (ur.), *Žene za mir*, (2007), str. 36–9.

80. Knjiga Vojislava Koštunice i Koste Čavoškog, *Stranački pluralizam ili monizam* (Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 1983) predstavlja jednu od prvih analiza nastanka političkog i društvenog monopola Komunističke partije Jugoslavije.

Konačno, ne bi trebalo zaboraviti ni efekte osude i represije kojima smo bili konstantno izloženi. Bilisu potrebni hrabrost i jaka lična motivacija kako bi se neko priključio našim aktivnostima koje se nisu mogle obavljati „parcijalno“ zato što je na grupu i aktivizam odlazilo mnogo energije i vremena.

Jezgro ŽUC-a činilo je nekoliko feministkinja koje su u ženskim i ljudskopravaškim grupama bile aktivne još od 1970-ih. Njihov ideološki i praktični zaključak da komunistički režim nije uspeo da se na odgovarajući način posveti važnim ženskim pitanjima, podstakao ih je na osnivanje prvih političkih grupa i organizacija u toku 1980-ih.⁸¹ Do 1991. one su bile iskusne aktivistkinje sa međunarodnim kontaktima. Porast nacionalizma i pripreme za rat bili su najveća pretnja decenijama ženske borbe, pa stoga ne čudi što su im feministkinje među privima pružile otpor. Na prilično čudan način, pridružile su im se neke od majki koje su upoznale u toku protesta kojima se zahtevalo vraćanje vojnika iz JNA. Pokret majki bio je jedna od politički najviše izmanipulisanih i zloupotrebjenih inicijativa u bivšoj Jugoslaviji, što se videlo kada su neke majke, čiji su sinovi napustili JNA, kasnije zauzele nacionalistički stav. U Hrvatskoj su majke stvorile organizaciju Bedem ljubavi koja je postala jedan od nosilaca nacionalističke propagande, dok se u Srbiji ovaj protest uglavnom vezivao za kontroverznu ulogu Nene Kunjević.⁸² Pa ipak, nekoliko „majki“, koje su se priključile ŽUC-u, ostale su dosledne svojim principima i nastavile sa aktivizmom i onda kad su se njihovi sinovi vratili kući. Iako je još trebalo da saznaju o feminizmu, sve su brzo prihvatile žensku solidarnost. Kasnije su nam se pridružile i žene izbegle iz Bosne i Hercegovine, kao i mnogi drugi ljudi, različite starosti i pola, društvenog statusa i etničke pripadnosti. Ova je raznolikost značila da smo bili jedna nasumice skupljena grupa koja je, umesto bilo kakvog profesionalnog kriterijuma, bila povezana otporom ratu, nacionalizmu i nasilju. Iako smo uživali u spontano kreiranoj šarolikosti, često nam je stvarala i konflikte, za čije je rešenje trebalo ulagati dodatni napor.

U toku ratnih godina, ŽUC je svake srede, kao i u mnogim drugim prilikama, održavao ulične proteste protiv rata i neumorno radio na širenju kontra-informacija, pružanju podrške izbeglicama i mirovnom obrazovanju. U ŽUC-u nije bilo mnogo podele rada, ali sam ja nezvanično bio „zadužen“ za pitanja prigovora savesti i dezerterstva. ŽUC se od svog nastanka u oktobru 1991. otvoreno solidarisao sa svima koji su odbijali odlazak na front, tražeći pomilovanje za dezertere i zahtevajući prekid mobilizacije. Oni koji su odbili poziv u rat ili dezertirali imalu su dve opcije: ili da se skrivaju ili da napuste zemlju. CAA i kasnije Jugoslovenski komitet pravnika za ljudska prava nudili su pravnu pomoć,

81. Jedna od najstarijih članica ŽUC-a bila je veteranka Drugog svetskog rata, Neda Božinović. U toku ratova 90-ih, pisala je istoriju ženskog pokreta u Srbiji, a mi smo joj pomagali u tom radu komentarima, istraživanjima ili prekucavanjem rukopisa. Kasnije smo taj rukopis i objavili: Neda Božinović, *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku* (Beograd: '94 i ŽUC, 1996). Knjiga daje prikaz razvoja ženskog pokreta u Srbiji i objašnjava oživljavanje feminističkog aktivizma u 1980-im i 1990-im godinama.

82. O protestima majki i antiratnom aktivizmu u Srbiji, videti: Obrad Kesić, “Women and Gender Imagery in Bosnia: Amazons, Sluts, Victims, Witches, and Wombs,” u Sabrina P. Ramet (ur.), *Gender Politics in the Western Balkans: Women and Society in Yugoslavia and the Yugoslav Successor States* (University Park: The Pennsylvania State University Press, 1999), str. 187–202; Jasmina Lukić, “Media Representations of Men and Women in Times of War and Crisis: The Case of Serbia,” u Susan Gal i Gail Kligman (ur.), *Reproducing Gender: Politics, Publics and Everyday Life after Socialism* (Princeton: Princeton University Press, 2000), str. 393–423.

ali mi smo želeli da pružimo više – jasnu moralnu, emocionalnu, a ponekad i praktičnu podršku. Naravno da tako nešto nije bilo lako. Niko nije želeo da o tim stvarima otvoreno govori. Koristeći se ličnim vezama uspeali smo da ostvarimo kontakt sa nekim muškarcima koji su pobešli iz armije ili su se plašili mobilizacije. Pokušavali smo da im pronađemo sklonište, angažujemo advokate ili im omogućimo da napuste zemlju – što je svakako bilo najteže.

Ništa od ovoga što sam spomenuo ne bi bilo moguće bez saradnje i podrške koju smo dobijali iz inostranstva. ŽUC je od samog početka radio na stvaranju jake mreže međunarodne solidarnosti. U toku godina smo učvrstili veze sa antimilitarističkim i antiratnim grupama iz cele Evrope, naročito iz Nemačke, Italije i Španije. Povezali smo se i sa internacionalnim antimilitarističkim organizacijama - Internacionala protivnika rata (WRI), Internacionala Amnestija (Amnesty International), Evropski biro za prigovor savesti (EBCO), Nemačko mirovno društvo (DFG), Španski pokret za prigovor savesti (MOC), da pomenem samo neke. Njihova je podrška nemerljiva, ne samo u pogledu humanitarne pomoći koja je, uz naše posredovanje, stigla do izbeglica, dezertera i drugih žrtava rata, već i u smislu moralnog i političkog oslonca koji je naš očaj često pretvarao u nadu. Govorili su nam o drugim konfliktima u svetu i strategijama koje su koristili kako bi se suprotstavili ratu i nasilju; širili su naše horizonte i unapređivali našu taktiku. Neki su od njih došli da volontiraju i ostali sa nama godinama, drugi su s vremena na vreme navraćali, treći su lobirali u svojim zemljama, ali su svi učestvovali u stvaranju jednog pokreta i imali isti cilj. Nažalost, međunarodna solidarnost nije se uvek razumela na pravi način. Neki naši primaoci pomoći, koja je stigla u znak solidarnosti, navikli su na ulogu „žrtve“ iz koje nikad nisu želeli da iskoraknu, dok su se oni koji su tu pomoć pružali ponekad prema nama odnosili paternalistički. Često smo preko tih problema brzo prelazili, bilo zbog iscrpljenosti ili prezauzetosti dnevnim obavezama.

Kako bismo svoje prijatelje mirovne aktiviste, ali i druge ljude širom sveta, informisali o onom što se dešavalo, organizovali smo kontra-informativne kampanje i izveštavali o pitanjima zanemarenim od strane zvaničnih medija. Ja sam pisao o mobilizaciji i suđenjima dezerterima i prigovaračima savesti. Kasnije smo skupili i na četiri jezika objavili taj materijal.⁸³ U Srbiji je bilo teško javno promovisati otpor ratu. Samo je politički mesečnik *Republika*, iako u vrlo malom tiražu, redovno podržavao pojedince i grupe koje su se suprotstavljale ratu. Objavili su i nekoliko mojih članaka.⁸⁴ Pokušavajući da narušim medijsku izolaciju između 1996. i 1998. godine, skoro sam samostalno lansirao i pripremio devet brojeva specijalnog lista posvećenog prigovoru savesti – *Prigovor* koji smo štampali i distribuirali zajedno sa izbegličkom publikacijom *Odgovor*. Kada suse, između 1997. i 1998, strah i apatijasmanjili, pokrenuli smo kampanju za podršku Pavlu Božiću koji je bio prigovarač savesti iz verskih razloga, a nekoliko je novina izvestilo o našoj inicijativi.⁸⁵ Podržavajući Pavla, upoznao sam Nazarene, religijsku sektu aktivnu u

83. Italijanska verzija je imala zvaničnog izdavača, dok smo mi izdali verzije na srpskom, engleskom i španskom: Bojan Aleksov (ur.), *Disertori dalla guerra in ex Jugoslavia* (Parma: Alfazeta, 1995).

84. Bojan Aleksov, "Prigovor savesti," *Republika*, 83-84 (1994), str. 23, i "Žilavi militarizam: ratno okruženje i njegove posledice," *Republika*, 100 (1994), str. 24. Videti takođe: Bojan Bilić, "Islands of Print Media Resistance: *ARKzin* and *Republika*," Bilić i Janković (ur.), *Resisting the Evil* (u pripremi).

85. Videti članak aktiviste Vladimira Markovića, "Pavle Bozic, Advocate of Conscience," Dostupan na <www.zeneucnom.org/index.php?option=com_content&task=view&id=119&Itemid=1> (Pristup 30. jula

Srbiji i Jugoslaviji od druge polovine 19. veka. Generacije pripadnika ove verske grupe provele su svoje najbolje godine u zatvoru, a Pavle je bio poslednji u nizu. Od Pavla i Nazarena učio sam o njihovom shvatanju i povinovanju Hristovoj Besedi na Gori, kao i o žrtvama koje su Nazareni spremni da podnesu za svoju veru. Sa još jednim aktivistom, posetio sam Pavla u zatvoru dok je služio ponovljenu kaznu za odbijanje vojne službe bio potresen verskim himnama (pojanjima) koje su Nazareni pevali ispred zatvorske zgrade u znak podrške svom članu. Tako mi je aktivizam pomogao da otkrijem ovaj verski pokret i bolje razumem ulogu koju je odigrao u istoriji Srbije i Mađarske, što je kasnije postala tema moje doktorske teze.⁸⁶

Drugi deo mog angažmana odnosio se na promociju prigovora savesti. U Srbiji je prigovor savesti ušao u ustav, ali nije zakonski regulisan pa je još bio kažnjiv, nemoguć i nepoznat. Organizovali smo dešavanja svakog 15. maja, na Svetski dan prigovora savesti, pisali na tu temu, štampali letke, ali se naša poruka sporo širila. Jednom prilikom smo sasvim slučajno naišli na neočekivane saveznike koji su nam pomogli u ovoj nameri i uključili u našu inicijativu mnogo mladih ljudi. Naime, dok smo radili u izbegličkim kampovima i putovali po Srbiji, upoznali smo grupu mladih koji su slušali i svirali hard-core muziku i identifikovali se kao anarho-pankeri. Ubrzo su postali naša najjača podrška i doprineli starosnoj, polnoj i socijalnoj šarolikosti ŽUC-a. Bilo ih je iz Smederevske Palanke, Kraljeva, Kragujevca, Sombora i mnogih drugih mesta. S obzirom na to da su funkcionisali kao mreža, koristili smo njihove koncerte i festivale kako bismo promovisali prigovor savesti, a takođe smo u njihovim gradovima delili letke i organizovali skupove, predavanja i proteste. Tako smo shvatili da su naše akcije u unutrašnjosti Srbije nailazile na bolji prijem od onih u Beogradu gde su ljudi često sa arogancijom karakterističnom za veliki grad odbacivali naš alternativni, i po njima beskoristan, aktivizam. Anarho-pankeri i fanovi hard-core su, dakle, bili veliko pojačanje našem angažmanu, a meni su otvorili vrata u svet sasvim drugačije muzike. Postali smo bliski prijatelji, što je za mene bilo isto toliko novo i različito, koliko i ranije ustpostavljene veze sa feministkinjama, majkama vojnika i Nazarenima. U leto 1995, velika grupa nas je putovala na Ikariju, ostrvo u Egejskom moru, kako bi učestvovala u okupljanju evropskih prigovarača savesti. Upoznavanje drugih Evropljana koji se suprotstavljaju ratu je na naše nove aktiviste bilo isto onako duboko i važno iskustvo kao i za mene nekoliko godina ranije. Diskusije, zajednički obroci, muzika i spavanje na plaži bili su jedan kratak beg iz sive realnosti koja nas je čekala kod kuće.

U leto i jesen te godine smo se suočili sa najjačom mobilizacijom u Srbiji od 1991, koja je naročito pogađala izbeglice. Mnoge muškarce koji su, posle tragedije i proterivanja iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine, sigurnost potražili u Srbiji, hapsile susrbijanske policijske i paramilitarne snage i, često posle torture, vraćale ih nazad na front. Mi smo beležili sve te slučajeve, razgovarali sa članovima porodica, pisali izveštaje, proteste i apele. Ali niko od nas nije mogao da sakrije ili zaštititi nečijeg sina ili supruga, obezbedi mu pasoš ili mu izda nemačku, francusku ili neku drugu vizu, što smo i naveli u svom obraćanju stranim vladama 1995. godine.⁸⁷ Nismo uspevali ni da skrenemo pažnju važnijih medija ili

2012).

86. Bojan Aleksov, *Religious Dissent between the Modern and the National: Nazarenes in Hungary and Serbia 1850-1914* (Visbaden: Harrassowitz Verlag, 2006).

87. Jedan od mnogobrojnih izveštaja koje smo tada napisali je: "Statement: Marking the Forced

uticajnijih političkih snaga, bez obzira na neke simbolične pobjede, kakva su, na primer, bile rezolucija Evropskog parlamenta o dezerterima u bivšoj Jugoslaviji od 28. oktobra 1993. i rezolucija Saveta Evrope iz iste godine.⁸⁸ Uprkos izjavama koje su „oštro osuđivale“ rat u Jugoslaviji, evropske zemlje su odbijale da prihvate dezertere i često im zabranjivale ulaz unjichovu zemlju. Uvek smo imali utisak da nije bilo dovoljno konsenzusa i entuzijazma među velikim silama da se spreči ili zaustavi rat u bivšoj Jugoslaviji. U onim situacijama u kojima je takva volja pokazana, dezerteri i prigovarači su, paradoksalno, postajali objekat manipulacije. NATO je 1999. po Srbiji bacio milione letaka pozivajuću muškarce da se ne pridružuju srbijanskim vojnim snagama u toku bombardovanja. Kada su stotine mladića pobjegle iz Srbije u Mađarsku, kako bi izbegli učešće u ratu protiv NATO-a, očekivao sam da će konačno dobiti podršku koja im je bila potrebna. U Srbiji je tada sudovima prijavljeno 22 hiljade slučajeva dezertiranja ili odbijanja vojnog poziva, a 7700 optužnica je podignuto za manje od godinu dana.⁸⁹ Štaviše, većina je dezertera rizikovala život prilikom bežanja i ilegalnog prelaska granice. S obzirom na to da sam i sam tada bio u Budimpešti i upoznao mnoge od njih, koristio sam svoje znanje i kontakte da alarmiram međunarodnu javnost. Međunarodne organizacije za ljudska prava tvrdile su da dezerteri iz Srbije, po Ženevskoj konvenciji, mogu dobiti status izbeglica. Evropski parlament je 6. maja 1999. ponovo usvojio rezoluciju o situaciji na Kosovu, gde je u tački 13. pozvao zemlje članice da dezerterima iz jugoslovenske armije dozvole privremeni boravak na tlu Evropske Unije.⁹⁰ Uspeo sam da privolim nekoliko važnijih novina i televizijskih stanica da naprave reportažu o ovoj situaciji koja je izgledala prilično jasno – muškarci su pobjegli iz ratnog sukoba i nisu se povinivali naređenjima političkih lidera optuženih za ratne zločine. Ipak, ni UNHCR, niti neka zemlja članica NATO-a nikada ih nije tretirala kao izbeglice. Mađarske vlasti su bile ostavljene da se same njima bave i odbile su da im pruže legalan boravak ili pomoć. U saradnji sa Amnesty International-om, vodio sam kampanju u njihovo ime koju smo nazvali „Sigurna kuća“ koja je tim ljudima omogućila da prežive u „sivoj zoni“. Koristeći se mrežama podrške u Nemačkoj, nekolicini njih sam uspeo da pomognem da odu u ovu zemlju koja je određenom broju dezertera pružila azil. Ostali su – opet uz pomoć privatnih kontakata – otišli u druge zemlje.

Najvažniji i najosetljiviji aspekt našeg rada bile su veze sa grupama iz drugih delova bivše Jugoslavije, naročito iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske, jer su te dve zemlje smatrane „neprijateljskom“ stranom. S obzirom na to da su telefonske linije bile oštećene, održavanje kontakta je bilo skoro nemoguće. Ali, naši prijatelji iz inostranstva su opet priskočili u pomoć.

Mobilization of Refugees in Serbia” (1995), <[www.zeneucnom.org /index.php?option=com_content&task=view&id=117&Itemid=16](http://www.zeneucnom.org/index.php?option=com_content&task=view&id=117&Itemid=16)> (Pristup 30. jula 2012).

88. “Resolution 1042 (1994) on Deserters and Draft Resisters From the Republics of the Former Yugoslavia,” <www.assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta94/ERES1042.htm> (Pristup 30. jula 2012). Videti takođe: Vesna Bjekic and Ozrenka Radulovic, “A Right to Desert,” *Index on Censorship*, 23 (1994) 1–2, str. 156–7.

89. *Oči boje fronta: Projekat Centra za antiratnu akciju o licima koja se nisu odazvala vojnom pozivu ili su pobjegli iz Vojske Jugoslavije tokom NATO intervencije u SR Jugoslaviji* (Beograd: Centar za antiratne akciju, 2000), str. 34–5. U godini između NATO bombardovanja i pada Miloševića, vojni sudovi su, na osnovu ovih optužnica, osudili 970 ljudi na kazne od jedne do sedam godina zatvora.

90. Nemački član Evropskog Parlamenta Andre Brie (André Brie), poziva se na ovu rezoluciju u svom pismu Savetu Evrope, dostupnom na adresi: <<http://eur-lex.europa.eu/Notice.do?mode=dbl&lang=en&ihmlang=en&lng1=en,en&lng2=da,de,el,en,es,fi,fr,it,nl,pt,sv,&val=253705:cs&page=>>> (Pristup 8. avgusta 2012).

Uspostavili su prvu email mrežu Zamir, organizovali okupljanja u Mohaču u Mađarskoj ili nas, pak, pozivali na sastanke u trećim zemljama. Već sam na svom prvom putu u Larzak upoznao Zorana Oštrića i Roberta Spiza iz Antiratne kampanje Hrvatske. Kasnije su naši konakti postali češći i mi smo se radovali svakoj prilici da se sretnemo i čujemo šta naši prijatelji aktivisti iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine imaju da kažu. Odbijajući podele, govor mržnje i propagandu ili izolaciju koja dolazi kroz neznanje, trudili smo se da naše oči i uši uvek budu otvorene za druga mišljenja. Osećali smo se osnaženim zato što smo znali i svedočili o „drugoj“ strani. Bilo nam je posebno važno da uspostavimo i održimo veze sa ratom razorenim Bosnom i Hercegovinom. Naša je najveća pobeda to što su dve žene iz Bosne po prvi put učestvovala na godišnjem okupljanju ŽUC-a. Nije bilo dovoljno što smo mi sami bili svedoci/svedokinje, već smo smatrali ključnim da ove žene i muškarci imaju priliku da govore o svom angažmanu u ratnim uslovima. Proveo sam ceo dan na granici čekajući ih i onda putovao sa njima do Novog Sada gde je naš skup održan. Osećali smo da su granice naš najveći neprijatelj i neumorno se trudili da ih pređemo i prevaziđemo. Ali, ni tu evropske države i njihove birokratije nisu pokazale razumevanje ili solidarnost prema civilima i mirovnim aktivistima/aktivistkinjama. Sloboda kretanja bila nam je ograničena vizama uvedenim 1991, pa smo često bili izloženi poniženjima u našem naporu da ih dobijemo. Putovanje na „drugu stranu“ i upoznavanje tamošnjih aktivista/aktivistkinja bili su samo prvi korak. Prevazilaženje razlika i zajednički rad pokazali su se kao mnogo kompleksnijim.

U pogledu pristupa, oduvek mi se činilo da smo mi bili mnogo impulsivniji, radikalniji i buntovniji, dok su mirovni aktivisti u Zagrebu bili sistematičniji i orijentisani ka dugoročnim ciljevima. Ili – da budem još otvoreniji – mnogi od nas su mislili da su oni bili suviše pomirljivi prema novoj hrvatskoj državi, dok su neki od njih mislili da smo mi samo beskorisni jugonostalgičari. I iako nešto od ovoga i može da bude tačno iz današnje perspektive, jasno je da smo bili određeni kontekstima u kojima smo delovali, pa nismo mogli učiniti mnogo izvan njih. Kako sam već naveo, civilno društvo je bilo tek u povoju u komunističkoj Jugoslaviji, i osim ličnih veza između umetnika, intelektualaca i nekih aktivista (na primer, feministkinja i ekologa) i nije bilo temelja za mirovni angažman. Sretali smo se, razmenjivali stavove, objavljivali ih u knjigama i izveštajima, ali nismo imali ni sredstava ni načina da sprovedemo nešto konkretnije. Sredstva za finansiranje mirovnih inicijativa na prostoru bivše Jugoslavije dolazila su skoro isključivo od naših prijatelja i aktivističkih mreža u inostranstvu. Ne moram ni da spominjem da je to bilo dovoljno samo za naše „simbolične“ aktivnosti. Prošle su godine pre nego što je u Pakracu zaista zaživeo zajednički projekat Centra za antiratnu akciju i Antiratne kampanje Hrvatske.

Bilo je još teže premostiti razlike između nas i aktivista/aktivistkinja iz Bosne i Hercegovine. Ratkojem smo se mi suprotstavljali u Beogradu i Zagrebu, odvijao se najvećim delom upravo u Bosni. Pa ipak, status žrtve nije dovoljan za pojavu antiratnog aktivizma koji su ratni uslovi i učinili skoro nemogućim. Tradicionalno patrijarhalne i autoritarne strukture ostale su po mom mišljenju u Bosni i Hercegovini netaknute i vrlo jake, jer je, za razliku od drugih delova Jugoslavije, tamo sve do kraja 1980-ih vlast lokalnih funkcionera komunističke partije bila neprikosnoven. Ovo je takođe predupredilo veći

otpor i aktivistički angažman u Bosni i Hercegovini. Dugo nismo imali nikakve kontakte osim nekoliko privatnih veza. Kad su se pojavile grupe za podršku žrtvama silovanja i kasnije „Majke Srebrenice“, bili smo nestrpljivi da se sa njima povežemo, iako je naš aktivizam bio drugačiji od njihovog. Bilo je naročito teško naći partnere među bosanskim Srbima, zato što smo mi njihove političke lidere jasno označili kao kriminalce, što je za njih bilo neprihvatljivo. Mnogi su bosanski Srbi patili isto koliko i bosanski Muslimani, posebno ako su živeli u gradovima pod muslimanskom kontrolom, ali je ljudima u antiratnim inicijativama u Srbiji i u svetu trebalo mnogo vremena da to priznaju. Kako bih ilustrovao koliko je bilo opasno preduzeti bilo kakvu akciju u Bosni i Hercegovini, pomenući ću da sam tamo bio uhapšen prilikom jednog boravka u Bijeljini sa grupom Norvežana i pušten samo zahvaljujući intervenciji njihove ambasade. Pa ipak, ovo nije bilo ništa u poređenju sa onim što me je tek čekalo u mom rodnom gradu.

Napustio sam Beograd 1998. kako bih pohađao postdiplomske studije u Budimpešti i zbog toga privremeno prekinuo moje antiratne i antimilitarističke aktivnosti. Međutim, rat na Kosovu i NATO intervencija u Srbiji opet su me podstakli na akciju, pa sam, kako sam napred spomenuo, pomagao dezerterima i prigovaračima savesti koji su se našli u Mađarskoj. U leto 2000. vratio sam se u Beograd da bih pomogao ŽUC-u oko nevoljama sa Miloševićim režimom koji je postajao sve nervozniji i represivniji. Tada sam 7. jula kidnapovan i mučen od strane Miloševićeve Državne bezbednosti. Sedam pripadnika ove službe me je 23 sata držalo bez vode, hrane i sna i pritom su mi pretili, ispitivali me, tukli i ponižavali. Kako bih bio oslobođen, morao sam da priznam da sam bio uključen u antidržavnu delatnost, a primorali su me i da potpišem – i kamerom snimili – izjavu da pristajem da sa njima saradujem u budućnosti. Kad sam se konačno dokopao slobode, bio sam skrhan i na savet porodice i advokata odmah pobjegao u Crnu Goru. Sa još par žena koje su takođe pobjegle iz Srbije, prešli smo, posle nekoliko dana, „zelenu granicu“ između Crne Gore i Bosne i Hercegovine. Naposljetku sam se našao u Berlinu gde sam se prijavio za azil. Međutim, kako je Milošević svrgnut krajem te godine, povukao sam svoj zahtev i uz pomoć Fonda za humanitarno pravo 2001. godine podneo tužbu protiv države Srbiju. Sud je u prvom stepenu presudio u moju korist i naložio izvinjenje i kompenzaciju. Nedugo zatim, Viši sud je poništio tu presudu i naredio ponavljanje procesa. Nakon godina odbijanja saradnje, Državna bezbednost je konačno identifikovala sve počinioce, ali su oni na sudu negirali svoju odgovornost. Posle deset godina i mnogobrojnih legalnih i nelegalnih prepreka, drugostepeni sud je moju tužbu proglasio neosnovanom. Više nego bilo šta drugo, ovaj tegoban proces je za mene produžavao sva poniženja i zločinačku prirodu Miloševićevog režima kog smo se navodno oslobodili. Tek nedavno, nakon dvanaest godina, Apelacioni sud kao sud najviše instance preinačio je prethodne odluke i naložio državi Srbiji da mi dodeli 300 000 dinara kao odštetu za pretrpljene „povrede ugleda i časti“ od strane Službe državne bezbednosti.

Odlazak Miloševića i njegovog represivnog aparata omogućio je doduše ŽUC-u da posle 2000. organizuje solidnu antimilitarističku mrežu u koju su ušle mnoge nevladine organizacije iz Srbije i Crne Gore. Sledeće godine, 15. maj je po prvi put proslavljen u 17

gradova Srbije, iako ne bez problema.⁹¹ Ta mreža je konačno bila u mogućnosti da otvoreno promovise prigovor savesti i založi se za skraćanje vojnog roka, pa sam se i ja vratio u Srbiju kako bih učestvovao u nekim javnim događajima.⁹² Nekoliko godina kasnije, obavezno služenje vojnog roka je ukinuto, ne zbog naše kampanje, već, kao i u drugim delovima sveta, zbog uvođenja profesionalne vojne službe koja se smatra efikasnijom sa finansijske i praktične tačke gledišta.

Razmišljanja o aktivizmu

Kad sam počeo da razmišljam o svom antiratnom aktivizmu i pripremam se za pisanje ovog teksta, istražio sam i šta su drugi napisali na ovu temu. Nažalost, našao sam samo nekoliko analiza i par kratkih pregleda.⁹³ Dve autorke koje su se na analitički način posvetile ovom pitanju su Dević i Fridman.⁹⁴ Fridman je uradila i nekoliko dugih intervjua sa mnom u okviru studije o „alternativnim glasovima“ protiv rata i militarizma. Sasvim se slažem sa njenim zaključkom da smo, „suprotstavljajući se poricanju i tišini, pomerili granice postojećeg diskursa u Srbiji, što smo i platili marginalizacijom“.⁹⁵ Sa distance od deset godina, i dalje mislim da je otpor ratovima ostao marginalna pojava, bez obzira na pluralnost formi u kojima se manifestovao, kao i na ogromnu simboličku važnost koju je imao. U procesu raspada Jugoslavije i u toku ratova na njenoj teritoriji, velika je većina bivših Jugoslovena podržavala ratnohuškačka etnička rukovodstva i se, pak, opredelila za neaktivnost, što uostalom i čini većina ljudi u sličnim situacijama. Nedostatak tradicije otpora i političkog aktivizma, udružen sa Miloševićevim medijima koji su nas stalno označavali kao „izdajnike“, bio je prepreka koju nismo mogli da savladamo.

Naša marginalnost možda deluje kontradiktorno u svetlu izveštaja o masivnom neodazivanju na vojni poziv i česte slučajevne dezerterstva između 1991. i 1992. Poslednji

91. Više informacija o ŽUC-u je dostupno na njihovom sajtu: <www.zeneucnom.org> (Pristup 30. jula 2012).

92. Videti članak o diskusiji sa Ljubodragom Stojadinovićem i Srđanom Kneževićem: Predrag Dragosavac i Ivana Semerad, „(Da li) rado ide Srbin u vojnike“, *Glas Javnosti*, 16. septembar 2001. Dostupan na: <<http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/09/16/srpski/T01091506.shtml>> (Pristup 30. jula 2012).

93. Neke su ranije već spomenute, naročito u fusnotama 3, 8, 12-14 i 18. Sledeći pregledi su se pozabavili nezavisnim medijima mnogo više nego antiratnim inicijativama, ali svima je zajedničko da ne spominju prigovor savesti: Ivan Torov, „The Resistance in Serbia,“ u Jasmina Udovički i James Ridgeway (ur.), *Burn This House: The Making and Unmaking of Yugoslavia* (Daram: Duke University Press, 2000), str. 247–66; Bojana Šušak, „Alternativa ratu,“ u Nebojša Popov (ur.), *Srpska stana rata: Trauma i katarza u istorijskom pamćenju* (Beograd: Republika, Vikom grafik i Građanska čitaonica, 1996), str. 531–57. Postoji takođe obimna literatura o protestima organizovanim pošto je Milošević poništio izbore koje je opozicija dobila u većini gradova 1996. Videti, na primer: Marija Babović *et al.*, *'Ajmo, 'ajde, svi u šetnju!': građanski i studentski protest 96/97* (Beograd: Medija centar, 1997); Mladen Lazić (ur.), *Protest in Belgrade: Winter of Discontent* (Budimpešta: Central European University Press, 1997); Stef Jansen, „The Streets of Belgrade. Urban space and protest identities in Serbia,“ *Political Geography*, 20 (2001), str. 35–55.

94. Ana Dević, „Anti-War Initiatives and the Un-Making of Civic Identities in the Former Yugoslav Republics,“ *Journal of Historical Sociology*, 10 (1997) 2, str. 119–56; Orli Fridman, „It Was Like Fighting a War With Our Own People': Anti-War Activism in Serbia During the 1990s,“ *Nationalities Papers*, 39 (2011) 4, str. 507–22.

95. Orli Fridman, „It was like fighting a war with our own people,“ str. 512.

jugoslovenski ministar odbrane general Veljko Kadijević, insistirao je na tezi da su izbegavanje mobilizacije i dezerterstvo faktori koju su u najvećoj meri ugrozili vojnu sposobnost JNA.⁹⁶ Po njemu su ova dva čina predstavljala „organizovanu sabotažu koja je u kritičnom trenutku vojnih operacija bila veći problem nego realna moć neprijateljskih snaga“.⁹⁷ Pa ipak, mi smo baratali samo procenama i „autsajderskim“ interpretacijama o obimu, motivacijama i prirodi odbijanja učešća u ratu. Nijedna nije upućivala na bilo kakvu organizovanu snagu iza ovog uglavnom spontanog otpora. Nedavno je magazin *Vreme* sproveo anketu o ovim pitanjima⁹⁸ i objavio podatak da se u toku leta i jeseni 1991. pobunilo oko 50 hiljada vojnika i da se većina njih vratila kući, sa fronta ili iz kasarni.⁹⁹ Bilo je dramatičnih činova ličnog revolta, kakav je, na primer, onaj Vladimira Živkovića iz Valjeva koji je sa fronta u Beograd doveo oklopno vozilo i parkirao ga ispred Narodne skupštine. Najtraumatičnije i simbolički najznakovitije je samoubistvo Miroslava Milenkovića na stočnoj pijaci u Šidu, 20. septembra 1991. Tek što je bio mobilisan, Milenković, radnik iz Gornjeg Milanovca i otac dvoje dece, suočio se sa teškom odlukom. Njegova se jedinica bukvalno raspolutila. Na jednoj strani su bili oni koju su smatrani „patriotama“ i koji su poslušali naređenje da se pređe granica Hrvatske i krene u oružani sukob. Nasuprot njima stajali su „izdajnici“ koji su to naređenje odbili. Milenković se ubio između ta dva stroja i postao simbol bezumnosti ratovanja. U toku svakodnevnih protesta protiv rata, beogradski antiratni aktivisti/aktivistkinje skupljali su poruke (epitafe) posvećene njemu i objavili/e ih kao prvu antiratnu knjigu nazvanu *Grobnica za Miroslava Milenkovića*.¹⁰⁰

Ipak, kako pokazuje i anketa *Vremena*, razlozi za odbijanje nošenja oružja bili su mnogobrojni. Neki nisu želeli da se bore kao pripadnici JNA, već u sklopu formacija srbijanske armije. Mnogi su se žalili na nepripremljenost, zastarelu opremu, nedostatak liderstva i opštu konfuziju JNA. Neki su se bez sumnje suprotstavljali građanskom ratu i dovodili u pitanje bilo kakvu mogućnost oružanog sukoba sa dojučerašnjim sunarodnicima. Međutim, vrlo je mali deo ovog otpora bio artikulisan i po svojoj prirodi antimilitaristički. Gotovo da nije bilo veze između pobunjenih vojnika i antiratnih aktivista/aktivistkinja iz Beograda ili drugih gradova. Zbog straha, stida ili konformizma, oni koji su izbegavali vojni poziv činili su to u anonimnosti, pa čak i onda kad su se takvi slučajevi merili hiljadama. Po izvorima novinara *Vremena*, odaziv je bio oko 50% u Srbiji i samo 15% u Beogradu.¹⁰¹ Hiljadama mladića je bilo prećeno sudskim procesima.¹⁰²

96. Veljko Kadijević, *Moje viđenje raspada: vojska bez države* (Beograd: Politika, 1993), str. 125–151.

97. Ibid., str. 165.

98. Ofelija Backović, Miloš Vasić, Aleksandar Vasović, “Spomenik neznanom dezertneru”, *Vreme* 895, 28. februar 2008, dostupno na: <www.vreme.com/cms/view.php?id=592022&print=yes> (Pristup 30. jul 2012). Ova obimna i vredna studija nažalost nema reference i ne drži se metodoloških postulata. To je novinarski prikaz napisan u okviru većeg projekta o novim vojskama u bivšoj Jugoslaviji koji je finansirala Evropska Unija.

99. Backović, Vasić i Vasović navode sve važnije pobune.

100. *Grobnica za Miroslava Milenkovića: Beograđani protiv rata* (Beograd: UJDI, Helsinški parlament građana, Helsinški komitet, Ženski lobi, SDSS and Centar za antiratne akcije, 1991).

101. Backović, Vasić i Vasović, “Spomenik neznanom dezertneru”, str. 2.

102. Generalštab i Vlada su 1993. objavili samo oficijelne brojke, u toku diskusije o zakonu o amnestiji. Po toj statistici, do kraja 1992, je bilo 13 672 krivičnih slučajeva (uglavnom dezerterstva i odbijanja odziva). Ibid., str. 9.

Bilo je i drugih razloga zbog kojih pobunjenici nisu uspostavljali vezu s antiratnim pokretom koji je tek nastajao. Na samom početku naš glas nije daleko dopirao, pa mnogi nisu ni bili svesni naših akcija i našeg postojanja. Sa druge strane, neki od nas često su se pitali da li je njihov otpor bio zaista antimilitaristički. Nažalost, izolovanost, samodovoljnost i samouverenost nekih beogradskih aktivista/aktivistkinja doprinosili su tome da se mnogi pobunjenici suzdrže od kontakta s nama. Većina prestoničkih aktivista/aktivistkinja je pripadala sloju privilegovane jugoslovenske inteligencije i establišmenta, dok su pobunjeni vojnici uglavnom dolazili iz ruralnih područja. Bilo je i izuzetaka, naročito u Vojvodini, gde smo uspostavili dobre veze sa pobunjenicima protiv rata u selu Trešnjevac, čije je većinsko stanovništvo mađarske nacionalnosti.¹⁰³

Mnogi su pobunjenici protiv rata pobjegli iz Srbije i nastanili se u inostranstvu. I ovde procene variraju, neke idu čak i do stotinu hiljada i nemoguće ih je proveriti. Od novembra 1991, muškarcima je bilo zabranjeno da napuste Srbiju bez dozvole lokalnog vojnog odseka. To je primoralo neke da potraže ilegalne načine kako bi otišli iz zemlje koja nije zvanično bila u ratnom konfliktu. Sretao sam mnoge od njih u Berlinu, Amsterdamu, Londonu, Beču... Jedan broj njih je postao aktivan u mirovnim i humanitarnim organizacijama koje su se bavile bivšom Jugoslavijom. Drugi su se pridružili izbeglicama iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske i pokrenuli političke i kulturne inicijative. Mnogi se nisu vratili celu jednu deceniju ili to još uvek nisu učinili. Ovi ljudi su za mene u isto vreme neprebrojane žrtve i pobednici ratova za jugoslovensko nasleđe.

U toku svih tih godina ratova i mržnje, kao i mnogi drugi aktivisti, bio sam stalno rastrgnut između potrebe da za rat i nesreće koje su ga pratile okrivim, s jedne strane, Miloševićev režim, a s druge, ljude u Srbiji. Na racionalnom nivou, znao sam kako da sudim o odgovornosti i razumeo mehanizme donošenja odluka i moći. Sa druge strane, činjenica da sam godinama bio viđen kao „izdajica“, jer ne podržavam rat, na mene je imala razarajuće psihološke posledice. Jednom prilikom me je jedna aktivistkinja Žena u crnom na uličnim protestima 1996. bukvalno držala kako bi me sprečila da ne izlijem svoj bes na Miloševićeve pristalice koje su došle da disciplinuju pobunjeni Beograd. Bio sam toliko ispunjen ljutnjom da je morala da me podseti da su i oni žrtve, te da moramo da se sudržavamo od napada besa i nasilja. Oni su bili moj narod, ali sam ih mrzeo. Samo godinu dana ranije, hrvatske oružane snage, potpomognute Armijom Bosne i Hercegovine, su, u takozvanoj akciji Oluja, preuzele kontrolu nad Krajinom koja je u rukama lokalnih srpskih paramilitarnih formacija, kontrolisanih iz Srbije, bila od 1991. U toku ovog perioda, posetio sam Krajinu nekoliko puta i bio svedok proterivanja nersrpskogživlja i užasnih zločina učinjenih u naše (srpsko) ime. Skoro da niko od lokalnih Srbanije na to reagovao, ili nije smeo da reaguje, zato što su ove kriminalne radnje imale potporu iz Srbije. Kad su napadnuti u avgustu 1995, Milošević im je uskratilo podršku, pa je skoro celo srpsko stanovništvo Krajine – više od 200 hiljada ljudi, pobjeglo u Srbiju. Bili su potrebni dani, skoro cela sedmica, da taj konvoj stigne. Među njima bilo je mnogo dece i starih, dehidriranih, izgladnelih, bolesnih i ranjenih. Kad je ta tragedija počela da se odigrava pred našim očima, odmah smo odlučili da tim ljudima pomognemo našim

103. Čak je i *The New Yorker* pisao o otporu ratu u ovom malom selu: Vanessa Friedman, "The Talk of the Town, 'Right On, Log On,'" *The New Yorker*, 27. decembar 1993.

skromnim sredstvima bez obzira što nikada nismo podržavali Srpsku Krajinu kao entitet ili ideju. Iz dana u dana, bez kraja i konca, stajao sam na granici zajedno sa prijateljicama iz ŽUC-a, deleći vodu i mleko, razgovarajući sa ljudima i tešeći ih po nesnosnoj vrućini. Nije bilo nikog drugog da im pomogne. U isto vreme, Milošević se odmarao u svom letnjakovcu na nekoj planini. Nijedna institucija države Srbije nije učinila ništa. Nekoliko nacionalističkih organizacija organizovalo je protestni skup u centru Beograda, ali im se pridružio samo mali broj ljudi.

U toku više od dve decenije, politika srpskog rukovodstva bila je katastrofalna za narode bivše Jugoslavije, uključujući i Srbe same. Ipak, mnogo je Srba, ako ne i većina njih, podržavala taj režim. Čak su i muškarci moje generacije koji su prošli slična ili još teža iskušenja od mojih, retko postajali politički aktivni ili kritički nastrojeni. Dok sada razmišljam o svom aktivizmu, pitanje koje me još uvek proganja je da li je i koliko dezerterstvo i odbijanje vojnog poziva imalo smisla za bilo kog drugog osim nekolicine nas direktno uključenih u antiratne inicijative. Ratovi su se nastavljali i uvek nam je izgledalo da generali i političari koji su ih vodili imaju na raspolaganju dovoljno topovskog mesa. Masovno izbegavanje mobilizacije podstaklo je Miloševića i JNA da dobrovoljcima u paravojnim jedinicama dodele status redovnih vojnika, što je otvorilo put nekim od najtežih zločina koji su počinjeni u jugoslovenskim sukobima.

Kad se Jugoslavija raspala, iz godine u godinu sam posmatrao kako Srbija pod Miloševićem propada, kako se rastače njeno društveno tkivo i uništava kultura i privreda, sve dok se navodno vodila borba za „nacionalnu stvar“. Njegov je režim, kao i mnogi drugi autoritarni režimi, konačno pao onda kad je izgubio podršku sopstvenih struktura, kakve su vojska i policija, koje u određenom trenutku shvate da insistiranje na opstanku takvog političkog rukovodstva i za njih same može biti rizično i skupo. Štaviše, strani faktori su se konačno usaglasili i podržali opoziciju u preuzimanju vlasti.

Za nas, antiratne aktiviste/aktivistkinje, promena režima stvorila je nove mogućnosti i pokrenula stare sumnje. Milošević, žiža našeg nezadovoljstva, nestao je, ali je iza sebe ostavio skoro netaknute strukture i mentalitete koji su mu omogućili da tako dugo bude na vlasti. Zajedno sa mojim prijateljima aktivistima iz 1990-ih, često sam se pitao da li smo ikada uspeli da promenimo neku matricu, odnos ili način razmišljanja u našem društvu. Šta se dogodilo sa energijom koju smo pronašli u sebi i u antiratskim i antirežimskim grupama? Da li smo uspeli da njom osnažimo druge i nešto promenimo ili smo je iscrpeli samo na sebe? S obzirom na to koliko su nas pritiskali političko i društveno okruženje, ali i naši sopstveni ciljevi i očekivanja, često smo probleme vezane za međuljudske odnose i timski rad ostavljali po strani. Želeli smo da prioritet damo drugim zadacima čije bismo rezultate mogli lakše postići i izmeriti. Mnogi nisu mogli da podnesu taj napor. Dugo smo živeli u grozničavom tempu aktivističkog života i poricali da smo i sami bili u opasnosti, pa se nismo pripremili za hapšenja, zlostavljanja i torture. Kad sam se i sam našao u takvoj situaciji, osećao sam se prestrašenim i bespomoćnim. Danas, iz ove perspektive, razumem da se naši problemi nisu pojavljivali samo zbog naših slabosti, već više zbog toga što smo svoja očekivanja, pa možda i svoje principe, postavili suviše visoko.

Za kraj mogu da kažem da sam zadovoljan što mi je aktivan otpor ratovima pomogao da delimično prevaziđem krivicu i stid koje sam osećao zato što sam u Armiji ostavio prijatelje. U toku dugogodišnjeg aktivizma, stekao sam, delio i uživao u divnim vrednostima solidarnosti, saosećanja i razumevanja. Promenio sam se zauvek, pa i dalje delim ove vrednosti iako se više intenzivno ne bavim aktivizmom. Godinama sam bio inspirisan izuzetnim ljudima iz celog sveta koji su nam pružili ruku prijateljstva. Naučio sam o životu ono čemu me nijedna škola niti knjiga nikada ne bi mogla podučiti i otkrio šta sve ljudi u teškim vremenima mogu učiniti jedni za druge. Kad sam pobjegao iz Beograda, najdragocenija pomoć, potpora i razumevanje došli su od mojih nemačkih prijatelja. Kako ovom prilikom prvi put delim svoje iskustvo s drugima, želeo bih da, na kraju, izrazim zahvalnost svim „ženama u crnom”, kao i mojim prijateljima antimilitarističkim aktivistima –Dejanu Nebriđiću, koji više nije sa nama, Jovani Vuković, Darku Kovačevu, Stevanu Ćurčiji, Igoru Seke, Srđanu Kneževiću, Vladimiru Markoviću, Bojanu Tončiću, Draganu Stjepanoviću i mnogim drugim prijateljima i aktivistima u bivšoj Jugoslaviji i širom sveta.

Prevod *Bojan Bilic*,

Bojan Bilic i Vesna Janković (ur.), Resisting the Evil:

(Post-)Yugoslav Anti-War Contention.

Baden-Baden: Nomos, 2012.

II deo

**Prisilne mobilizacije u Srbiji
(1991. – 1999.)**

militarističko nasilje i ženski otpor

Majke protiv rata: jul i avgust 1991. godine

Početak jula 1991. godine u Narodnu skupštinu Srbije upale su majke vojnika-regruta JNA. Od tada majke protestuju po celoj Jugoslaviji. Majke traže: prekid svih oružanih sukoba, puštanje iz vojske svih vojnika koji su odslužili vojni rok, traže da vojnici služe u svojoj republici, itd. Protest majki su postale spontane ženske reakcije na rat.

Krajem avgusta 1991. nekoliko hiljada roditelja, uglavnom majki ih Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Makedonije i Srbije tražilo je u Domu garde JNA u Beogradu prekid rata i vraćanje svojih sinova sa ratišta. Njihovo protestno okupljanje ispred Generalštaba JNA vlasti su sprečile. Najaktivnije su bile majke iz Sarajeva i drugih delova BiH.

Ovo je bio jedan od retkih, a možda i jedini zajednički protest majki iz svih republika bivše Jugoslavije, budući da su mnoga udruženja majki bila objekat zloupotrebe od strane nacionalističko-militarističkih režima. Mnoge majke i očevi mladića koji su bilki odvođeni silom na ratište, bežali su sa ratištai se skrivali, aktivno su se uključile u razne vidove antiratnog pokreta.

Majke su militarističko-nacionalističkim vlastodršcima poručivale: 'Vratite nam decu, sramota je pobediti u blatoubilačkom ratu. Hoćemo mir sada!'

(Ženska mirovna agenda, 2009., izdanje Žena u crnom)

Pobune rezervista i dezertera u Srbiji: Pobunjenici!

Od oktobra 1991. do proleća 1992. godine u Srbiji je bilo pedesetak pobuna rezervista, sa oko 55.000 učesnika.

Najveće pobune rezervista i dezertera bile su u Kragujevcu u tri navrata (7.000, 2.000, 200) i Knjaževcu (5.000), a pobune su izbile još i u Nišu (400, 450), Arandjelovcu (67), Topoli (200), Valjevu (600), Čačku, Gornjem Milanovcu (700), Smederevu (700). U Vojvodini su pobune bile u Staroj Moravici (83), Trešnjevku.

U Srbiji je tokom 1991/1992. nasilno mobilisano 140.000 ljudi, a od toga 82.000 u Vojvodini. 25.000 Vojvođana, najviše Mađara izbeglo je u Mađarsku. 100.000 mladića pobeglo je od vlasti koja ih je terala u rat, a protiv 10.000 njih pokrenut je krivični postupak.

(Ženska mirovna agenda, ŽuC, 2006.)

Žene iz Trešnjevca – Duhovna republika „Zicer»

„U Kanjiži je 6. i 7. maja 1992. godine osnovana nova kasarna. Istog dana počelo je u selu Trešnjevcu deljenje poziva za mobilizaciju. Žene, zaposlene u Domu zdravlja počele su sa organizovanjem protesta za mir, zakazanog za 10. maj 1992. Na početku nas je bilo 700: meštanke, muškarci kojima je uručen poziv za mobilizaciju i njihova rodbina. Nakon mitinga žene su odlučile da ne odlaze, već da oko picerije „Zicer» organizuju život. Nešto kasnije smo saznale da su istog popodneva selo opkolila 92 tenka i da su cevi tenkova bile uperene na selo. Postale smo svesne duhovne snage, nismo se uplašile tenkova, otišle smo do njih i počele da ih brojimo. Na skupu su već bili postavljeni zahtevi vlastima: da se prekine sa mobilizacijom, da se mobilisani muškarci vrate kućama, da budu amnestirani muškarci koji su pobjegli od rata i ratišta, da se osnuje Liga mira. Tražile smo kontakt sa vlastima, uglavnom bezuspešno. Hranili su nas meštani, a pomoć u hrani je stizala i iz drugih delova Vojvodine. Uveče smo organizovale/i akcije, gostovali su politički lideri, ali i umetnici, pisci, glumci, pevači. Posle izvesnog vremena došli smo na ideju da osnujemo duhovnu republiku „Zicer», to jest, zajednicu svih koji žele mir. Nenasilje i humor su bile osnovna politička platforma, naš osnovni slogan je bio:»Reč je naše jedino oružje». Akcija je permanentno trajala 45 dana»

(Svedočenje jedne od organizatorke akcije, Ženska mirovna agenda, 2005.)

Bojan Tončić

Ratno stanje na njivu, brate

Jedno od najbogatijih sela uz Južnu Moravu nema ni kafanu ni dom kulture, a prepoznaju ga po TV likovima Tiki Špicu i Bata Doši

Nedamo Srbiju! Nedamo Kosovo! Nedamo Stajkovce! – uzvikivao je na prošlonedeljnom mitingu SPS u Leskovcu vlasotinački glumac Predrag Smiljković, poznatiji kao Tika Špic iz TVserije „Porodicio blago”.

A urednicima malo treba da čoveka pošalju na front, da vidimo „šta to ne damo”.

Na prvo raspitivanje o Stajkovčanima, sa bezbedne udaljenosti, reporter „Danasa” dobija jasno i prijateljsko upozorenje: „Ako odeš ko čovek, pošteno da pišeš, ima da te oprave da završiš rabotu i pijenje će ti vikaju. A ako odeš da teraš cirkus – ima da dobiješ tepanje s nekresanu motku!”

Odlučivsi se za prvu varijantu krećem iz Leskovca ka Vlasotincu, „turističkom dragulju juga Srbije”, kako bi rekli neki beogradski Vlasotinčani. Njive pored puta prekrivene su plastenicima za koje, saznajem kasnije, i Stajkovičani u šali tvrde, da ih „avaks” registruje kao hangare, što, po svemu sudeći, krije tajnu ovolikog oklevanja Alijanse da nas potpraši.

Uči u selo posle pozivara i radnika vlasotinačke Elektrodistribucije koji nose listiće sa akontacijom za januar i februar, znači upustiti se u veliki rizik. Na srodnoj varijanti maternjeg jezika ipak uspevamo da se dogovorimo i Stajkovčani počinju da nas „opravljaju”. Ratno je stanje na njivu, brate, ljudi ginev od rabotu, a oni mobilišu, i to uvek seljak najviše plati. Vidiš li ovu njivu, od sutra cela mora da bude pod foliju, a oni zovu u rat. Što ne ide onaj Njegov banzov, nego krši kola po Beograd. Ako treba da se ide ima svi da idemo, a ne samo seljak! – revoltiran je čika Duško koji je svratio do stovarišta „Masa-impeks” da kupi đubrivo i folije.

Suvlasnik stovarišta Branko Cvetković sedi u dvorištvu pored crvenog ”audiya 80 turbo-dizel” i čeznutljivo se seća vremena Ante Markovica.

– Kad je on bio ova kola sam stekao. Svaki dan je u selo dolazilo poneko „tamče” iz Maribora. Teško da će se to vreme nekad vratit. Narod radi sve više, a ima sve manje, samo vladari prave lom. Pšenica godinama drži cenu, a đubiivo leti u nebo!

Zvoni bežični i gospodin Cvetković počinje razgovor o službenom odlasku u Beograd („izvini, imam tu novinare, došli da vide kakvo smo selo.”) Njegov prijatelj Zvonko Stanković, rođeni Stajkovčanin, kaže da je „ovo sto se radi sramota”

– Čuvaš dete 20 godine i treba da ga pošalješ da pogine ko kokoška. Svi se busaju u grudi, a, Kosovo nije ribanjka s maz nego sviraju metkovi pored guzicu!

Zdravlje prodavamo za pare

Narod je, kažu, vredan i sa njive „dva berićeta skida”. Svaka od 400 kuća ima po dva traktora, sve priključne mašine, dva ili tri kamiona, najmanje „golfa”. Dvorišta uređena, neka i asfaltirana („Plati čovek, oni dođu i rade, a on gleda i uživa. Posle komišija vidi od njega, pa i on.”) Nadmeću se ljudi „u napredicu”, a ranim povrcem snabdevaju pola Srbije. Imaju zakupljene tezge i stalne kupce na veliko u Jagodini, Paraćinu, Despotovcu, Svilajncu, Petrovcu na Mlavi. Stajkovčani imaju male posede, ali obrt munjevit. Sezona gotovo da i nema kraj, jer jedna vrsta povrća smenjuje drugu.

– Ovde žive divni i vredni ljudi, sve plaćaju redovno, čak i akontacije, samo su sad malo revoilirani zbog mobilizacije, kaže Božidar Stojanović, radnik vlasotinačke Elektro distribucije.

Reporter „Danasa” u čika Brankovom stovarištu saznaje poražavajuć činjenicu da Stajkovce nema kafanu, što ozbiljno dovodi u pitanje započeti posao. Gde da čujemo pravu priču?

U nekadašnjem SUR „Panorama”, tik do mosta preko Južne Morave, turobna atmosfera: prašina polega na stolove, stoni fudbal, pikado i bubnjaru, izbledele slike estradnih umetnica u šanku, zaostalo nešto pića u dozer-bocama,

– Radio sam od septembra, kad je prošao paradajz, do januara, ali je počela sezona i ljudi nemaju vremena za kafanu, kaže nam mladi gazda lokala, tridesetogodišnji Mile Matejić. „A 'oće da potroše, nije da neće, juna i jula nemaš iglu gde da baciš, sve je puno i svi troše. Ja nešto i nisam zainteresovan za ovaj posao, cele sezone radim građevinu oko Negotina, to donosi više para. A uvek treba, mora se napred, glupo je da stojiš u mestu.”

Prodavnica „Orkan-komerc” porodice Petiović otkriva tajnu noćnog života Stajkovčana. Poluprazni rafovi i pune gajbe, pored bubnjare sto i drvena klupa.

– Ostanu nekad do tri noću, igraju karte i piju pivo. Kafana ne radi, a i kod nas je jeftinije, kaže ljubazna domaćica. „Takmičimo se, sinko, zdravlje prodavamo za pare. 'Oćemo da ostavimo na unuci i na paraunuci, ko zna kakvo će pa njima vreme da bude. Naša deca svake godine idu na letovanje, to je dobro, bar unuci da spasinio...”

Dobri su Tika i Doša

Stajkovčani nemaju dom kulture, zgrada je stavljena pod krov pre tri godine i od tada „nije ni pipnuta”. Uzdali se u komšiju Velibora Libeta Stojkovića, vlasnika pumpe „Ekos petrol”, radikalskog poslanika u Skupštini Srbije. Nadaju se, kažu, da će kad tad da uradi nešto za selo. Nemaju ni video klub a sve kuće imaju video rekordere. Jedina zanimacija je FK Polet u koji su se svi razočarali zbog gubljenja dviju utakmica „pod čudnim okolnostima” („i ćorav bi vid'o da nešto nije u redu!”). Mladi ponekad provedu večer u Leskovcu, Vlasotincu, ili u diskoteci u obližnjoj Grabovnici. Student Više poljoprivredne škole Boban Petrović primećuje da se ljudi sve više okreću životnim zadovoljstvima, putuju, idu na letovanje, „jer je bilo slučajeva da mladi ljudi umru, a zna se niko ništa u grob ne ponese”.

– Pročuli smo se po Tiki i Đoši iz „Porodičnog blaga”, dobri su, ali me je povredilo ono Tikino „Adios provincijo!” Pa svako treba da zna odakle je došao, a ne da pljuje po tome. U školi me svi oslovljavaju „Adios provincijo” ili „Stajkovce” što nije baš prijatno. A jezik u seriji nije autentičan da kaže „rek'o” nego mora „rejka”.

I čika Zvonku se sviđa tandem „Porodičnog blaga”

– Nemamo razlog da se ljutimo, svaka serija je negde snimana i pokazuje taj kraj kao „Ljubav na seoski način”, što je snimljena u okolini Lozovika. Eto mene pita doktorka u Beogradu odakle sam i smeška se. Znam , kažem, smeješ se zbog Tiku i Đošu.

Siti se ispričasmu. Ostavljamo Stajkovčane u poslu, podižu nove „Hangare”, jure „napredak”. Srdačni ljudi, pošteni, gostoljubivi. Prođosmo bez „nekresanu”. Zasad.

Objavljeno u listu „Danas” 5.3. 1999.

Snežana Jakovljević

Alternativa:

Godinu dana posle: Sećanje na majske proteste Kruševljana, roditelja i rođaka mobilisanih vojnika ili

Kako je Kruševac od crvenog postao izdajnički grad

U vreme bombardovanja Srbije na Kosovu se, prema tvrdnjama jednih, našlo oko šest hiljada rezervista iz kruševackog kraja, dok su drugi spominjali i cifru od desetak hiljada ljudi. Sporadična okupljanja građana ispred Komande vojnog odseka i Skupštine opštine ubrzo su prerasla u relativno masovne antiratne proteste. Epilog protesta: hapšenja i privođenja na saslušanje

Protest građana Kruševca u maju 1999, tokom bombardovanja Srbije, može se slobodno reci, udžbenički je primer spontanog građanskog bunta. Protest nije organizovala nijedna politička partija, nikakav pokret, organizacija niti udruženje. Nije bilo organizacionog odbora. Nije bilo ni saopštenja, proglašenja, čak ni zahteva u pisanoj formi. Ni mikrofona i ozvučenja. Građani su imali samo strah za život vojnika na Kosovu, razočaranje i bes zbog besmislenosti rata i jedan megafon koji je šetao iz ruke u ruku. Tako su građani Kruševca, a odmah potom i susednog Aleksandrovca, kada je u okolnostima ratnog stanja i cenzure medija čitava Srbija, izuzev pojedinaca, ćutala – uključujući i prestonicu – što je kako u Kruševcu tako i u mnogim drugim mestima u unutrašnjosti zemlje veoma negativno i sa razočaranjem primljeno. Kruševljani su režimu iskazali prvi i pravi, autentični otpor, protest, bunt, nazovimo to kako god hoćemo, masovnog tipa. I praktično – jedini.

Privid normalnosti...

A tokom bombardovanja, u proleće, Kruševac je živeo kao i Srbija: danju uz miris lipa i jorgovana, noću po memljivim i buđavim skloništima i podrumima. Ulogu branioca mostova imale su zapaljane stare gume. Povremeno su održavane književne večeri sa antiratnom, tačnije rečeno antiNATO tematikom, priređivane su protestne manifestacije, kao što je javni časlikanja na Trgu kosovskih junaka. Kada bi pao mrak, ulične svetiljke nisu uključivane čak ni u centru. Lokalne radijske i televizijske stanice su radile, odnosno redovno su emitovale program, ali najmanje svoj. Uglavnom su prenosile program RTS-a. Jedina televizija u Rasinskom okrugu (obuhvata opštine Aleksandrovac, Trstenik i Brus), koja je dostupna i većem delu građana Kruševca, odnosno čiji je program vidljiv na teritoriji Kruševca, a koja je imala sopstveni informativni program, bila je Televizija Trstenik. U Trsteniku je, inače, od poslednjih lokalnih izbora na vlasti koalicija *Zajedno*, a Televizija Trstenik je članica Asocijacije nezavisnih elektronskih medija (ANEM). Na ovoj televiziji, na kojoj je na početku bombardovanja, pčcevanje od devet sati uveče do pet ujutru, na svaki sat emitovan blok vesti, mogle su se videti i čuti i informacije koje su o događajima u Jugoslaviji plasirali i inostrani mediji. Satelitske

antene su, takođe, jednom broju ljudi omogućavale uvid u drugaciju sliku o događajima, a treba naravno imati u vidu i kompjutere i internet. Ipak, najveći deo građana bio je upućen na izveštavanje RTS-a.

Atmosfera u gradu se verovatno nije razlikovala od one u drugim gradovima. Ljudi su obavljali svoje poslove i obaveze, u bioskopima su prikazivani filmovi, kafane i restorani su radili (doduše, skraćeno, do 18 sati) i održavao se privid normalnosti života. Sa prvim mrakom u večernjim satima silazilo se u podrum i skloništa, ali je kako je vreme prolazilo sve manje ljudi je to činilo. Odmah je počela i mobilizacija. Iz kruševackog kraja je, prema pričama jednih, na Kosovo otišlo oko **6000**, odnosno čitavih **10 000** ljudi, po tvrdnjama drugih.

Pod bombama

NATO avioni su punih devetnaest dana zaobilazili grad na Rasini. Iz noći u noć čula se grmljavina, ali to je bilo tamo negde, daleko. U međuvremenu se nagađalo šta će biti meta kada se avioni približe. Kruševac ima nekoliko kasarni, nekoliko mostova i dosta industrijskih objekata. Poseban strah i nespokoјstvo među građanima izazivala je mogućnost gađanja hemijske industrije „Župa” zbog eventualne ekološke katastrofe. Oni koji su tipovali na industriju „14. oktobar”, pogodili su. Prve bombe pale su na jedan pogon ove industrije. Dva projektila. Dva su srušila deo gradske toplane. To se dogodilo u noći između nedelje i ponedeljka, tačnije u tri sata ujutru, 12. aprila, posle Uskrsa. Sledeće noći u isto vreme gađan je stari most na Rasini. Nekoliko dana kasnije, 15. aprila, pogođen je most na Moravi koji je selo Jasika i desetak manjih okolnih sela spajao sa gradom. Zatim je srušen novi most na Rasini i konačno, poslednji put, Kruševac je bio meta NATO avijacije 14. maja, kada je sa dva projektila pogođen jedan pogon preduzeća „Trajal”.

Najčešća pitanja koja su postavljana Pavkoviću bila su: Zašto niko ne obaveštava roditelje i rodbinu vojnika šta se zaista dešava na Kosovu i zašto im se deca ne javljaju? Po kojem je principu obavljena mobilizacija? (Navodjeni su primeri da je iz nekih porodica otišlo više muškaraca, da su i sinovi jedinci poslani na ratište...).

Za sve to vreme, roditelji i rođaci mobilisanih vojnika odlazili su redovno u Opštinski vojni odsek i Skupštinu opštine pokušavajući da dođu do bilo kakvih podataka o vojnicima na Kosovu. Lokalni mediji, uključujući i opštinsku radio-televiziju, nisu objavljivali nikakve informacije. Predstavnici Skupštine opštine i zaposleni u Komandi Vojnog odseka nisu se mogli pohvaliti predusretljivošću u kontaktu sa građanima. Mnogi od roditelja su se i upoznali prilikom tih susreta **Značaj pazarnog dana u životu jednog grada.**

U subotu 16. maja oko pedesetak građana okupilo se ispred Komande Vojnog odseka tražeći da ih neko od nadležnih primi i razgovara sa njima. Pošto se to nije dogodilo, nezadovoljni građani su otišli ispred Skupštine opštine, ali ni tamo nije bilo nikoga ko bi im se obratio, pa su se, nakon što su proveli izvesno vreme na Trgu kosovskih junaka, razišli uz dogovor da se i sutra okupe. Nije slučajno što se okupljanje desilo u subotu. Subota je u Kruševcu pijačni dan i većina meštana okolnih sela dolazi da prodaje svoje proizvode. Prvi dan okupljanja, ipak, nije obećavao ono što se kasnije događalo tako da mu niko nije pridao neki veći značaj, ni opštinska vlast, ni MUP, ni mediji. O ovom događaju nije objavljena nikakva informacija, ali su glasine bile brže.

Proradili su lični kontakti i telefoni, tako da je narednog dana broj okupljenih bio znatno veći. Zvaničnici su odlučili da reaguju. Ispred zgrade gradske gimnazije predsednik Skupštine opštine Kruševac Miloje Mihajlović pokušao je da se obrati okupljenima. Posle prvih nekoliko reči, prema njemu su iz gomile poleteli papirići, grumenje zemlje, kamenčići i pogrdni uzvici. Mihajlović se povukao.

Pred građanima se povukao i vodeni top koji je neko vreme stajao na Trgu kosovskih junaka, pored ostataka robne kuće „*Deva*”, koja još uvek liči na zgarište iako je od požara u zgradi prošlo nekoliko godina. Milicija je sklonila vodeni top ne upotrebivši ga. Nije isključena pretpostavka da je vodeni top postavljen na trg iz psiholoških razloga, bez stvarne namere da se upotrebi. Neko je ipak pravilno procenio (VJ?, Skupština opštine?, MUP?) da bi njegova upotreba protiv demonstranata, pretežno žena srednjih godina, dakle majki, mogla izazvati još veće ogorčenje ne samo okupljenih, nego i ostalih građana.

Stigli rezervisti

Broj protestanata se iz dana u dan uvećavao. Prema nezvaničnim procenama, već trećeg i četvrtog dana protesta na ulicama je bilo oko 1000 ljudi. Povećao se i broj policajaca. Bilo ih je najmanje tridesetak. Po poznatoj marsšruti iz zimskih protesta 1996/97, demonstranti bi krenuli u „šetnju”. Pošli bi od Trga kosovskih junaka glavnom ulicom, prošli bi pored Crkve svetog Đordja, skrenuli kod spomen-parka Kosturnica... Kolonu su sa obe strane pratili policajci. Kod Tehničke srednje škole, jednog od prvih dana protesta, došlo je do pokušaja sprecavanja nastavka „šetnje”, ali su građani posle razgovora sa policajcima, koji je trajao oko pola sata, odlučno nastavili svoj put, pored zgrade Gimnazije, natrag do Trga i Vojnog odseka. Policija nije reagovala. Među demonstrantima se pričalo da su vojnici rezervisti na Kosovu dobili informaciju o protestu i da podržavaju svoje roditelje. Jedna od učesnica protesta danas kaže da je neko doturio pismo rezervistima u kojem je pisalo da je došlo do sukoba između policije i građana. I još kaže da je to lukavo smišljeno pismo, prema mišljenju mnogih, prelomilo rezerviste, koji su i pre toga razmišljali o napuštanju vojnih položaja.

Vrlo brzo se, naravno, pokazalo da su pitanja mobilizacije i rata tesno povezana sa režimom, sa načinom na koji se sprovodi politika. Nekoliko dana posle početka protesta u Kruševac je stigla prva grupa vojnika rezervista. Prema pričanju samih vojnika, u to vreme, a priče su se poklapale, broj odbeglih u kompletnoj opremi, u uniformama dakle i sa oružjem, kretao se od 1000 do 1500 ljudi. Reč je o rezervistima iz pešadijskih jedinica, koji su se nalazili na području Istoka, Čakora, Mokre Gore, dakle u delovima Kosova koji su bili relativno blizu administrativne granice sa Srbijom. Pešadija je lakše mogla da beži sa oružjem od, recimo, artiljeraca, a istovremeno je pretila manja opasnost od pripadnika albanskih snaga, Oslobođilačke vojske Kosova. Rezervisti su došli u kamionima. Kažu da je bilo oko dvadeset, dvadeset pet kamiona. Išli su preko Kopaonika. Iznad njih su kružili NATO avioni, ali bi posle izvesnog vremena odlazili. Niko ih nije zaustavljao, niko ih nije ometao i bezbedno su stigli u Kruševac. Uskoro su se mnogi od njih priključili demonstrantima čiji se broj sada popeo na oko dve hiljade ljudi (opet nezvanična procena). Dva dana kasnije došlo je još oko **1300** rezervista.

Stigao i Pavković

Onda je u Kruševac došao i general Nebojša Pavković, tada u svojstvu komandanta Treće armijske oblasti. Pavković je u sali Doma sindikata održao zaredom, jedan za drugim, dva sastanka sa građanima demonstrantima. Na ulasku u zgradu Doma sindikata organizatori sastanka, verovatno Opštinski vojni odsek i Skupština opštine, tražili su od onih koji ulaze u salu da se potpišu i ostave broj svoje lične karte, što su učesnici skupa odbili. Sala Doma sindikata u kojoj je održan ovaj sastanak inače ima oko **300** mesta. Prvi sastanak održan je sa početkom u šesnaest, a drugi sa početkom u osamnaest sati. Oba puta je sala bila puna.

Pavković je posle reči o patriotizmu i odbrani zemlje, za neadekvatno odlučivanje i slanje poziva za mobilizaciju okrivio mesne zajednice! Obećao je da će vojnici pobešli sa Kosova biti demobilisani i uredno razduženi, odnosno vratiće uniforme i oružje. Na pitanje roditelja da li će biti smatrani dezerterima i kažnjeni, odlučno je rekao da neće. I zaista, vojnici nisu hapšeni i pritvarani, ali kažnjeni ipak jesu – novim pozivima za mobilizaciju! Najveći deo njih se, naravno, krio da im pozivi ne bi bili uručeni, ali se jedan broj ipak vratio na Kosovo i ostao tamo do kraja rata. Odgovornima u Vojsci za bežanja vojnika smatrani su njihove neposredne starešine i mnogi su bili u pritvorima i saslušavani su. Dolaskom skoro tri hiljade vojnika rezervista u Kruševac, stari razlozi za protest formulisani kroz jednu od parola demonstiranih *Vratite nam decu*, praktično su se, ako ne u potpunosti, a ono velikim delom izgubili, ali su se sada pojavili novi. To je bio pre svega strah da vojnici ne snose posledice svoga čina i eventualna nova mobilizacija što se, rekli smo već, i dogodilo. Može se to smatrati i izvesnim dokazom nepoverenja u rukovodstvo Vojske, naročito posle obećanja da neće biti novih poziva, koja nisu ispunjena.

Parole, transparenti i glasine

Posle desetak dana protesti u Kruševcu su počeli da jenjavaju, da bi na kraju sasvim prestali, uz pomoć milicije, doduše. Naime, na svim važnijim prilazima gradu postavljene su patrole koje su detaljno pregledale prtljag. Ljudi koji su iz obližnjih sela dolazili ujutru na posao žalili su se da im je milicija kompletno pregledala automobile i zadržavala ih u proseku po pola sata. Blokada grada trajala je nekoliko dana. Šta se, u stvari, događalo u Kruševcu? Vrlo je verovatno da većina učesnika protesta u prvi mah, a mnogi i tokom čitavog protesta nisu bili svesni pravog značaja tih desetak majskih dana i događaja u kojima su učestvovali. Činjenica je da su se okupljali iz straha za svoje najbliže i da su im primarni zahtevi bili da im se deca vrata sa Kosova i da se napravi smena vojnika na ratištu. Vrlo brzo se, naravno, pokazalo da su pitanja mobilizacije i rata tesno povezana sa režimom, sa načinom na koji se sprovodi politika. I vrlo brzo su zahtevi dobili širu dimenziju: da rat stane, da vlast podnese ostavku, što se izražavalo i kroz povike demonstiranih: *Vratite nam decu, Bando crvena, Dole režim, Pošaljite svoju decu, a ne našu*. Slične parole, nevešto ispisane, mogle su se pročitati i na kartonima koje su demonstranti nosili kao transparente. Ogorčenje, strah i bes demonstiranih pojačavale su glasine koje su u nedostatku zvaničnih informacija dobijale razmere morbidnosti. Navodno su donošeni mrtvi vojnici sa ratišta, a leševi držani u hladnjačama i vađeni iz njih

povremeno da ne bi bilo puno sahrana u istom danu i da se javnost ne bi uznemiravala. Treba ovom prilikom pomenuti slične proteste roditelja koji su se gotovo istovremeno događali i u Aleksandrovcu i pokušaj da protestanti iz Aleksandrovca dođu u Kruševac kako bi zajedno izrazili svoj bunt, ali to milicija nije dozvolila. Danima se posle pričalo kako su građani Aleksandrovca svog predsednika Skupštine opštine i fizički napali. Posebno značajna može biti i činjenica da su oba grada, i Kruševac i Aleksandrovac, gradovi u kojima su socijalisti dobili prethodne lokalne izbore. Kruševac je zapravo bio jedan od retkih većih gradova centralne Srbije u kojem se to desilo. Od 1996. nosio je epitet crveni. Zagovornici ratne politike su mu posle majskih dešavanja pripisali novi epitet: izdajnički. Indikativno je još nešto. Većinu su socijalisti dobili zahvaljujući glasačima na selu. A većinu demonstranata činili su upravo meštani okolnih sela! Pretpostavlja se da je to zbog toga što su na selima sprovedene masovnije mobilizacije. Računalo se na faktor nesuprotstavljanja režimu, na podršku koju je vlast dobila na izborima, na trpeljivost. Pokazalo se da je računica bila pogrešna.

Da li rado Srbin ide u vojnike?

Ako govorimo o strukturi demonstranata, može se slobodno tvrditi da je oko 90 odsto ljudi dolazilo iz okolnih sela. Među njima, najveći broj imao je nekog od najbližih na Kosovu. Procenat građana koji nisu imali najbliže, ali su verovatno s obzirom na veliki broj mobilisanih imali nekoga na Kosovu, možda među poznanicima ili daljim rođacima, i koji su učestvujući na protestima izražavali svoju ličnu pobunu, bio je mali. To ukazuje na srazmerno malu podršku i solidarnost koju su demonstranti imali od drugih kategorija građana. Nijedna politička, staleška, građanska, strukovna ili bilo kakva druga organizacija nije ih zvanično podržala. Podaci o polnoj strukturi ucesnika govorili bi sigurno u korist žena, pre svega majki, zatim supruga i sestara. Procene o broju protestanata su različite. Spominjane su čak cifre i od deset hiljada ljudi. Teško je proceniti broj onih koji su se okupljali, ali bi se moglo, u danima kada su protesti bili najmasovniji, govoriti o nekoliko hiljada ljudi – najviše do pet hiljada.

Nijedan lokalni medij, a u Kruševcu postoji nekoliko radijskih i televizijskih stanica, nije izveštavao, čak nije ni reč objavio o početku protesta

Većina učesnika majskih demonstracija u Kruševcu dolazila je, kao što je rečeno, iz okolnih sela. To su mesta: Bela Voda, Kukljin, Makresane, Zabare, Jasika, Konjuh. Poneki od njih su zbog restrikcije gradskog autobusnog saobraćaja pesačili po desetak kilometara da bi u podne stigli na protest i isto tako pešice se vraćali u svoja sela. Taj faktor seoskog ogledao se u izvesnoj neartikulisanoj zahteva i samog protesta, neorganizovanosti, polupismenosti. Prilikom obraćanja preko megafona protestanti su pravili gramatičke greske. Tim pre, imponovala je i dirljivo u isto vreme delovala njihova upornost, čvrsta rešenost i odsustvo straha, kao i organizovanost koja se nekako ipak uspostavljala sama od sebe. Time je seosko stanovništvo kruševačkog kraja opovrglo tezu da je srpski seljak uvek spreman za rat, dok je broj mobilisanih sa tih područja potvrdio istinu da se ratovi vode preko leđa seljaka i najsiromašnijih slojeva.

Inace, prema podacima koje su nedavno, prilikom jedne od svojih akcija, naveli članovi *Otpora*, na Kosovu je tokom NATO agresije poginulo **56** pripadnika Vojske Jugoslavije ili MUP-a sa teritorije krusevačke opštine.

Gde je taj narod?

Sve vreme protesta policija se prema protestantima na ulici ponašala korektno. Bilo je angažovano dosta policajaca, dolazilo je do verbalnog sukoba i rasprava sa građanima tokom šetnje, ali incidenata i upotrebe sile nije bilo. No, još za vreme protesta, a naročito posle njega, počela su hapšenja Zoran Paunović, odbornik Srpskog pokreta obnove u kruševackoj Skupštini opštine tvrdi da je oko **200** ljudi bilo privođeno na saslušanje. On sam hapšen je dva puta, prvi put 22. maja, a drugi put 26. maja. Prvo saslušanje trajalo je, kaže Paunović, punih devet sati. Branio se ćutanjem. Nije govorio jer mu, kaže, nisu predali kopiju zapisnika koju je tražio. Drugi put Paunović je uhapšen u kaficu. Prema njegovim rečima, prišla su mu tri muskarca u civilu koji su se predstavili kao inspektori sa strane i priveli ga u MUP na saslušanje koje je trajalo trinaest sati. U zahtevu opštinskom organu za pokretanje prekršajnog postupka, datiranom na 26. maj, piše da je Paunović 17. i 18. maja, u vremenu od 11 do 19 časova za vreme ratnog stanja na Trgu kosovskih junaka, ispred Gimnazije i ispred Komande Vojnog odseka učestvovao u javnom skupu građana za koji nije izdato odobrenje nadležnog organa i na tom skupu usmeravao učesnike posebnim pokretima ruku, a u jednom momentu je glasno uzviknuo: Gde je onaj narod, zašto ne ide! U zahtevu se za učinjeno traži najstrožija kazna!

Cilj MUP-a bio je, smatra Paunović, da za proteste optuži Srpski pokret obnove iako Opštinski odbor u vreme ratnog stanja gotovo da nije ni delovao. To, da se opštinski odbori opozicionih stranaka tokom rata nisu ni sastajali, osim neformalno, niti su imali pravo da daju bilo kakva saopštenja (to pravo za sebe su zadržali Glavni odbori i centrale stranke), potvrđuje i Miloš Radulović, predsednik Opštinskog odbora Demokratske stranke Srbije: *Da smo pokušali da uspostavimo bilo kakav kontakt sa građanima na protestu, a to oni nisu ni želeli, mislim da bi u tom slučaju protiv njih verovatno bila upotrebljena sila, kaže Radulović i dodaje: Na protestima smo učestvovali pojedinačno, kao građani, nikako kao Odbor ili stranka. Svaka politička akcija u vreme ratnog stanja bila je veoma opasna.*

Vest koja je spasila Kruševac...

Nijedan lokalni medij, a u Kruševcu postoji nekoliko radijskih i televizijskih stanica, nije izveštavao, čak nije ni reč objavio o početku protesta. Ceh za cutanje platila je opštinska radio-televizija, Radio-televizija Kruševac. Naime, demonstranti su bukvalno upali u redakciju ove medijske kuće, prethodno razbivši staklo na ulaznim vratima zgrade Doma sindikata u kojoj se nalazi Radio-televizija, i prevrnuli nekoliko stolova. Narednog dana u informativnoj emisiji na Televiziji Kruševac pojavila se vest o protestima u kojoj je jedini tačan podatak bila činjenica da su protesti održani. Ostatak vesti sadržavao je tvrdnju da su protesti upereni protiv NATO-a i da pružaju punu podršku vlasti i Vojsci Jugoslavije! Do kraja protesta, međutim, Televizija je povremeno nastavila da izveštava o dešavanjima, istina šturo, ali korektno.

Za Radio televiziju Srbije protesti u Kruševcu nisu postojali, no kada je reč o ovoj kući, to je i bilo očekivano. U uslovima ratne cenzure, međutim, ni ostali mediji, radio i štampa nisu se usudili da o tome obaveste javnost. Za razliku od Srbije, svet je gotovo odmah saznao za dešavanja u Kruševcu, preuzevši informaciju o protestima od Televizije Crne Gore. Iza pseudonima kojim je potpisivan izveštač Televizije Crne Gore, krilo se ime Miroljuba Arsića, tadašnjeg i sadašnjeg dopisnika lista *Danas* iz grada pod Bagdalom. *Opštinske strukture u Kruševcu nemaju kulturu komuniciranja sa javnošću, te tako, recimo, nikada ne organizuju konferencije za novinare, priča Miroljub Arsić, godinu dana posle. Zatvorenost vojnih struktura je već poslovična. Slično se u vreme rata ponasao i Opštinski štab. Do protesta je, prema mom mišljenju, došlo zbog nedostatka informacija o dešavanjima na Kosovu. Tek pri kraju rata Vojska Jugoslavije je u Kruševcu i Trsteniku formirala pres centre. Radio-televizija Kruševac, kao opštinski medij pod stopostotnom kontrolom opštinske vlasti, nije tokom bombardovanja ispunila očekivanja niti svrhu postojanja. Ona, doduše, nije dezinformisala, nije objavljivala lažne informacije, ona je jednostavno ćutala.*

Istovremeno sa izveštavanjem za crnogorsku radio-televiziju, Arsić je slao i izveštaje za podgoričke *Vijesti*. Te informacije preuzimale su svetske agencije. Uredništvo Televizije Crne Gore je Arsiću reklo da su predstavnici Vojske Jugoslavije dolazili da se raspitaju o izveštajima i tražili snimke koji su poslati. Arsić kaže da je siguran da su ga tokom protesta i rata pratili, tako da je bio prinuđen da izveštaje šalje krišom koristeći telefone svojih prijatelja. Porodicu je sklonio na sigurno mesto, u selo, da ih eventualno neko ne bi uznemiravao. Arsić misli da je ta vest koja je otišla u svet spasila Kruševac, ali i Aleksandrovac, od daljeg bombardovanja. Portparol NATO-a, Džejmi Šej, zaista je na brifinzima nekoliko puta spomenuo Kruševac, a to su učinili još neki zvaničnici NATO-a i Amerike. Da li je taj događaj bio od presudne važnosti, to nije moguće tvrditi niti utvrditi, ali je činjenica da Kruševac zaista posle toga više nijednom nije gađan do kraja rata. Arsić još kaže da je od tada, a i zbog nekih emisija na lokalnoj televiziji Kanal Plus, koje je uređivao i vodio i kroz koje su prošle sve relevantnije ličnosti političkog i društvenog života u Srbiji, kao novinar nepoželjan na mestima na kojima se pojavljuje opštinska vlast. Arsić o ovom događaju priprema publikaciju, jer smatra da događaj zaslužuje da bude upamćen. On misli da je to za Kruševac istorijski događaj, o kojem se u Srbiji i posle godinu dana još uvek ne zna gotovo ništa. Informacije su u svet odlazile i posredstvom izveštaja koje je od trećeg dana protesta za radio Slobodna Evropa slao Ljubiša Popović, nekada novinar opštinske radio-televizije. Radio Slobodna Evropa je u jednoj od svojih emisija objavio da je po završetku protesta na saslušanje priveden i Popović i da je u pritvoru proveo tri dana.

Napomena: Prilikom pokušaja rekonstrukcije događaja u Kruševcu, sredinom maja 1999, autorka je koristila licna sećanja i iskustva, s obzirom da je učestvovala na protestima, kao i iskustva i sećanja svojih poznanika, prijatelja i rođaka, takođe učesnika protesta.

Bojan Tončić

Mrtvi i živi

Za mrtve je kasno. Za njihove porodice ništa više ne može da bude Cpobeda”, kako je sunovrat vlastite sumanute politike nazvao jedan od ljudi sa haške poternice. Jug Srbije platio je preskupi račun divljanja svog favorita po balkanskoj krčmi i to ne može da se sakrije slavljima povodom otvaranja pontonskog mosta ili „Bambi parka”.

Leskovac je oblepljen posmrtnicama na kojima su slike mladića, „krase” ga tuđe satelitske antene, skupi oteti automobili. Nema para da se napune „oslobođeni” zamrzivači. Leskovčani su videli odbranu zemlje, ubijanjem civila, paljenjem kuća, proterivanjem beskrupuloznom pljačkom. Neki od njih su aktivno ili pasivno učestvovali u svemu tome. Ogromna je većina onih koji nisu želeli rat, ubijanja, strahote, ali nisu mogli da im se odupru. Sada traže odgovore, pate. Sa njima i njihovi najbliži koji se nadaju da duboki ožiljci iz dana NATO bombardovanja nisu neizlečivi.

Grad je dobio nove žitelje, Srbe sa Kosova koji se nikada neće vratiti na svoja zgarišta. Oni se posle više od 12 godina prisećaju obećanja „Niko ne sme da vas bije”, a možda i gazimestanske najave da „ni oružane bitke nisu isključene.”

Na 300 kilometara južnije od Beograda „pobeda” znači siromaštvo i očaj. Vlast nudi svetkovine poput „Roštiljijade” i „katarzu” u vidu glorifikacije primitivizma usred grada, uz dim, „deset (ili više) s lukom” – za one koji imaju para. Opozicija nudi promene, a njeni novi gurui prizivaju otpuštenog ratnog zlikovca da im se pridruži, devalvirajući svoje u osnovi dobre namere.

Nasuprot tome stoje slike građanskog protesta u Leskovcu koje su obišle svet i pokazale da ovdašnji ljudi imaju pozitivnu energiju i želju da nešto promene. Da posle krvave kosovske avanture i časne ljudske pobune protiv njenih uzroka i posledica ništa više nije isto. Leskovac posle četiri besmislena rata ne želi više da isporučuje danak u krvi bilo kom fireru.

Senku na leskovački građanski bunt bacili su ljudi koji su bez ikakvog prava nasrnuli na kuću čoveka koga smatraju krivcem. Takvi postupci nisu poštteni, nisu u duhu građanskog protesta. Njima se legalizuje nasilje kao ključni segment političkog života. Policijsko-pravosudna bahatost, hapšenje i zatvaranje organizatora protesta mimo elementarnih pravnih normi, dokazi su da se to opasno kolo može samo razumom prekinuti.

Strah od represije i stranačko uplitanje oterali su građane sa ulica, ali je blistavi južnjački trijumf nad osnovnom polugom režima, televizijom, ostao dokaz da sila ostaje nemoćna pred građanskom hrabrošću. Leskovac se izborio za putokaz sebi i drugima. Ostaje samo da se podseti svojih boljih dana i pođe u budućnost.

Jul, 1999. *Prava čoveka*

Roditelji u crnom: „Nekažnjeni zločini!“

Neformalno udruženje roditelja vojnika čija su deca poslednjih godina nastradala u Vojsci Srbije i civila koji su ubijeni tokom NATO bombardovanja RTS-a, 23 aprila 1999. godine. (ubijeno 16 radnika televizije). Oni se zalažu za otkrivanje istine o okolnostima pod kojima su njihovi sinovi izgubili živote služeći redovni vojni rok u Vojsci Srbije, kao i za utvrđivanje odgovornosti državnog vrha zločinačkog režima Slobodana Miloševića. Stvaranje udruženja podstakla je tadašnja blogerka Jelena Milić.

– 27. avgust 2004. – U kasarni „Jablanica“ u Leskovcu ubijen vojnik *Dragan Kostić* iz Požege.

– 5. oktobar 2004. – U kasarni „Karaš“ u Topčideru na straži su ubijeni vojnici *Dragan Jakovljević* i *Dražan Milovanović*. „Naša deca su ubijena jer su videla Ratka Mladića“. – rekli su očevi ubijenih vojnika.

– 2. avgust 2005. – U kasarni „Simkovac“ u Leskovcu je ubijen vojnik *Srđan Ivanović*.

– 30. jun 2005. – U kasarni „Devojčin kamen“ u Leskovcu je ubijen vojnik *Radoman Žarković*.

– 2001. – u vojsci je bilo deset samoubistava, 2002. – četiri, 2003. – petnaest, 2004. – devet, 2005. – trinaest, a 2006. – petnaest samoubistava vojnika. U periodu od 2004. do 2006. ubijena su ukupno 33 vojnika.

Počev od 2006. Centar za evro-atlantske studije realizuje kampanju pod nazivom '**Stop zaboravu!**' Ovom kampanjom zahteva se odgovornost države i vojske. Žene u crnom učestvuju u navedenoj kampanji, kao i u akcijama solidarnosti sa porodicama ubijenih vojnika u Topčideru.

(Ženska mirovna agenda, ŽuC, 2009.)

OSAM GODINA NAKON UBISTVA GARDISTA U TOPČIDERU

Povodom osme godišnjice mučkog ubistva vojnika Dražena Milovanovića i Dragana Jakovljevića izražavamo solidarnost s roditeljima i porodicama ubijenih vojnika i još jednom dajemo podršku njihovoj potrazi za istinom o smrti dvojice mladića, koja se sa osnovanom sumnjom povezuje sa skrivanjem haškog optuženika Ratka Mladića u vojnim objektima.

Pred ulazom u kasarnu na beogradskom Topčideru u Dražerovoj ulici 5. oktobra 2012. godine u 9.30h položićemo venac u znak sećanja na nevine žrtve zločinačke politike koja je još uvek na delu.

Slučaj Topčider –ubistvo dvojice gardista Vojske Srbije na redovnom služenju vojnog roka koje osam godina nemaju ni krivični ni bilo kakav drugi epilog, odličan je primer nepostojanja reforme pravosuđa i celokupnog sektora bezbednosti u Srbiji. I ovaj zločin potvrđuje nedostatak političke volje i odgovornosti države da pročisti državni aparat od onih koji čine, podstiču ili zataškavaju krivična dela.

Indikativno je da u Srbiji ni 2012. ne postoji ni kritičan stepen pritiska javnosti da vinovnici ovih, i počinici drugih kriminalnih dela poput ubistava novinara i političara, budu privedeni pravdi.

Centar za evroatlantske studije (CEAS), uz podršku drugih organizacija civilnog društva, iz godine u godinu, prikuplja dokaze da država sistematski zataškava okolnosti smrti vojnika u Topčideru, bez obzira da li su na vlasti DSS, SNS, URS, DS, SPS. Strategija države je iznurivanje porodica ubijenih vojnika i njihovih pravnih zastupnika, koji se jedini bore za istinu i pravdu, umesto da to čini država Srbija.

Srbija smatra da je saradnja sa Haškim tribunalom okončana izručenjem optuženih. CEAS i Žene u crnom smatraju da istinska saradnja znači i obavezu države da građankama i građanima Srbije saopšti ko je decenijama skrivao ili omogućavao skrivanje haških optuženika, bez obzira na kojoj se funkciji nalazio.

Od države Srbije, a pre svega od ministarstava policije, odbrane i pravde:

- Zahtevamo da prestane da skriva istinu o ubistvima gardista i obezbedi pravdu za porodice žrtava!
- Zahtevamo da nadležne institucije pronađu i kazne sve koji su na bilo koji način odgovorni za ubistvo dvojice gardista!
- Zahtevamo kraj politike nekažnjivosti, kako za zločine u ratu, tako i za zločine u miru!

Beograd, 5.10.2012.

Centar za evroatlantske integracije

Žene u crnom

Bojan Tončić

Pozivar je srce Srbije ili mrtvački muštuluk

Znali su gdje će me naći. Kurvini sinovi...

Džoni Štulić

Evo nam ponovo profesionalnih rezervista na ulicama sa zahtevom da im se isplati jednokratna pomoć do datuma izbora, što bi valjda značilo da će to umeti da cene na biralištima. Dezerteri kojima je na ovom mestu posvećena dužna pažnja nisu protestovali, recimo zbog toga što su godinama bili nedostojni nasleđstva, a dnevnice, preciznije noćnice, za zalaganje, strah i odvojeni život nisu zatražili ni pozivari, ta nezaobilazna karika balkanskih ratova devedesetih godina prošlog veka.

U to doba, kada nam je, ćosićevski rečeno, strepnja bila dublja od nade, pozivar-amater se udobno smestio u naše živote i taj se soj ljudi definitivno profilisao kao personifikacija nove realnosti, glasnik smrti koju je srbijanska ratna mašinerija promovisala u patriotizam.

Bio je on i ranije tu, pored nas, nekakav tihi sused, činovnik, mašinbravar, nastavnik, obično ali ne i nužno oslobođen vojske, rečju čovek od poverenja, sa dobrim vezama kojima se da isposlovati takav status. Običan čovek koji je tek ponekad viknuo na ženu ili decu; uvek se ljubazno javljao, ničim se nije isticao. Znalo se, međutim, da njega ne treba ljutiti, jer ko zna čemu će valjati. Bolje je pozvati ga na kafu i saslušati njegove nebuloze o tome da, eto, stvaramo četiri države i da je situacija izuzetno složena, jer su ih juče zvali na razgovor i rekli im da budu spremni. Sve se to dešava dok diljem Srbije struji drhtaj „otkucali pozive”, a sa ekrana Vučelićeve televizije pljušte zadivljujući procenti odziva i podsećanje na zakonske posledice za neodazivanje.

Pozivara, dakle, po liniji subordinacije, poziva nadpozivar i on se prihvata posla s punom ozbiljnošću i odgovornošću, ali i latentnim strahom od lošeg učinka i kerova; nije ga stid da, višestruko motivisan, usred noći budi pošten svet i trenira strogoću. Motivi su jednostavni, a prvi je „bolje on nego ja”. Tu je i nesputani poriv za demonstracijom male vlasti koja je, knjige kašu, vazda bila najopasnija. Te sreće: „Nemoj komšinice, kako nije tu, juče sam ga video na basketu”; „Bolje potpišite, nego da dolazi vojna policija”; ali i mogućnost da se nekom u vidu slušbene beleške („Nije na toj adresi”) pruži šansa, što ima svoju cenu. Ocenu „naročito se ističe” zavredeli su mnogi. U arhivi jedne organizacije za zaštitu ljudskih prava našao se i slučaj A. D, studenta Fakulteta likovnih umetnosti, kome je presuđeno sedam i po godina zatvora, a jedini dokaz protiv njega bila je konstatacija pozivara na poledini poziva „Ne otvara vrata, ali se iz stana čuju glasovi”. Epilog je bilo dvogodišnje skrivanje po podrumima do amnestije. Mnogi nisu bili te srce, u Srbiji je 1999. bilo dvostruko više optuženih za izbegavanje vojne obaveze nego mesta u zatvorima. Tako tihi sused postaje realizator volje suverena, ali i lokalni autoritarni gospodar života i smrti koji ima mogućnost da ispolji vlastitu frustriranost, mržnju, netrpeljivost prema kosijanerima, pankerima, uglednim ljudima različitih provenijencija, biciklistima („Daće

Bog da se ne vrate”) koje zapravo nije mogao da smisli, jer su lepši, pametniji. uspešniji, normalniji. Činjenica da su neki netipični pripadnici ovog soja s predumišljajem imali slab učinak i na svoj način, rekao bi Pekić, jeli smrt („Gubi se, nočas ne idem sam”), tek potvrđuje da je sraman postotak građana Srbije koji su palili sveće, razvlačili crni flor, zvonili i molili se protiv rata, istinski patili zbog Vukovara, Sarajeva, Srebrenice i drugih troponima najstrašnijeg stradanja u Evropi posle Drugog svetskog rata.

Onima koji nisu pristajali na ubijanje preostali su snalažljivost i ženski svet. „Reč je o tanušnom sloju žena koje su se u isto tako tanušnom srednjem sloju uspele formirati kao emancipovane i nezaslepljene individue, i koje su svoje potomstvo vaspitale tako da se u novonastaloj situaciji ponaša po jasno utvrđenom obrascu. Govorimo o majkama, tetkama, ujnama i taštama dezertera i pacifista, o generaciji koja je neslobodu izbora svoje mladosti umela da investira u slobodni izbor naredne”, (Ratni Kandid, Svetlana Slapšak, Radio B92, Beograd 1997).

Posle pozivara dolazi pristajanje ili pobuna, na kakvu su se odlučili mnogi koji su već obukli uniformu. Ali i dilema kakvu je tragično okončao Miroslav Milenković (1951) koji se 20. septembra 1991. ubio na stočnoj pijaci u Šidu, između dva stroja rezervista, onih koji su bili rešeni da krenu put Vukovara i onih koji su ostavili oružje. „Tamo gdje može de se bira samo između optužbe za kukavičku izdaju i pohvale za junačko ubijanje čoveka nema mesta za čoveka. To je smisao Miroslavljeve žrtve”, zapisao je pred Predsedništvom Srbije, pod svećama upaljenim za sve žrtve rata Ivan Čolović (Grobnica za Miroslava Milenkovića, knjiga epitafa, grupa nevladinih organizacija, Beograd 2002) Između Milenkovića i smrti osmišljene negde daleko iznad njih bio je pozivar. Iako samo spona, bio je i ostao važan, jer ga se niko nije odrekao i neće. Pozivari nisu društvena grupa, neskloni su samoorganizovanju, ne traže dnevnicu iako su delili pozive i u vreme vazдушnih uzbuna. Smatraju valjda da su namireni većitim statusom važnog čoveka. Po logici Srbije danas, trebalo bi ipak da se i oni okoriste za svojevršni mrtvački muštuluk, jer da nije bilo njih, ne bi bilo ni dnevnica te bi valjalo da se nekako ugrade, kao kad dobitnik na „bingu” časti prodavačicu kod koje je kupio tiket. Možda im nije pravo što više nemaju onoliku vlast, jer ovaj prigovor savesti sreću kvvari, ali oni su i dalje srbijanska konstanta, srce Srbije, takorekuć. Niko ne može da tvrdi, naprotiv, da će njihova misija biti zauvek okončana. Ako i ne bude poziva na front, imamo novu varijantu: paljenje baraka na carini. Uvek je tu neugasla potreba za oživljavanje sprege sa srodnim dušama, a to su nastojnici, predsednici kućnih saveta, penzionisani referenti za ONO i DSZ koji valjda i danas duže neupotrebljive gas-maske, njihovi ispisnici iz haustora koji uvek imaju savršen ulaz i izlaz i, iako nagluvi, pedantno beleže svaki orgazam u zgradi. Ili ga knjiže kao takav, pogotovu ako je reč o nekakvoj vanbračnoj vezi. Pa ako ih se sete za dan bezbednosti...

Maj, 2008. *Beton*

III deo

**Ženski otpor protiv militarizma u svetu
pokreti majki**

Majke sa Majskog trga u Argentini

Madres de Plaza de Mayo: *Hasta la victoria siempre* "Do pobjede uvek!"

Majke nestalih, ubijenih i otetih sinova i kćeri, koji/e su se suprostavili/e vojnoj diktaturi u Argentini, počev od 9. aprila 1977. godine. Organizuju proteste svakog četvrtka ispred predsedničke palate Casa Rosade.

One su zahtevale istinu o zločinima, sakupljale su dokaze protiv članova vojne hunte i zahvaljujući njihovoj upornosti, mnogi visoki funkcioneri vojne hunte su bili osuđeni na osnovu tih prikupljenih dokaza. Slična udruženja majki su organizovana u Čileu, Salvadoru i Gvatemali. Majke s Majskog trga su prestale sa nedeljnim protestima januara 2006. ali su nastavile ostale vidove aktivnosti. (*Ženska mirovna agenda, 2005.*)

Nora Morales de Kortinjas

Majke s Majskog trga – otpor koji traje

Tokom XX veka Argentina je prošla kroz duboke procese institucionalnog nasilja.

Poslednji vojni udar (1976.- 1983.) bio je najkrvaviji u argentinskoj istoriji. Veoma je teško ukratko objasniti razloge koji su doveli do tako okrutnog državnog nasilja, upravo zbog složenosti situacije u tom istorijskom trenutku, kako na nacionalnom tako i na međunarodnom planu.

Vojni udar u Argentini podudario se sa talasom vojnih diktatura u više zemalja u Latinskoj Americi – to se zvala zbirnim imenom Operacija Kondor. Nakon perioda peronističke vlasti počev od četrdesetih godina XX veka i izgradnje države socijalnog blagostanja, primenjena je nova formula: neoliberalizam na polju ekonomije i konzervativizam u politici. Vojni puč institucionalizovao je državni teror, koji se ispoljavao u široko rasprostranjenom teroru, ubijanjem i prisilnim nestankom ljudi. Oružane snage delovale su kao okupaciona sila u vlastitoj zemlji.

Ukinute su političke, sindikalne i kulturne institucije; represivna država nekažnjivo je sejala teror nad nedužnim stanovništvom. Vojne vlasti su u skladu sa već pomenutim ideološkim postulatima, nametnule antinarodne ekonomske i socijalne mere.

U cilju disciplinovanja društva, zavladao je stanje terora uz masovno učešće takozvanih snaga bezbednosti: a to su sve tri grane vojske i policija. One su se oslanjale na doktrinu nacionalne bezbednosti, koja ima dugačku tradiciju u redovima vojske.

Odmah sa početkom vojnog puča, praksa prisilnih nestanaka postaje svakodnevna i

sistematska. Bio je očigledno da se nije radilo o usamljenim slučajevima ili o prekoračivanju policijske i vojne represije nego o organizovanom planu vojnih vlasti. Taj plan je uživao podršku velikih ekonomskih činilaca, kako na nacionalnom tako i na međunarodnom novou; tome treba dodati i saučesničko ćutanje sindikalnog birokratskog rukovodstva, najvećeg dela velikih političkih partija, jednog dela ckrvene hijerarhije, kao i jednog dela stanovništva.

Prisilni nestanci nisu bili praktikovani samo u Argentini već i u svim zemljama Latinske Amerike u kojima su preuzele vlast vojne diktature. Totalitarni režim je već 1976. godine pokušao da militarizuje celokupno društvo na svim nivoia, javnom i privatnom, putem terora i sistematske represije, s ciljem da onemogući sve kanale građanskog delovanja, socijalnih protesta, učutkivanjem i razbijanjem građanstva.

U tom kontekstu, pokret za ljudska prava pronašao je način da se suprotstavi, da pokuša da osujeti vojne vlasti i organizuje otpor državnom terorizmu. Unutar te veoma široke lepeze pokreta za ljudska prava rođene su i Majke s majskog trga prvenstveno protiv nepravdi i institucionalnog nasilja.

Nastale smo u kovitlacu velike tragedije, iz te tragedija izrastao je naš pokret koji će premašiti granice Argentine.

Pokret Majki s majskog trga nastao je spontano, iz osećanja bola; to je aktivistički pokret horizontalne, heterogene, pluralističke strukture. Okupile smo se da bismo obelodanile i borile se protiv protiv dotada nepoznatog vida kršenja ljudskih prava – prisilnih nestanaka ljudi.

U početku su vojne i civilne vlasti umanjivale značaj našeg pokreta smatrajući da će se pokret sastavljen od žena a među njima najviše domaćica, vrlo brzo umoriti i da ćemo se vratiti našim kućama.

Verovale smo da će nas majčinska uloga zaštititi od represije sve dok nisu kidnapovali Asusenu Viljaflor (Azucena Villaflor), pokretačicu Majki s majskog trga, Ester Kareagu (Ester Careaga) i Meri Pons de Bianco (Mary Ponce de Bianco) zajedno sa dve francuske misionarke i grupe porodica nestalih. To se desilo između 8. i 10. decembra 1977. godine, dok smo organizovale akciju protiv nestanaka i otmica.

Iako mu to nije bila prvobitna namera, pokret Majki s majskog trga stupa na političku scenu, postaje veoma značajan faktor političke mobilizacije i borbe, dotada rezervisanom za muškarce. U početku nismo znale da je politika ono što radimo. Međutim, s godinama smo prihvatile političku ulogu iako to nije bio naš izbor. Ostavile smo naše kuće, našu decu i unuke da bismo se posvetile borbi koja možda nije ispunila ono što smo želele, a to je da nam se živa vrata naša deca, ali smo obelodanile i suprotstavile se tragediji kroz koju je prolazila naša zemlja.

Naša deca su bila oteta, na silu odvođena iz kuća, sa radnih mesta, škola, sa ulica. Tako smo započele naše očajničko traganje po državnim ustanovama, kasarnama, policijskim stanicama...Pitale smo: Gde su? Šta ste im uradili? Međutim, vlasti nisu odgovarale, u zatvorima ih nije bilo, sudovi nisu ništa o tome nisu znali, nije bilo niuotuda odgovora.

Naša deca su, kao i celokupno bogatstvo zemlje, bila deo ratnog plena. Otete žene u drugom stanju – naše ćerke održavane su u životu sve dok se ne bi porodile potom su njihovu decu bila silom usvajana. Tako otetoj deci, rođenoj u konc-logorima i raznim centrima za

mučenje dat je lažni identitet, ništa nisu mogla da znaju o svom poreklu a vrlo često su ih usvajali sami mučitelji. Mnoga od te dece su i dalje u porodicama usvojitelja, gde ih se može i mora tražiti. Time se bave Bake s majskeg trga. Danas se dešava da mladi koji saznaju da su usvojeni na taj način, tragaju za svojim identitetom i poreklom.

Vojno-civilna diktatura ne samo što je ostavila za sobom tragičan bilans ubistava, tortura, političkih zatvorenika/ca, nestale, proterane već je udarila temelje za novi ekonomski i socijalni model koji je na bio na snazi u Argentini i posle pada diktature.

Mi, Majke i dalje izlazimo na ulice, svakog četvrtka od 15.30h, na Majskeg trgu, kružimo oko piramidalnog spomenika na trgu. Trg se nalazi ispred zgrade vlade, u blizini najveće katedrale i drugih važnih javnih ustanova. Povodom Međunarodnog dana ljudskih prava prošle godine organizovale smo Marš otpora ponavljajući naše zahteve:

- istraga i sveobuhvatne informacije o svemu što se desilo svakom/svakoj od uhapšenih/nestalih osoba;
- suđenje i adekvatna kazna za sve one koji su učestvovali u državnom terorizmu;
- Poništavanje svih presuda o amnestiji kako bi se okončala nekažnjivost zločina;
- Identifikovanje dece, danas već odraslih mladih ljudi, koja su bila oteta tokom državnog terorizma;
- Neprestana borba u odbrani ljudskih prava.

Iako smo mi, Majke tokom vladavine sadašnjih vlasti u Argentini postigle značajne rezultate u našoj borbi za ljudska prava, iako je započet istinski proces protiv nekažnjivosti, mi nastavljamo kako bi se ispunio san naših ćerki i sinova i našeg naroda a to je borba za socijalnu pravdu a protiv siromaštva, socijalne marginalizacije, diskriminacije. I dalje se suprotstavljamo: ratu, smrtnoj kazni, podržavamo samopredeljenje naroda. Uverene smo da našim zalaganjem i našom borbom dajemo doprinos demokratiji i miru.

(Izlaganje na ženskoj mirovnoj konferenciji u San Sebastijanu, Baskija/Španija, oktobra 2006.; priredila Staša. Z.)

Ebe de Bonafini (Hebe de Bonafini)

MAJKE S MAJSKOG TRGA, 30 GODINA

Do pobjede uvek, drage ćerke i sinovi!

Tog 30 aprila 1977. godine počelo je da se stvara nešto jedinstveno u svetu.

Kao i svaki stvaralački čin ili izum, koji se ponekad desi slučajno. A to što smo mi, Majke izašle na Trg zbog nečeg užasavajućeg, desilo se skoro slučajno na poziv Asusene Viljaflor (Azuzena Villaflor) da odnesemo pismo Videli (generalu, šefu vojne hunte u Argentini) i nije nam bila namera da ostanemo tamo. Tačno je da smo odabrale Trg da potpišemo pismo i to je bila ideja Asusene zbog značenja Trga, ali nismo nameravale da ostanemo tamo. Ni posle tri dana, ni posle četiri dana, ni posle nekoliko četvrtaka zaredom. Ali, malo pomalo počele smo da ostajemo na Trgu jer smo htele da prikupimo što više potpisa Majki, jer nas je bilo malo koje su se potpisivale. Trebalo je da sa svakom pojedinačno popričamo, bile su veoma uplašene i to sasvim opravdano.

Niko nije verovao da ćemo ostati na Trgu, da ćemo nastaviti da se tamo okupljamo. Pitala sam se: koliko često ću dolaziti u Buenos Aires, svaka dva, svaka tri meseca?

Međutim, više je nego jasno da naš pokret nije nastao nimalo slučajno, jer za to postoje istorijski i politički razlozi, kao u slučaju drugih ženskih pokreta. Na primer, pokreta koji je predvodila Huana Asurdaj (Juana Azurduy) ili Eva Peron. Ali, Huana je imala oružje a Eva vlast jer je njen muž bio predsednik (Huan Peron, predsednik Argentine). A ono što smo mi jedino imale bilo je telo. Dakle, postoje istorijski razlozi, ali su veoma različiti, koncepcije su različite. Nas Majke upoređuju sa drugim pokretima buntovnih žena. Ali, nismo sve iste; nije isto imati muža predsednika ili vojsku za sobom ili imati na raspolaganju samo svoje telo. I to prazno telo, telo ispražnjeno od dece, telo koje smo punile idejama, snagom, radom i osećale smo da su se naša deca polako vraćala u naša tela.

Sve je to bilo veoma teško, prošle smo kroz tragična iskustva. Najteže je bilo kad su nam kidnapovali tri drugarice: Asusenu, Mari Ponce de Bianco (Mary Ponce de Bianco) i Ester Baljestino de Kareaga (Esther Ballstino de Careaga) kako bi uništili pokret. I tako smo morale ponovo da počnemo, idući od kuće do kuće, od majke do majke. Ali, bilo je i veoma dobrih stvari, sjajnih, kad što je naprimer 'socijalizacija materinstva'. Postale smo majke svih i to je bio ogroman korak.

Drugi važan momenat je kad smo odlučile da nikad nećemo priznati da su naša deca mrtva. Donele smo takvu odluku uprkos protivljenju skoro celokupnog društva. Išla sam

po mrtvačnicama, često, veoma često i oni koji su nas tamo dočekivali bili su nemilosrdni. Pokazivali bi nam tela, sva tela su bila ista, sva pocrnela, sva su užasno zaudarala, a onda bi bacali, preturali tela jedno preko drugog, da se prestraviš i uplašiš. I rekle smo: ovo nisu naša deca, naša deca nisu leševi. Naše tako snažno uverenje rodilo se iz ljubavi, iz žudnje da povratimo ta lepa lica, iz osećanja da je ono što su one i oni uradili ostavilo veoma dubok trag u svima, ne samo u njihovom Majkama. Šta znači gomila kostiju? Sad čak govore da su pronašli kosti Če Gevare a da zapravo to nisu njegove kosti. Jer on nikako ne može da bude leš. Nije ukopan na Kubi. Jer Če živi u svakom dečaku, u svakoj borbi, sa još većom snagom.

I krenule smo u svet da svedočimo o onome što se dešava, to smo radile hrabro, požrtvovano. I videle smo da je izazivalo snažan utisak gde god bismo se pojavile, da su odmah stvarane veze solidarnosti i ljubavi. Druge majke su usvojile našu belu maramu, na mestima udaljenim od naše zemlje gde se ne govori našim jezikom, ali svuda se razume jezik naših marama.

Kad smo zatražile da se naprave otisci ruku na papiru, stiglo ih je na milione. Posle smo tražile da se na maramama napiše 'Zatvor za počiniocce genocida' i dobile smo poštom na hiljade. Isto se desilo i sa drugim sličnim akcijama. Tako smo shvatile važnost i odjek našeg pokreta, u celom svetu.

Uvek smo mi, Majke, bile kreativne. Sećam se da sam uvek govorila: 'ne idem ja kao da izvodim psa u šetnju'. Da idem na Trg, tamo se pročita nešto a onda se vratiš, to je kao da izvedeš psa u šetnju. Svaki izlazak na Trg uvek mora da ima teatarsku dimenziju, onda to ljudi pamte. Naprimer, piramida na Trgu pokrivena licima naše dece. Nikad ih ne nositi ili pokazivati kao neku kutiju ili kovčeg, nego da budu na što većoj visini, da ih svi vide. Kad smo mi na Trgu, onda je sve puno boja, i muzike.

Naša borba se nastavlja: za radnička prava, za jednakost, za jednaku raspodelu bogatstva. U ovoj zemlji deca više ne umiru od gladi, ne žive na ulici ili traže hranu po kontejnerima. Organizujemo akcije na Univerzitetu, medijima, knjižarama, svuda... Uverene smo da imamo pravo da stalno tražimo, zahtevamo, jer smo to zaslužile borbom ovih trideset godina, svakog minuta, svakog sekunda tokom tih trideset godina. I celim telom.

Kada Hotić i Zumra Šehomerović:

Majke enklave Srebrenice i Žepe

Srebrenica je 1995. bila grad sa statusom »zaštićene zone pod kontrolom vojske UN. Zbog toga je jula 1995. grad bio pun izbeglica. Komanda Vojske RS na čelu s Ratkom Mladićem okupirala je 11. jula 1995. grad, dok su naoružani vojnici Armije BiH na čelu s Naserom Orićem prethodno već napustili grad. Garantujući bezbednost, Mladić je naredio stanovništvu i izbeglicama koji su se zatekli u Srebrenici da napuste grad i krenu prema području pod kontrolom Federacije BiH. Po izlasku iz grada razdvojeni su muškarci od žena i dece, nakon čega su muškarci istog i narednih dana (sve do iza 20. jula) streljani na raznim lokacijama. Deo leševa naknadno je prebačen u tzv. sekundarne grobnice. Dokumentovano je 8.372 žrtava, svi bošnjačke nacionalnosti (među koje spada i izvestan broj muškaraca, žena i dece koji su ubijani u šumama kroz koje su se probijali prema Tuzli).

Kao reakcija na ovaj masakr, 1996.godine nastalo je udruženje Pokret Majke enklava Srebrenica i Žepa, koje okuplja preko 8000 onih koji/e su preživeli/e srebreničku tragediju, a najviše pripadnike/ce porodica ubijenih i nestalih 1995. godine, nakon pada zaštićene zone Srebrenica.

Temeljni razlog za osnivanje Udruženja bila je želja i potreba da se preživeli/le učestvuju u razrešenju sudbine nestalih u julu 1995. godine, a zatim i nestalih od 1992. do 1995. godine u Srebrenici i Žepi, ali i Sokocu, Han-Pijesku, Vlasenici, Bratuncu, Zvorniku, Rogatici, Višegradu i Foči.

Vremenom su se pred Udruženje postavljali novi zadaci - od sudelovanja u ekshumacijama, identifikacijama i dženazama pronađenih posmrtnih ostataka, do ekonomsko-socijalnih, zdravstvenih i problema sa obrazovanjem dece. Pokret Majke enklava Srebrenica i Žepa kao prioritet ima zaštitu žena i dece u okviru porodice i društva ali i vođenje politike ravnopravnosti žena u društvenoj/političkoj sferi. Međunarodnom kredibilitetu udruženja svedoče i značajna priznanja i nagrade: nagrada Victor Gollanz, koju je dodelilo nemačko Društvo za ugrožene narode, nagrada *Sloboda* Međunarodnog centra za mir, Zlatna povelja mira Linus Pauling Internacionalne lige humanista itd.

Povodom desete godišnjice agresije na Bosnu i Hercegovinu 6.aprila 2002. godine Žene u crnom iz Beograda organizovale su zajedno sa udruženjem Žene ženama iz Sarajeva, prvo javno svedočenje u Srbiji o genocidu u Srebrenici na kome su svedočile srodnice ubijenih iz Udruženja majki enklave Žepa i Srebrenica.

„Vratilo me u život saznanje da postoje ljudi koji ipak žele da nas saslušaju i koji nas razumiju. To mi daje snage da se zajedno borimo protiv zla, da se zlo više nikada ne dogodi...“

„Nije čovjek drvo, osjetim potrebu da kažem šta su mi uradili. Desilo nam se zlo, ali bih poručila da se Srebrenica nikad i nikom u svijetu ne dogodi.“

(Kada Hotić i Zumra Šehomerović iz udruženja Majke enklave Srebrenice i Žepe na prvom javnom svedočenju u Srbiji 6.aprila 2002 u Centru za kulturnu dekontaminaciju u Beogradu – Žene ya mir, 2000.)

Hajra Ćatić

Tražimo naše nestale!

O mirnim protestima Žene Srebrenice u Tuzli

Od 1996. godine u Tuzli udruženje građana Žene Srebrenice organizovalo je i još uvijek organizuje mirne proteste. Borimo se za ISTINU I PRAVDU. Do sada je za ovih 15 godina održano 171 mirnih protesta na kojima se uglavnom okupljaju porodice čiji su članovi nestali (ubijeni) u julu 1995. godine. Pored porodica žrtava svakom našem protestu su pružali podršku građani Tuzle, mnoga udruženja, predstavnici zakonodavne i izvršne vlasti, učenici, studenti iz Tuzle, Federacije, kao i mnogi iz evropskih zemalja.

Posebno moram istaći Udruženje *Žene u crnom* iz Beograda koje nam sve ove godine pružaju podršku i često se nađu na našim protestima u Tuzli. Svakog 11. jula prisustvuju komemoraciji i ukupu žrtava genocida u Srebrenici, a znamo da to nije baš tako jednostavno iz Srbije i doći na komemoraciju u Potočare.

Cilj mirnih protesta je uspio da široj javnosti ukaže na razmjere stradanja Bošnjaka u „Zaštićenoj zoni UN-a Srebrenica“, što je u pravomoćnoj presudi Međunarodnog suda pravde okarakterisano kao djelo genocida. Zahvaljujući našim aktivnostima državne institucije i međunarodna komisija za nestale osobe temeljitije su se bavile ovom problematikom velikog broja nestalih osoba, te formisale poseban identifikacioni projekat Podrinje kroz koji je do sada identifikovano preko 5.000 ekshumiranih posmrtnih ostataka ubijenih Bošnjaka Srebrenice.

Formiranje pomenutog projekta Podrinje i primjenom visoko sofisticiranih tehnologija DNK-a analiza povećavao se broj identifikovanih, tako da se ukazala potreba da se iznađe lokacija za pokop i formiranje Memorijalnog centra koji bi bio potvrda genocida i opomena za buduće generacije da se tako nešto više nikada i nigdje ne desi.

Naše opredeljenje je bilo da Memorijalni centar bude na mjestu zločina, u Potočarima, tamo gdje je međunarodna zajednica zatajila. Preuzeta obaveza da će štiti bezbjednost

i živote Bošnjaka proglašene „Zaštićene zone UN Srebrenica“ bilo je samo obećanje na papiru. Tog tragičnog 11. jula 1995. godine, u UN kampu u Potočarima, predati su u ruke Vojske i Policije RS-a, koji su pred njihovim očima na hiljade naših očeva, djece, braće i ostale familije odvojeno od svojih porodica i odvedeno i na svirep način strijeljano na raznim stratištima, kojih je u Podrinju veliki broj, do danas nije obilježeno. Iz tog razloga naš uslov je bio da taj Memorijalni centar upravo bude u Potočarima, u čemu smo i uspjeli.

Naše zahtjeve sa mirnih protesta smo upućivali američkom ambasadoru Tomas Mileru, visokom predstavniku za BiH Wolfgang Petriću kao i Žaku Klajnu da iskoriste svoje ovlasti i donesu arbitražnu odluku za dodjelu zemljišta za ukop identifikovanih tijela u memorijalnom centru u Potočarima.

25.10. 2000. Visoki predstavnik donio Odluku kojim se zemljište u Potočarima - opština Srebrenica trajno izuzima radi izgradnje Memorijalnog centra.

Pored gore navedenih aktivnosti kroz mirna okupljanja porodica uspjeli smo da kod predstavnika zakonodavne vlasti državnog nivoa se donese i usvoji Zakon o nestalim osobama na nivou BiH. Ovim Zakonom su regulisana prava i preuzeta je briga o porodicama, znamo da kod mnogih još uvijek nisu pronađeni posmrtni ostaci njihovih najdražih. Svjedoci smo da implementacija ovog Zakona teče jako sporo, zbog toga sa svakog našeg mirnog protesta i okupljanja ide poruka prema odgovornima da se što pre primjene odredbe tog Zakona.

Opravdanost mirnih protesta je u tome što još uvijek i nakon 16. godina od počinjenog zločina postoje masovne grobnice koje nisu pronađene i ekshumirane, da veliki broj tijela ubijenih još uvijek se nalaze na površini zemlje. Veliki broj zločina još uvijek nisu privedeni licu pravde, te da su članovi porodica i pored postojećeg zakona i dalje obespravljeni.

Zbog ovih neriješenih problema nećemo i nismo dozvoliti da se o Srebrenici govori samo kad je godišnjica i ukop. Imamo obavezu i dalje nastaviti u održavanju naših mirnih protesta svakog 11. u mjesecu i u tome ćemo istrajati.

(Izlaganje Hajre Ćatić, predsednice Udruženja Žene Srebrenice, 11. jun, 2011. Tuzla, BiH: Okrugli sto 'Doprinos mirnog protesta u postojanju Memorijalnog centra u Potočarima/Srebrenica, u organizaciji Žena Srebrenice' iz Tuzle pomenutog udruženja i Žena u crnom iz Beograda).

Komitet Majki ruskih vojnika

Dezserterke iz patriotizma!

Organizacija je osnovana aprila 1989. godine. Od početka svog delovanja, ova antiratna organizacija se bavi kršenjem ljudskih prava u okviru ruske vojske. Tada su se majke širom Rusije pobunile da njihove sinove izvlače iz školskih klupa i odvođe u vojsku. Pokretačica ovog pokreta je bila Marija Ivanovna Kirbasova. Te godine se iz kasarni vratilo 17.600 učenika koji su nastavili svoje studije. Oni su tada majkama ispričali svoja iskustva iz vojske; govorili su o bezakonju i brutalnostima u kasarnama, kao i o brojnim neobjašnjenim smrtima vojnika po kasarnama širom zemlje u tzv. mirnodopskom periodu.

Septembra 1990. godine u Moskvi je održan sindikalni forum „*Majke protiv nasilja. Kakva nam je vojska potrebna?*“ u Moskvi.

Decembra 1990. godine formiran je poseban Komitet koji se bavi vojnicima koji su napustili služenje vojnog roka kako bi spasli život, a broj ovih prigovarača savesti je premašio brojku od 10.000. Komitet se izborio za amnestiju za sve one regrute koji su pobjegli iz vojske.

Marta 1993. godine u Moskvi održan je prvi antiratni protest u znak sećanja na sve one koji su poginuli u Čečeniji.

Komitet majki ruskih vojnika organizovao je prvi Marš na Grozni, glavni grad Čečenije od 6. januara do 7. februara 1995. godine da bi potom 8. marta 1995. iz Moskve ka Groznom je krenuo čuveni „*Mart roditeljskog saosećanja*“. Usput im je ruska policija postavljala brojne prepreke, ali su nakon skoro dve nedelje ipak stigle u Grozni. Zahvaljujući građanskoj hrabrosti i upornosti, ruske majke su uz pomoć čečenskih majki uspele da oslobode mnoge zatvorenike – ruske vojne dezertere i da mnoge od njih vrate kući. Smatrale su da se rat može zaustaviti podrškom dezerterima, kao i svim muškarcima koji su odvođeni na ratište. Majke čiji su sinovi poginuli u Čečeniju počinju da dobijaju penzije od 1999. godine.

Među aktivnostima organizacija učestvuje u edukaciji ruskog civilnog društva o vladavini prava u odnosu na službu u vojsci, kao i informisanje društva o tome kako oružane snage treba da izgledaju u demokratskom društvu. Organizacija takođe pruža besplatne pravne savete vojnicima i njihovih porodicama o njihovim pravima.

Organizacija je 1996. dobila alternativnu Nobelovu nagradu za mir.

http://www.soldiers-mothers-rus.ru/history_en.html

Ela Poljakova

Majka hrabrost

Ja sa stidom govorim: **Oprostite!**

Avganistan, Tadžikistan, Sirija, Angola, Kavkaz, Čečenija! Oprostite što su naši sinovi ubijali. A mi smo ćutali. A ćutanje je saučestvovanje u zlu.

Mi, majke vojnika iz Sankt Peterburga (SMO) govorimo da nije po našoj volji što su naši sinovi bili ubice ili što su ubice. Mi imamo pravo na život, na ljubav.

Ujedinile smo se u grupu za samopomoć, a protiv kršenja, od strane države, osnovnih prava i sloboda mladih u armiji. Sada su u Rusiji regruti, vojnici i njihove porodice najobespravljeniji, jer se “partija rata” koja se trenutno nalazi na vlasti u Rusiji rukovodi isključivo vlastitim interesima.

U Sankt Peterburgu mladiće hvataju po kućama, u organizovanim hajkama po ulicama i sa liscama na rukama mladiće tajno odvođe u armiju, u rat.

U kasarnama je na delu mehanizam nasilja nad mladima; pojančenje, seksualno nasilje, ubistva kako bi mladići poštovali zločinačke naredbe: PUCATI U SVE ŽIVO! Ovakve naredbe izdaju vojnicima u Čečeniji.

Mi, majke vojnika smo se ujedinile i govorimo drugim majkama: “I ti si majka! Ti voliš sina, porodicu. Tvoja prava su narušena. Zaštiti ih! Čega se plašiš? Najstrašnije je izgubiti sina ili njegovu dušu. Ne daj mud a ide u rat! Izvedi ga iz rata! To je tvoje pravo! Niko to za tebe neće učiniti. Ne plaši se! Na hiljade porodica u Sankt Peterburgu, u Rusiji su se izborile za zakonita prava svojih sinova na život, zdravlje, čast, dostojanstvo, savest. Oni nisu otišli u rat, nisu postali ubice ni robovi!

(Deo izlaganja Ele Poljakove na zasedanju alternativnog foruma Ujedinjenih naroda u Peruđi, Italija 22. i 23. septembra 1995. godine, zapisala Staša Zajović)

Majke iz Šri Lanke

Udruženje ratom ugroženih žena

Decenijama je trajao sukob u Šri Lanki između vladinih oružanih snaga i LTTE - pobunjeničke armije ili tzv. Tamilskih tigrova.

Udruženjem ratom ugroženih žena/ Association of War affected women osnovana je 2000. od strane majki i supruga vojnika nestalih tokom konflikta. Grupa se zalaže za uspostavljanje mira i pravde. Grupu čine više od 2.000 žena iz cele Šri Lanke.

Pre par godina potpisan je mirovni sporazum. Jedna od tačaka sporazuma odnosila se na oslobađanja svih ratnih zarobljenika. Hiljade porodica i na severu i na jugu zemlje nadale su se da će se njihovi nestali muški srodnici biti među puštenim zarobljenicima. Ustvari, desetine hiljade boraca koji su nestali, pogubljeni su, a samo je nekoliko ratnih zarobljenika ostalo.

U strahu da bi ovo saznanje moglo da bude varnica za osvetu i nasilje i da ugrozi krhki mirovni sporazum, Udruženjem ratom ugroženih žena/ Association of War affected women – AWAW kontaktiralo je međunarodnu žensku fondaciju Urgent Action Fund/Fond za urgentne akcije za podršku jedinstvene mirovne inicijative i zamolile ih da pomognu da se organizuje susret sto majki sinhaleskih boraca (vladinih) i majki nestalih LTTE boraca u gradu Džafna (Jaffna) na severu zemlje. Na svom putu ka severu sinhaleske majke su zastale na mestu gde je vojska Šri Lanke kremirala stotine neidentifikovanih vojnika. Tamo su neke našle ostatke svoje dece.

„Kada smo tamo došle, to je bila ledina. Zbog klime jer kiše nije bilo nekoliko meseci, trava je bila suva, tako da su se ostaci tela videli vrlo jasno. Prosto smo ušetale u polje sa ljudskim ostacima. I tu su bili svi vojnici, šlemovi... To je bilo nešto vrlo šokantno. To je bilo ono što pokazuje... „šta je rat“.

„Bilo je izuzetno lepo videti majke sa obe strane sukoba koji traje već dve decenije da dele iste misli... Jedino što su želele je da osiguraju svojoj deci pravo na život.“

(Iz „Osnažene kroz pobunu“, u izdanju Žena u crnom, Beograd, 2005.) www.urgentactionfund.org)

Kratko podsećanje: Tamilski tigrovi – je vojna i politička organizacija koja od 1976. vodi oružanu borbu protiv vlade Šri Lanke za nezavisnost Tamilske države na severoistoku zemlje. Građanski rat je trajao od 1983. do 2009. Tamilski tigrovi su poznati po tome što su izvršili samoubilački napad ubivši premijera Indije Radživa Gandija, a takođe su imali jedinicu samoubica Crni Tigrovi, koja se sastojala najviše od žena.

(Priredio: Miloš U.)

Asocijacija udovica genocida u Ruandi

Tokom genocida u Ruandi, koji je trajao oko 100 dana (od aprila do sredine jula 1994.) pripadnici plemena Hutu ubili su više od 800.000 pripadnika plemena Tutsi i umerenih Hutua.

Tokom genocida, nisu ubijani samo muškarci i dečaci, žene su silovali muškarci koji su bili zaraženi AIDS-om.

Grupu je formiralo 50 udovica genocida 1995, a danas grupa ima svoje centre u sva četiri dela Ruande. Danas, grupa broji 25.000 žena, a bavi se: psihološkom i zdravstvenom zaštitom, pravosuđem i lobiranjem, ekonomskim osnaživanjem i socijalnom zaštitom, kao i institucionalnom izgradnjom kapaciteta. ovo udruženje je veoma aktivno **Gaćaća sudovima**, svetski čuvenom mehanizmu za zadovoljenje pravde u Ruandi, nastalim nakon genocida.

Ovi narodni sudovi su vid obnoviteljske/isceljiteljske/restorative pravde u Ruandi. To su inicijative lokalnih zajednica u Ruandi za zadovoljavanje pravde, a odvijaju se u vidu javnih saslušanja koja se održavaju pred hiljadama seoskih sudova. Ovi narodni sudovi stavljaju naglasak na istini i iscelenju umesto na osvetničkoj pravdi, a cilj saslušanja je da podstaknu pomirenje između nekadašnjih žrtava i počinilaca.

*http://www.global-womens-network.org/wiki/Rwanda_Genocide_Widows_Association_%28Avega_Agabo%29,_Kigali,_Rwanda (izvor: *Antimilitarizam i žene, Žene u crnom 2010, Beograd*).*

En-Kristin Kovarš (Ann-Kristin Kowarsch)

Zajedno gradimo mir!

Kurdske i turske majke

Dvadeset godina oružanih sukoba ostavili su trag u regionu u Turskoj, gusto naseljenom kurdskim stanovništvom. Tokom ovog rata ubijeno je preko 30.000 ljudi; u ovom regionu proglašeno je vanredno stanje; spaljivana su sela; tortura se vrši sistematski. U ovom ratu koji zovu "rat niskog intenziteta" bezbednosne snage su u prvoj nedelji aprila 2006. ubile 15 civila – uključujući decu između tri i devet godina – u kurdskim gradovima Diyarbakiru i Kiziltepu.

Evropski mediji uglavnom ignorišu ove događaje. Kao što ignorišu i hrabro zalaganje za mir i pravdu koje su inicirale Majke za mir u raznim turskim i kurdskim gradovima. One same, predstavljajući se, kažu: "Započele smo našu inicijativu, Majke za mir, 1999. godine. U to vreme rat je bio na vrhuncu i svakog dana su nam stizale tužne vesti o smrti. U tom periodu hiljade majki nisu mogle čak ni da dobiju mrtva tela svoje dece. Zbog svega toga, okupile smo kurdske, turske i gruzijske majke, kako bismo započele mirovni marš. Započele smo ovaj pokret u cilju izgradnje jakih veza između kurdske i turske zajednice, kako bi okončali rat i započeli život u prijateljsstvu u slobodnoj zemlji za sve... Mi osećamo isti bol, zato hajde da gradimo mir zajedno!"

Na Evropskom socijalnom forumu u Atini (maj 2006) upoznala sam dve žene iz pokreta Majke za mir, Turkije Bozkurt i Nazimu Avras, i razgovarala sa njima o njihovom radu, snovima i ličnoj motivaciji za priključivanje Majkama za mir u Istanbulu.

Kada i zašto ste se priključile Inicijativi majki za mir?

Turkije Bozkurt: "Udata sam i imam dve kćerke i sina. Godine 1999. smo se okupile kao majke čija su deca u planinama, u zatvoru ili su poginula u ratu. U Turskoj se vodi jedan prljav rat. Kurdsko pitanje za ovu zemlju nije nešto novo. Pre 80 godina Republiku Tursku su zajedno osnovali Kurdi i Turci. Zajedno su se izborili za oslobođenje. Međutim, Kurdi su u Turskoj republici ignorisani. Bilo je 28 kurdskih pobuna – posle slamanja poslednje pobune, rekli su: "Kurde smo zasuli betonom, neće više dizati glas!" Taj beton je napukao pod udarom 30-godišnje kurdske borbe. Vojnici su nam pred očima uništavali sela. Hapsili su ljude i mučili ih, ubijali ih bez suđenja. Morali smo da bežimo iz naših sela. Iako su majke tokom rata plakale, mnogi naši mladi su izgubili živote i mnoge žene su silovane, kada su zatraženi obustava vatre i započinjanje mirovnog procesa, rekle smo: "Moramo da zaboravimo naš bes i mržnju i umesto toga da se i mi borimo za mir." I tako smo se

priključile majkama u Istanbulu koje su izgubile decu u ratu i osnovale Inicijativu majki za mir.”

Nazima Avras: “I ja sam bila prisutna na osnivačkoj skupštini 1999. Okupile smo se da poručimo da taj prljavi rat treba da se okonča i uspostavi mir između Turaka i Kurda. Ali posle nekoliko meseci napustila sam pokret. Muž mi je poginuo u ratu i morala sam da nađem način da zaradim da bih izdržavala naše dve kćeri. Posle sam pomislila: I muž i sestra su mi izgubili živote u ovom ratu. U bližoj porodici mi je ubijeno šestoro. Pre nego što je nastao PKK pokret, kurdsko društvo je bilo vrlo feudalno: žene nisu imale nikakva prava. Ovaj pokret je znatno promenio odnos društva prema ženama. To su bili razlozi za moje ponovno priključivanje Inicijativi majki za mir.”

“Mi, Majke za mir, ćemo učiniti sve što je potrebno da odbranimo mir u našoj zemlji i u svetu. Ne želimo da ijedan vojnik, ijedan gerilski borac bude ubijen. Ne želimo da odgajamo siročiće. Moje dve kćerke i dalje čekaju da ponovo vide svoje selo.”

U Kurdskoj regiji je došlo do novih oružanih sukoba. Kako je to uticalo na vas? Da li ste, kao Majke za mir, učinile nešto protiv toga?

“Jedno što mi, Majke za mir, želimo je mir. Želimo podršku majki iz celog sveta. Turska vojska je postavila vojnike na granice Turske sa Iranom i Irakom. Kurdska sela su blokirana. Svakog dana stižu nam vesti o novim vojnim operacijama. Na kurdskoj satelitskoj televiziji govorila je jedna majka koja je tokom ovih poslednjih operacija izgubila dete, 17-godišnjeg sina, gerilca. Drugi sin joj je u vladinoj vojsci. Majka je plačući govorila: “Možda mi je sina gerilca ubio njegov rođeni brat vojnik. Ovo krvoproliće mora odmah da se zaustavi.”

“Želimo da nijedna majka više ne zaplače.”

Turkije Bozkurt: “Kurdsko pitanje je izvorište problema u Turskoj. Prvo su ubijali gerilce hemijskim oružjem, a onda su oružjem napali civile, kada su došli da sahrane svoju mrtvu decu. Premijer je izjavio: “Baš nas briga za žene i decu, ne gledamo mi ničije suze, naše bezbednosne snage neće pokazati ni trunku sažaljenja.” Sudija apelacionog suda je ubijen. Iza svih takvih incidenata stoje ilegalne paravojne organizacije, poput Turskih osvetničkih brigada. A iza njih stoji vojska. Mi želimo pravo na svoju kulturu i mir. Ali država nas naziva teroristima i pokušava da pokrene tursko stanovništvo protiv nas. Oni prisiljavaju Kurde da napuštaju svoja sela, a onda ih ne žele ni u turskim gradovima u koje izbegnu.”

“Ljudi ne treba da zatvaraju oči pred ovakvim događajima. Moraju da kažu “Dosta, dosta je bilo!” Ako prihvate tursku kandidaturu za članstvo u Evropskoj uniji, ne mogu da ignorišu to šta ova zemlja čini Kurdima. Ako Turska postane članica EU, EU mora na dnevni red da stavi kurdsko pitanje, kao što su učinili u slučaju organizacije ETA (naoružana opoziciona grupa koja se bori za nezavisnu baskijsku državu, nezavisnu od Španije)”, Irske republikanske armije (IRA) ili Palestinaca. Postoje države koje imaju samo 700.000 stanovnika. Kurda ima više od 40 miliona. Mi samo želimo da živimo u demokratskoj zemlji i da imamo pravo na

svoju kulturu. Želimo da nijedna majka više ne zaplače. Nije važno odakle ste, koje ste vere ili rase. Boja suza svake majke je ista.”

Šta je mir? Kako zamišljate mir?

Turkije Bozkurt: “Kada nastupi mir prvo što ćemo uraditi je izgrliti svoju decu. Ovo krvoproliće će se okončati i postaćemo svesni lepota ovoga sveta. Želim mir u kojem svako ima sva ljudska prava. I, naravno, potrebna nam je opšta amnestija. Ako se proglašava opšta amnestija, naša deca će se vratiti svojim kućama. Onda će nam možda jedini problem biti da nahranimo gladne stomake, da pronađemo rešenja za naše ekonomske probleme.”

Nazima Avras: “Svetski mir je po sebi već lep termin. Možete zamisliti hiljade lepih stvari. Ja od mira želim da se udam, rađam decu i podižem ih u slobodnom svetu. Meni je 36 godina, ali nisam imala priliku da doživim lepotu života. Pred očima mi je ubijen muž, izgubila sam svoje selo i sve ostalo. Oduvek živim u bolu. Moje kćeri žele da vide očev grob, ali nema čak ni groba koji bih mogla da im pokažem. Na žalost, mira još uvek nema.”

(*Žene za mir, 2004.*)

Majke subotom

Turska

Grupa je osnovana 28.05.1995, kada su se uglavnom žene sastale na Galatasaraj trgu, u središnjem Taksim u Istanbulu i sela ispred Galatasaraj škole.

One su držale slike uglavnom muškaraca. Na slikama su bila ispisana imena muškarca i reč *nestao*.

Majke subotom se tako zovu zato što svoja stajanja održavaju svake subote u nedelji. One su maltretirane, napadane, povređivane, premlaćivane, hapšene od strane vlasti u Turskoj, ali su ipak nastavile da na trgovima svake subote traže pravdu za svoje nestale.

Grupa majki (ima i nekoliko očeva) nestalih okuplja se na jednom trgu i u Ankari i protestuje držeći fotografije svoje rodbine (ćerki, sinova i rođaka) da bi obelodanili zločin nad njima.

Hlya Ucpinar, članica radne grupe žena WRI (Internacionale protivnica/ka rata), opisala je nedeljno bdenje/protest Majki subotom. „Akcija se odvija u tišini, pokazivanjem fotografija nestalih u vidu transparenta. Svake nedelje se obelodani nestanak nove osobe, ukoliko se to dogodi. Ponekad neko od rodbine nešto kaže. Inače, majke nestalih ćute, zamišljene,

jednostavno sede zajedno. Ova grupa nema političkog članstva; svako joj se može priključiti, posebno rodbina nestalih... Svake subote organizuju ove proteste i zahtevaju od države da im vrati srodnice/ke, žive ili mrtve.“

U Turskoj, kao i u svim delovima sveta, nasilje koje vrši vojska i država, jedan je od glavnih oblika nasilja koje trpe žene u svakodnevnom životu. Ponekad su ovi oblici nasilja vrlo očigledno povezani, kad žene žive u ratnim uslovima ili pod diktaturom; kada se nalaze u zatvoru i podvrgnute su torturama ili drugim vidovima represije od strane države, bilo zato što se zalažu za mir ili zbog seksualnog izbora ili, u nekim slučajevima, samo zato što su žene koje se ponašaju na način koji država smatra „pogrešnim“. Žene su često meta napada vojski koje vode rat, ali i paravojnih formacija zbog onoga što one same rade ili da bi ponizili ili zaplašili „njihove muškarce“.

U drugim slučajevima, povezanost ove dve vrste nasilja je manje očigledna, kao u slučaju kada žena ne može da ostavi muža koji je maltretira jer njena vlada novac kojim raspolaže troši na rat umesto da obezbedi stanove po pristupačnim cenama.

Međutim, žene se suprotstavljaju, kao *Majke subotom* i brojne druge grupe Majki nestalih; kao i Žene u crnom iz Beograda i drugih gradova i zemalja; kao što to čine sve žene koje odbijaju da nasilje postane sastavni deo njihovih života. Žene se suprotstavljaju na najrazličitije načine.

Dešava se da postizemo stvari koje doprinose okončanju nasilja. Hlya nas je obavestila da je vlada pokušala da Majke subotom konfrontira sa drugom grupom koja se zove Majke petkom, čiji su sinovi poginuli u ratu protiv kurdsog oružanog pokreta za nezavisnost. Ova grupa je nazivala Majke subotom kao „majke terorista“. Međutim, „uprkos naporima režimskih medija, najveći deo majki i očeva sa obe strane uvideli su da je njihov problem isti“: a to je militarizam.

(Maggie Helwig, Ženska grupa WRI – London, objavljeno u Žene za mir 1997, Žene u crnom, Beograd)

Kratko podsećanje: Unutrašnji sukob između države Turske, s jedne strane i Radničke partije Kurdistan, s druge strane, koja deluje u kurdsom delu Turske (jugoistok zemlje) traje od 1983. godine. Radnička partija Kurdistan vodi oslobodilački rat za nezavisnost Kurdistan, dok država Turska Kurdima negira etničku pripadnost (nazivajući ih planinski Turci), zabranjuje kurdski jezik, njegovu upotrebu, kao i obrazovanje na kurdsom jeziku. Predsednik partije Abdulah Odžalan se nalazi u izolovanom zatvoru na jednom ostrvu usred Mramornog mora, osuđen na doživotni zatvor, dok je kurdska parlamentarke Lejla Zana deset godina bila u turskom zatvoru zbog upotrebe svog jezika. Turska vodi otvoreni rat protiv civilnog kurdsog stanovništva protiv kojeg često pokreće vojne operacije). Brojne mirovne aktivistkinje i aktivisti u Turskoj izražavaju solidarnost sa opravdanim zahtevima i mirnim okupljanjima kurdsog civilnog stanovništva – Priredio Miloš U.).

Majke Beslana

Severna Osetija/Kavkaz

To je grupa roditelja čija su deca bila među više od 365 žrtava u krizi talaca, 2004. u školi u Beslanu u Severnoj Osetiji, na severnom Kavkazu.

Liderka grupe je Susana Dudijeva, a od 2006. grupa ima oko 200 članova/članica. Marina Litvinovič, koja je pomogala u stvaranju grupe, pokrenula je web stranicu <http://www.pravdabeslana.ru/>. Majke Beslana su nastale 25.02.2005, u razdoblju nakon krize talaca kao odgovor na preterano korišćenje sile bezbednosnih službi tokom pokušaja spašavanja. Grupa takođe istražuje nemar i korupciju na čelu Severne Osetije, posebno bivšeg predsednika Aleksandra Džasokhova, čiju je ostavku grupa zahtevala. Grupa je vrlo kritična prema predsedniku Rusije Vladimiru Putinu zbog prikrivanja oko-Insosti opsade. Prema navodima grupe, teroristi su koristili oružje i zalihe koje su unapred postavljene u školi, sugerišući tako da je bilo saradnje između njih i zaposlenih u školi. Ova verzija događaja snažno pobija službenu priču. Grupa se sastala s Putinom u Moskvi 1.09.2005. Godine 2005, oko 30 članica majki Beslana na čelu sa Elom Kesajevom osnovala je drugu grupu, Glas Beslana.

U julu 2007. Majke Beslana su pustile video kasetu koju su dobile anonimno na kojoj se vidi da su pokolj započele ruske snage bezbednosti, ispaljivanjem raketa na opkoljenu zgradu.

Te godine, advokat koji zastupa organizaciju pred sudom, povukao se iz slučaja zbog pretnji smrću njegovoj porodici.

Glas Beslana je nevladina organizacija stvorena u razdoblju nakon 2004. krize talaca u školi u gradu Beslanu, u Severnoj Osetiji, kao disidentska skupina više radikalnih članica Majki Beslana. Osnivačice su sestre Ela Kesajeva i Ema Tagajeva.

Grupa je tražila međunarodnu istragu o terorističkom napadu u Beslanu i pozvala je Evropsku uniju i Evropski parlament da sprovedu istragu.

Između 09.02. i 19.02.2006. šest članica grupe održalo je desetodnevni štrajk glađu kako bi skrenule pažnju na prikrivanje istine od strane vlasti. 22.02.2006. članice grupe su se sastale sa visokom poverenicom UNa za ljudska prava Luiz Arbur.

Grupa je 2007. protestovala protiv Putina, te je te godine grupi naloženo da mora promeniti vođstvo, koje će biti manje kritično prema Kremlju. Na kraju vrhovni sud je naredio grupi da se rasformira. Tada su članice ponovo počele štrajk glađu. Od 2008. protiv grupe se vode četiri sudska postupka.

<http://www.golosbeslana.ru/english.htm>

Kratko podsećanje: 1.septembra 2004. godine, višenacionalna razbojnička banda preuzela je kontrolu nad Školom br. 1 u Beslanu, zahtevajući da se odmah završi rat u Čečeniji. Nije bilo pokušaja da se pregovara, budući da Kremlj tako nešto nije odobrio. Ruslan Aušev, bivši predsednik Ingušetije, ušao je u opsednutu školu drugog dana opsade. Suočen sa ovakvom situacijom, Aušev je upotrebio jednu izjavu Aslana Mashadova koju je našao na internetu. U toj izjavi je Mashadov, vođa čečenskog otpora u čije ime su razbojnici tvrdili da deluju, izjavio da je kategorično protiv uzimanja dece za taoce. Aušev je uzeo ovu izjavu i otišao da razgovara sa teroristima. On bio jedini koji je vodio bilo kakve pregovore tokom beslanske katastrofe. Kremlj je oštro osudio te njegove napore i optužio ga je za saradnju sa teroristima. Aušev je proveo u školi oko jedan sat i na svojim rukama je izneo tri bebe. Dozvoljeno je da sa njim pođe još dvadeset šestoro dece. U 2h po podne, trećeg dana, pokrenut je napad, a borbe su se nastavile u gradu do duboko u noć. Napad se završio brojnim žrtvama. Ruska novinarka i aktivistkinja za ljudska prava, oštra kritičarka zločinačkog režima Vladimira Putina, Ana Politikovskaja, pošla je da pregovara, ali je bila otrovana čajem u letu za Rostov.

(Priredio: Miloš U.)

Besne bake

The Raging Grannies

Besne bake su 1987. u Kanadi osnovale žene starosti između 52 i 67 godina, različitih obrazovanja i zanimanja, kao reakciju na prisustvo mornaričkih ratnih brodova i nuklearnih podmornica SADa u obližnjim vodama. Od samog početka ove žene, među kojima ima i novoaktiviranih i onih koje su celog života aktivistkinje, bave se uličnim teatrom kao načinom da prenesu svoju poruku javnosti. Uvidele su moć igranja na kartu tradicionalne uloge žene, majke i posebno bake. U jednom od svojih originalnih komada koristile su melodiju poznate uspavanke, kojoj su izmenile reči tako da predstavljaju satiru o postnuklearnom dobu. Drugom prilikom su se pojavile za vreme rasprave o zakonu ispred zgrade, noseći korpe za veš pune donjeg rublja na kome su bile ispisane poruke i zahtevi o kojima su one htele da se diskutuje. „Bake“ su takođe poznate po tome što su odlazile u regrutne centre sa vunicom i iglama za štrikanje i tražile „da se prijave za vojsku“, kao i po akcijama veslanja u kanuima do ratnih brodova, kojima su potom pevale uspavanke, želeći na taj način da skrenu pažnju i na samo prisustvo i na veličinu tih ratnih brodova.

Od osnivanja 1987. „Besne bake“ su postale međunarodni pokret koji obuhvata grupe u Kanadi, Sjedinjenim državama, Grčkoj, Izraelu, Engleskoj i Japanu. Grupa „Baka“ je 2005. uhapšena u Tuskonu u Arizoni zbog pokušaja da slede primer svojih kanadskih sestara i prijave se u lokalnom regrutnom vojnom centru „u zamenu za svoje sinove i kćeri“. Sedamdesetdevetogodišnja članica sa Floride je za Savannah Morning News izjavila: „Mnogi vas gledaju sa visine, prezrivo, ali u ovim godinama, prosto vas je baš briga.“

(Antimilitarizam i žene, Žene u crnom, 2010. Beograd)

Mirovna mama Sindi i Porodice za mir

Gold Star Families for Peace

To su grupe za podršku porodicama vojnika ubijenih u Iraku koja radi na okončanju tog američkog rata koje je pokrenula Sindi Šian/Cyndy Sheehan, antiratna aktivistkinja iz Kalifornije.

Šianin sin je u aprilu 2004. ubijen u borbama u Iraku, gde je bio vojnik Sjedinjenih Država. Upravo njegova smrt je podstakla Šian na aktivizam i mediji su njen kamp ispred Bušovog ranča nazvali “Kamp Kejsi” – po njenom sinu, Kejsiju Šianu (Casey Sheehan). Sindi Šian je došla u Kraford u Teksasu gde je Buš pristigao sa namerom da tu provede pet nedelja odmora. Uticajni mediji su je često nazivali “mirovnom mamom”.

Sindi Šian je 2006. napisala: “Rat će zauvek prestati kada mi matriote (reč koju koristi nasuprot reči patriote) ustanemo i kažemo: “Ne, ne dam svoje dete lažnom patriotizmu ratne mašine, koji melje moju krv i meso da bi proizveo skaredne profite”.

Članovi ove grupe su, zajedno sa Sindi Šian, došli do Bušovog ranča u Teksasu i predali predsednikovoj supruzi, Lauri Buš, pisma majki mobilisanih muškaraca i žena, u kojima apeluju na nju kao ženu i majku da podrži njihov mirovni pokret.

(Žene i antimilitarizam, 2009.)

CIP – Каталогизacija u publikaciji
Народна библиотека Србије, Београд

141.72:172.4(497.11)

OD materinske politike mira do
feminističko-antimilitarističkog otpora :
čitanka za kurs o prisilnoj mobilizaciji i
ženskom otporu / [uredila Staša Zajović]. -
Београд : Жене u crnom ; Kotor : Anima, 2012
(Novi Sad : Denik). – 118 str. ; 30 cm

Tiraž 40. - Str. 5-6: Uvod: od materinske
politike mira do
feminističko-antimilitarističkog otpora /
Staša Zajović. – Napomene i bibliografske
reference uz pojedine radove i uz tekst.

ISBN 978-86-85451-52-2

a) Феминизам – Антимилитаризам - Србија
COBISS.SR-ID 195483148